

ПРЯШІВСКА УНІВЕРЗИТА В ПРЯШОВІ
ІНШТИТУТ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА І КУЛЬТУРЫ

Кветослава КОПОРОВА

ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГІЯ
І АКЦЕНТОЛОГІЯ
РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

Пряшів
2015

ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГІЯ І АКЦЕНТОЛОГІЯ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

© ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Рецензенты: проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Языковый редактор: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Технічний редактор: Инж. Ярослав Гавріла

Видаватель: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інштітут русиньского языка і культуры

Выдания перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властника авторьских прав.

Predkladaný text vznikol v rámci implementácie projektu: „Zlepšenie jazykových kompetencií študentov Prešovskej univerzity v Prešove v jazykoch národnostných menšín“ ITMS 26110230105. Projekt je spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom Operačného programu Vzdelávanie.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015

ISBN 978-80-555-1277-8

ОБСЯГ

I. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ	7
1. ФОНЕТИКА.....	8
1.1 Предмет фонетіки.....	8
1.2 Звукова, анатомічно-фізіологічна і мовна рівнина мови	9
1.3 Акустичний сигнал мови і його перенос.....	10
1.4 Продукція і перцепція мови.....	10
1.5 Звуки мови	13
2. ФОНОЛОГІЯ.....	14
2.1 Основні поняття о фонології.....	14
2.2 Поняття фонемі	15
3. ІНВЕНТАРЬ ФОНЕМ В РУСИНЬСЬКІМ МОВІ	20
3.1 Діштинктивні знаки фонем.....	20
3.2 Фонетична транскрипція.....	21
4. ГЛАСНІ ЗВУКИ (ВОКАЛИ) ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ.....	25
4.1 Артикуляційно-акустична характеристика гласних звуків	26
5. СОГЛАСНІ ЗВУКИ (КОНСОНАНТИ) І ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ.....	34
5.1 Класифікація подля місця творіння	35
5.2 Класифікація согласных подля участи голосу або шуму (звонкости/ глухости)	36
5.3 Класифікація согласных звуків подля носовости	37
5.4 Класифікація согласных звуків подля акустичного сигналу.....	37
5.5 Класифікація согласных звуків подля артикуляційного органу	37
6. НЕВТРАЛІЗАЦІЯ.....	40
6.1 Обща характеристика яву неутралізації.....	40
6.2 Типи неутралізації.....	43
6.3 Неутралізація консонантів	43
6.3.1 Неутралізація звонкости (глухой – звонкий).....	43
6.3.2 Неутралізація глухости (звонкий – глухой).....	45
6.3.3 Неутралізація консонантів типу „твердый – мягкий“	45
6.3.4 Неутралізація зубних консонантів перед переднепіднебными.....	46

6.4 Невтралізація вокалів	47
6.4.1 Невтралізація фонемы /o/	47
6.4.2 Невтралізація фонемы /e/’	48
7. АЛТЕРНАЦІЯ	50
7.1 Алтернація як заміна звуків в языку.	50
Типи алтернації в русиньскім языку.....	50
7.2 Алтернація вокалів	50
7.3 Алтернація консонантів	53
7.3.1 Алтернації корелованых консонантів.....	54
7.3.2 Алтернації некорелованых консонантів.....	56
7.3.3 Алтернація вокал/консонант	58
8. СУПРАСЕГМЕНТАЛНЫ ЯВЫ	60
8.1 Акцент в русиньскім языку.....	62
ЛІТЕРАТУРА	66

II. 3 ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ РУСИНЬСКОЙ Орфоєпії

1. ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ВОКАЛІВ	70
2. ОЗНАЧОВАНЯ ФОНЕМЫ [j]. ЗНАЧІНЯ І ВЫСЛОВНОСТЬ ЙОТОВАНЫХ	74
3. ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСОНАНТІВ.....	76
3.1 Оглушіня звонких согласных на кінці слова	76
3.2 Асімілація по глухости	77
3.3 Асімілація по звонкости	77
3.4 Асімілація по мягкости.....	78
3.5 Приподобнєваня.....	78
3.6 Высловность консонантів /p/, /л/, /p’/, /л’/.....	80
3.7 Высловность консонантів /н/ і /м/	81
3.8 Высловность консонантів /ж/, /ш/, /ч/.....	82
3.9 Высловность консонантів /н/ і /н’/	83
3.10 Высловность консонантів /в/, /ф/	84
3.11 Протетичне /в-/ і епентетичне /-в-/	85
3.12 Епентетичне /л/, /л’/.....	86

4. УПРОЩЕННЯ ГРУП СОГЛАСНЫХ В РУСИНЬСЬКОМУ ЯЗЫКУ	88
5. ВЫСЛОВНОСТЬ ЗДВОЄНИХ СОГЛАСНЫХ НА ГРАНИЦІ ДВОХ ЛЕКСЕМ	91
6. ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ ВЫХОДОСЛАВЯНСЬКИХ ЯЗЫКІВ	94
7. ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ РУСИНЬСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ДІАЛЕКТІВ	96
8. ВЫСЛОВНОСТЬ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ. НАЗВЫ ДАКОТРИХ МІСТ І СЕЛ	99
9. ВЫСЛОВНОСТЬ ЗЛОЖЕНИХ ЧІСЛОВНИКІВ	101
10. ВЫСЛОВНОСТЬ ПРИНАЗЫВНИКІВ К, КУ, З	102
11. АКЦЕНТОЛОГІЯ. З ДАКОТРИХ ПРАВИЛ АКЦЕНТОВАНЯ В РУСИНЬСЬКОМУ ЯЗЫКУ	103
12. ПЕРЕПИС ДО ЛАТИНСЬКОЇ ГРАФІЧНОЇ СІСТЕМИ	108
ЛІТЕРАТУРА	111

I. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

1. ФОНЕТИКА

1.1 Предмет фонетики

Звуковов сторонов языка ся заоберають дві научны дісціпліны: фонетика і фонологія. І кідь іде о дві самостатны дісціпліны, они ся взаємно доповнюють і взаємно вивжывають свої зналости, выслідкы і методы.

Фонетика ся звичайно дефінує як розділ науки о языке, котрый ся заоберать артикулачнов, акустичнов і перцепчнов сторонов елементів звуковой речі.

Фонетика в шырокім розуміню свого значіня є научна лінгвістична дісціпліна, котра описує звукову сторону языка із ушыткых аспектів, то значить же описує: фізіологічну діяльність речового апарату, акустичну основу звуків творячих звукову (т. зн. говорену) реч, ідентифікацію звуковых речовых елементів (т. зн. же ся заоберать перцепчнов сторонов звуків языка), але не страчат з догляду ани функчне оцінєваня ушыткых тых явів в бісідній речі.

В звуковім языке, котрый є основным інштрументом комунікації міджі людми, ушыткы языковы значіня ся выражають помочов звуків, з чого виходить, же звуки суть матеріалным средством (ставебным матеріалом) реалізації в языке найрозманітішых семантичных і граматичных значінь слов і словных форм. Якраз зато фонетіку зачленюєме до лінгвістики, бо передушыткым там ся реалізують ей выслідкы. Фонетика є тісно споєна з іншыма лінгвістичныма дісціплінами, главні з лексикологіов (науков о словах – лексемах), з граматиков, т. зн. з морфологіов (науков о формах слов) і сінтаксісом (науков о речінях і ёго членах) а главно з фонологіов (науков о змысло-розлічаючім значіню або функчнім значіню звуків в словах, словоформах і морфемах).

Фонетика як наука о звуковій сторонї языка ся тыж заоберать зіщованєм і становлєванєм высловностных норм літературного языка і їх кодифікаціов в рамках дісціпліны званої орфоєпія¹.

1 Орфоєпія і орфографія суть розділы граматики, котры становлюють нормы высловности і правопису даного языка. В сучасній лінгвістіці мать термін граматика і узше значіня. Вычленїєм фонетіки як реалтівно самостатной науки в другій половині 19. стороча ся розсяг понятя граматика звужыв лем на морфологію і сінтаксіс, без фонетіки і без лексикології (ONDRUŠ – SABOL, с. 9).

Потребна і барз хосенна є сполупраца фонетікы з діалектологів, бо діалекты суть тым жрїдлом, з котрого язык черпать вшыток лінгвістичный матеріал.

Тїсне споїня фонетікы можеме тыж позоровати із шпеціалнымы дісціплінами, як наприклад: шпеціална педагогіка, логопедія (выхова к справній артікуляції, выгваряню звуків і одстранёваню речовых вад), фоніатрія (медициньска наука о лічіню речовых хыб), аудіологія (наука о слуховых недостатках і їх лічіню) і т. д.

Найтїсніше споїня фонетікы видиме але з **анатоміов, фізіологіов і акустіков**. З анатомії і фізіології бере фонетіка зналости о фунгованю речовых і слуховых органів а тыж о функції сігналных сістем і їх значіння про речову комунікацію. Од акустікы дістає фонетіка інформації о зложіню звуків людської речі, котры ся потім можуть конфронтувати із суб'єктивнов аналізов звуків речі. З того вшыткого виходить, же на **звуку речі (бісїды) ся мож позерати з різних поглядів:**

а) з погляду **фізікы (акустікы)** ся зіщує напр. сила звука, вышка звука, тембр (зафарблїня) звука, т. зн. властности звуків, котры належать до акустікы, справніше – **до акустичной фонетікы;**

б) з **фізіологічного погляду** позоруєме звук як явлїня анатомії, т. зн. якыма речовыма органами і якым способом ся звуку вытваряють, што належить до **фізіологічной фонетікы;**

в) із **соціального погляду**, де слїдуєме фунгованя звука як части людської речі (бісїдованя). Позоруєме, як ся вивжывать звукова реалізація фонем з цілём комунікації міджі людми, што належить до **соціальной фонетікы**, котров ся подробніше заоберать **фонологія**, бо ту є главна орьєнтація заміряна на змыслорозлічаючу функцію звука, а то є главна функція фонемы, як основной єдиніці фонології.

1.2 Звукова, анатомічно-фізіологічна і языкова ровина речі

В процесї бісїдованя звуковов речов ся взаємно пролинають **три основны ровины**. Перша є **звукова ровина** або ровина акустичного сігналу. Друга є **анатомічно-фізіологічна ровина**, або ровина творїня (продукції) звуків речі і їх приїманя і порозуміння (перцепція). Третя,

найвысша ровина, є **языкова ровина**, то значить, ровина языкового коду.

Каждая з уведжених ровин має свої основны і высшы єдиніці. Штруктура речовых єдиніць в анатомічно-фізіологічній ровині є трансформаціов єдиніць в звуковій ровині. Опроти того штруктура языковой ровины (ровины языковой сістемы) є, окрем іншого, подставов обидвох попередніх штруктур і є їх абстракціов.

1.3 Акустичный сігнал речі і ёго перенос

Фізікалнов основов говореной подобы речі (бісїдованя) є вібрація (тряшіня) воздуха, котру приймаєме як звук. Звуковый сігнал є доведна споеным наслідованєм основных єдиніць речі (звуків, складів, слов і т. д.), котры ся складають з многих **тонів** і **шумів**.

О **тонах** говориме тогды, кідь іде о періодічны звуку (правіделні ся повторюючі), котры суть в речі творены **вібраціов (тряшінєм) голосівок**. **Шумы**, як неперіодічны звуку, vznikають або проходжінєм выдыхованого воздуха через щербину, або наразовым ростворінєм замкнутых речовых органів. Щербина або замкнутость (запертость) ся творить на розлічных містах надгартанковых порожнин, котры называєме тыж **звукотворный тракт**. При комунікації звуковов речов (говоренов бісїдов) ся акустичный сігнал переносить з выступу звукотворного тракту на вступ слухового аналізатора. При переносі звукового сігналу доходить все к ёго векшій або меншій деформації еднак знижінєм амплітуды в завіслости од діштанції, але тыж впливом інших рушивых сігналів.

1.4 Продукція і перцепція речі

Комунікація говоренов бісїдов ся реалізує з єдного боку **продукціов речі говорячїм** (бісїдником), а з другого боку **перцепціов**, т. зн. слуховым приятєм акустичного сігналу **слухаючїм** (адресатом). Продукція і перцепція речі вытваряють неділиму єдність комунікачного процесу.

Продукція речі. За речовы органы поважуєме ушыткы органы, котры беруть участь на вытварянню фізікалных условій (подмінок), при

котрых може зазвучати звукова подоба речі. **К реалізації звукової подоби речі треба**, жебы ся вытворив **выдыховый воздушный ток**, жебы зазвучав **голос** і жебы **были артикулованы звуки**. Подля тых трёх подмінок або наглядів ділиме **речовы органы на три часті**:

1. **дыхателный або респірачный апарат**;
2. **голосовы або фоначны органы**;
3. **высловностны або артикулачны органы**.

Дыхателны (респірачны) органы. Подмінков творіня речі є выдыховый воздушный ток, котрый ся творить в дыхателных (респірачных) органах, т. зн. в плюцах і бронхах (продушках).

Голосовы (фоначны) органы. З плюц проходить выдыхованы ток трахеов (продушніцёв) к голосовым органам – голосівкам. Регулярно ся повторююче перерушования неустанного току воздуха голо-сівками выкликує в речовім тракті повторюче ся згущованя і зріджованя воздуха, котре ся шырить простором як звуковы волны, а людське ухо їх приймає як тон одповідаючої выšky.

Вышка голоса є завісла од довжки голосівок і од їх напятя;

Сила голоса є завісла од ступня вібрації воздушного стовпця над голосівками, што є звычайно споєне з обємом протікаючого воздуха.

Артикулачны органы. К артикулачным органам належать вшыткы органы, беручі участь в модіфікації выдыхованого току воздуха, виходячого з гартанкы так, жебы ся з нёго вытворили елементы людської речі. Односиме к ним т. зв. **надгартанковы резонанчны порожнины і ушыткы речовы органы** в узкім значінію слова, котры тоты порожнины або запоюють або вылучують з діятельства, а тым вытваряють условія (подмінкы) про творіня звуків і высшых єдиніць людської речі. Надгартанковы порожнины (полости) суть три:

- ларінгална (гартанёва),
- назална (носова),
- орална (устна, ротова).

Ларінгална порожнина має лем другорядный вплив на творіня звуків. Назална порожнина є втягована до артикулачного процесу лем при творіні носовых согласных звуків, а то діяньм мягкого піднебья. При

артикуляції в ушім змыслі слова має найвекше значіня орална (устна, ротова) порожнина зато, же:

1. Їй форма і величіна (розмір) ся може найвеце міняти;
2. В ротовій порожнині ся творить векшына звуків.

К властным речовым органам належать:

- воргы/гамбы (labia),
- зубы (dentes),
- ясна (alveola),
- тверде/передне піднеб'я (palatum),
- м'яке/задне піднеб'я (velum),
- язичок (uvula),
- язык (lingua),
- корінь языка (radix),
- нижня/спідня челюсть (mandibula).

Артикулячны органи дають звукам речі конечну (дефінітивну) подобу.

Процес речі (говоріння, бісїдованя) ся поважає за рефлексівне діяня. Екзистенція речі як шпєціфічної людської схопности є проявом другой сїгналной сїстємы, в котрій ся реалізують высшы процєсы думаня (мышлїня), главно абстрактне мышлїня. В ушім змыслі слова є **реч** конкретна реалізація абстрактной языковой сїстємы в практичнім актї дорозумлєваня, в конкретнім речовім прояві.²

Перцепція речі. З психологічного і фізіологічного погляду іде при перцепції речі о способность приїмати акустичный речовый сїгнал слуховым анализатором і порозуміти значіня єднотливых частей речового сїгналу через мозговой механїзм, перерабляючий інформації з вонкашнєго сївіта.

Слуховый анализатор ся складать з вонкашнєго, середнєго і внуторного уха, в котрім є уложеный властный слуховый апарат.

2 Позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdiá jazykov*. Bratislava SPN: 1981, 313 s, s. 17.

1.5 Звуки речі

При членінню говореної звукової речі доходимо аж к **складам** як основним і комплексним єдиніцям речі. Але і склади ся можуть дале ділити, бо каждый склад має в собі елемент, котрый є єго **ядром** і може мати тыж факультативны елементи, котры ся к ядру прикапчують. Тоты основны елементи речі ся называють **звуками**. В ядрі складу є концентрований максімум артикулячній і акустичній енергії.

Засоба (інвентарь) звуків і їх споєваня не суть в ушыткых языках єднакы, але суть платны дакотры цілковы ці общі правила во вшыткых звуковых речах: **ядром (центром) складу є гласный звук або вокал. Вокалы (гласны)** суть такы звуки, котры ся складають з чистого тону. При їх творіню є проход голосовым трактом вольный і наповно суть до їх творіня запоєны голосівкы. Вшыткы остатні звуки суть при своїм творіню позначены притомностёв барьєры ці перегородкы (гати) в голосовім тракті, котра є вытворена зужінём, або аж замкнутём речовых органів. Тоты звуки ся в складі припоюють к гласным звукам і называєме їх **консонанты (согласны)**.

Діління звуків на гласны і согласны належить к найстаршым критеріям діління звуків в звуковій речі (бісіді). Тоты дві категорії звуків ся єдна од другой одлічають з многих поглядів. Лінгвістіка ся але притримує главно двох з них: **артикулячного**, т. зн. подля наставління органів речі і їх погыбу ці роботи при творіню звуків і **акустичного**, т. зн. подля їх звучаня ці зложіння.

З артикулячного погляду мають гласны звуки домінантне поставління. Реч є творена поступностёв артикуляції гласных звуків, а согласны звуки фунгують як елементи міняючі основне артикулячне поставління гласных звуків. Каждый согласный звук все є під впливом знаків наслідного гласного звука.

ЗАДАЧІ

1. Дефінуютьє понятя орфоепія і орфографія. Котре з них має пряме одношіня ід фонетіці?
2. Высвітлийте, што розумите під понятями: звукова ровина, анатомічно-акустична ровина, языкова ровина. Ід котрій ровині па-трить продукція і перцепція речі?

2. ФОНОЛОГІЯ

2.1 Основны понятия о фонології

В сучаснім русиньскім языку (як і в словацькім, руськім, українськім і др.) екзистують в основі два погляды на функцію звука в языку: єден є чисто фізіологічно-акустичный (де і як ся творять звуки) а другый – підчаркує функчне значіня звука, ёго розлічаючу способность в рамках морфемы і слова. То значіть, же звуки з того погляду суть знакы, называны **фонемами**, за помочі котрых ся розлічають слова і форми слов в языку. Фонемы в такій функції не екзистують самостатно, але в морфемах і словах як їх компоненты, котрыма ся розлишує звукове зложіня слова і ёго форм. В рамках морфемы і слова ся дасть выділити основный вид фонемы і ей варіанта. Так, напр., звук /o/ в слові „*со-лома*“ є фонемов, але в споїню „*в соломі*“ [w sô'lômi] – є варіантом фонемы /o/.

Виходячі з такой концепції можеме конштатовати, же **фонема, то є найменша, дале неділима єдиніця языка, котра служить на розлічіня слов, форм слов і морфем**. Напр., в слові „*том*“ выділюєме фонемы: Т, О, М, бо змінов каждой з них ся мінять змыслорозлічаюче значіня слов: *том* – *чом*, *том* – *там*, *том* – *ток* і т. д.

Розлічіня фонемного зложіня слова може быти повным (абсолютным): *книга* – *стіл*; часточным, котре ся може проявити:

1. в зміні множества фонем: *крой* – *рой*;
2. в розділній якості в звучаню єдної фонемы: *рука* – *сука*;
3. в розділнім розложіню єднакых фонем: *жыли* – *лижы* і т. д.

Розділ в звуковім зложіню словоформ все указує на факт, же значіня тых словоформ не є єднаке. Тото але не значіть, же фонемы мають істы, зафіксованы за собов єднакы значіня. Наopak, фонемы самотны, не споєны з іншыма, не мають вызнамовый обсяг, але діспонують **роspознаючов способностѣв**, а зато служать як средство розлічіня нелем звукового зложіня, звучаня слов і морфем, але і їх значіня.

Люде, бісідуючі по русиньскы знають, же в слові „*а*“ є фонема /a/, в слові „*на*“ – суть дві фонемы /н/, /а/, в слові „*дам*“ суть три фонемы /д/, /а/, /м/ і т. д. Мы легко можеме тоты слова высловити і спознати їх

в речі другого чоловіка. Жебы сьме їх могли спознати, бісідник мусить высловити звуки, з котрых ся тоты слова складають.

Чом знаме, же тото саме слово, высловене різними людьми, має то-то істе значіння? Зато, же вшыткы звуки даного языка мають звичайно тото істе звучаня і значіння. В споїню з тым дакотры лінгвісты говорять о звуках речі (бісіды) і о звуках языка. Звук речі (бісіды) – то є конкретный звук, высловлєваний конкретнов особов в конкретній сітуації. Звук языка – то є істе множество еднакых звуків речі, близких артикулачно і акустично, означованых бісідуючіма (бісідниками) як тотожність. Звук языка – то є фонема, котра є звуковым тіпом (прототіпом), екзистуючим в языковій памяті бісідуючих. Фонема уж не є конкретный звук, але абстракція, котру звичайно называєме не звуком, але фонемов.

2.2 Поняття фонемы

Стотожнюєме нелем звуки еднакы з акустично-артикулачного погляду, але і звуки, міджі котрыма суть лем малы розділы споєны з різними подмінками їх высловности, напр.: *вести* – *ввести* (розділ є лем у довготі высловности того самого звука: в – в). Такий малый розділ у высловности може мати і вышка тону (бас, тенор, сопран, алт і т. п.). І тогды тоты звуки суть стотожнены як еднакы.

Іншый є припад, кідь різны подмінкы высловности суть споєны з неєднаким положінєм (позиціов) звука в слові, з різним звуковым окружінєм, напр. перед звонкыма согласныма /ц/ ся мінять на /дз/, напр.: *отець дома* [ó'těz' 'дома], *конець діла* [kóněz' 'd'íla], *рубець грубый* [ru'běz' 'gru'byj] і т. д. Звуки /ц – дз/ представляють з погляду бісідуючого якусь тотожність (т. є. мають еднакы властности), окрем єдною, котра їх розлічать, а то є властність звонкости/глухости. Зато они творять на основі критерія звонкость/глухость пару і можуть ся заступовати.

Неєднако ся высловлюють напр. звуки /о/, /е/ в дакотрых позиціях: *молоко* – в *молоці* [моло'ко – w môló'ц'í], *четвертый* – *четверь* [чет'вертыj – ч'ёт'вёр'] і т. п. Бісідники таку стотожнену розділність звичайно не позорують в бежній речі, про них то є єдна єдиніця, котра ся называть фонемов, але фактічно є репрезентована двома звуками.

Фонемы екзистують в нашій мові як єдині комплекси звуків. Бісідуючі звичайно не обертають позорость на розділ міджі звуками, які ся односять к єдній фонемі, стотожнюють їх. Чом є то так? Є то дане їх позічним хованєм, бо фонему представлять цілий ряд, ціле множество позічно ся міняючих (алтернуючих) звуків.

Фонемы мають в мові важну задачу – розлишовати різні слова і різні морфеми. Напр. слова *дам, вам, сам, рам, гам, лам, нам, мам, там* ся розлишують лем зачаточными звуками /в, д, с, р, г, л, м, н, т/. То значіть, же тоты звуки ту суть представителями розлічных фонем. В словах: *том, там, тім, тым* – звуки /о, а, і, ы/ суть представителями тыж самостатных фонем, бо суть способны розлишовати значіня уведжених слов.

З того знова можеме зробити вывод, же: **фонема є найменша мовна єдиниця, представлена вшиткыма позічно ся алтернуючими звуками, котра служить на розлишіня і стотожніня слов і морфем.**

Але розлишіня мовних єдиниць ся реалізує вылучно помочов таких звуковых признаков, котры діспонують **діштінктивнов** функціов. Они суть **релевантными** признаками. Остатні признакы повнять лем помічны функції, суть помічными средствами або **ірелевантными** (нерелевантными) признаками.

Як сі треба ближе высвітлити – што то є діштінктивна функція? Найліпше є (напр. подля Н. Трубецкого) то высвітлєвати на основі **фонологічного бінарного протиставлїня**. Він говорить, же два предмети ся можуть одлишовати од себе тогды, кідь суть в протиставлїню. Ай звук може надобыти діштінктивне значіня, лем кідь є поставлений проти іншому звуку, інакше повіджене – **кідь є членом звукового розділу**. Тоты звуковы розділы, котры можуть діференцовати значіня двох слов даного мовы, называєме **фонологічним протиставлїнем**, бо они суть релевантными звуковима розділами. Звуки, котры не мають тоту способность, называєме **фонологічно ірелевантными**. З того можеме зробити вывод: **Фонологічним протиставлїнем называєме такый звуковой розділ, котрый в данім мові може діференцовати інтелектуалне (вызнамове) значіня. Каждый член такого протиставлїня ся называть фонологічнов або діштінктивнов єдиницєв.**

Тоты фонологічны єдніці, котры ся з погляду даного языка не дадуть розложыти на іщі меншы за собов слідуєчі єдніці, называєме фонемами. З того далшый вывод: **Фонема є найменша діштінктивна фонологічна єдніця языка.**

Лемже фонемы сі не смієме представляти як коцкы даякой ставебніці, з котрых сі любовольно поскладаме слова. Є то якраз наспак: хоцькотре слово є властно цілость, як структура. Слухаючій ей як структуру розуміє (приїмать) приближно так, як даякого знамого на уліці познаєме подля цілкового взгляду (а не подля єднотливых частей тіла).

Зіщія тотожности словных структур сі але жадать і їх розлишіня, а тото є можне лем в тім припадї, кідь єднотливы структуры ся взаємно одлишують знамыма бісідникови і слухаючому признаками. А акурат **фонемы суть тыма діштінктивныма (одлишуючіма) властностями словных структур.** Приближно так сі треба преставляти діштінктивну функцію фонемы.

ЗГОРНУТА:

Наука о звуках ся заоберать нелем фізічныма або анатомічно-фізіологічныма властностями звуків речі, але ся інтересує главно їх **функціями в сістемі языка.** Тов проблематіков ся заоберать фонологія як розділ языкознавства, штудуючій звуки речі з погляду того, ці суть або не суть способны розпознавати значіня єднотливых морфем і слов.

Языкова сістема ся складать з дакількох підсістем, перевязаных міджі собов єрархічным способом. Все єдніці низшой підсістемы служать матеріалом на утворіня єдніць наступной высшой підсістемы. З того можеме зроби́ти такый вывод:

- з фонем ся вытворають морфемы
(єдніця фонологічної языковой ровины) + (єдніця морфологічної яз. ров.)
- з морфем ся складають слова/лексемы
(єдніця морфологічної яз. ров.) + (єдніця лексікальной яз. ров.)
- із слов/лексем ся складають речіня
(єдніця лексікальной яз. ров.) + (єд. синтаксічної яз. ров.)

Єдиніцїв фонологічної системи языка є фонема. То є найменша звукова діштінктивна єдиніця звукової системи языка, помочов котрой ся розпознають визнамовы єдиніці языка (морфемы і слова). Фонема ся дасть легко виділити з речового току.

Слова ся можуть розпознавати:

- а) вшиткыма фонемами /*книжка – розум*/;
- б) лем єднов фонемов /*коч – корч, колы – коли*/;
- в) порядком розміщія єднакых фонем /*дім – мід, козуб – зубок*/.

З того сьме зробили вывод, же:

1. Фонемы творять матеріал, з котрого ся складають морфемы і слова – тотя їх функція ся называть **конштітутівнов**, напр.: *слово, книжка, образ, дїтвак, школа, дым* і т. д.;

2. Фонемы мають розпознаваючу функцію (розлишуючу функцію), котра ся называть **діштінктивнов**, напр.: *бук – бік, выр – сыр, коза – коса, наша – ваша, косити – носити – росити* і т. д.

Як діштінктивны признакы ся найчастіше ужывають слїдуючі признакы Гарвардської школы, котры векшына лінгвістів вважають за універзалны, платны про вшиткы языкы:

- 1. вокальність – невокальність
- 2. консонантність – неконсонантність
- 3. компактність – дифузність
- 4. нап'ятість – ненап'ятість
- 5. звонкість – глухість
- 6. носовість – ротовість
- 7. перерывність – неперерываність
- 8. різкість – нерізкість
- 9. глоталізованість – неглоталізованість
- 10. низка тональність – висока тональність
- 11. лабіалізованість – нелабіалізованість
- 12. палаталізованість – непалаталізованість
- 13. акцентованість – неакцентованість
- 14. довжка – короткість

В языку фонемы не выступають ізоловано, але в споїню з іншыма фонемами, чім впливають една на другу. Залежно од сусідства з іншыма фонемами, т. зн. од позиції в морфемі або в слові, можуть ся фонемы реалізовати в подобі своїх варіантів, напр.: *возы* – на *возі* [*возы* – на 'vôz 'i], *терен* – *терня* ['*терен* – ' *têp* 'n 'a], *вон* – *вонка* [*вон* – 'voŋka] і т. д.

Важнов задачов фонологічної ровины каждого языка є становлїня інвентаря фонем і фонологічної системи языка. Зато є важне встановити не лем інвентарь фонем (кілько і яких фонем є в языку), але тыж їх вплив одной на другу і неутралізацію їх конштїтутівных і діштінктивных властностей.

ЗАДАЧІ

1. Што є предметом баданя фонетіки як лінгвістичной дісціпліны?
2. Што є предметом баданя фонології як лінгвістичной дісціпліны?
3. Як бы сьте дефіновали діштінктивну і конштїтутівну функцію фонемы?
4. Як бы сьте характеризовали фонологічне бінарне протиставлїня?

3. ІНВЕНТАРЬ ФОНЕМ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

Важнов задачов фонології кожного языка є становління інвентаря фонем і їх системового упорядкованя (системовой організації) на основі діштінктивних властностей і правил дістрібуції фонем, з вивжитём протиставной признаковости. Ведно з теоріов **діштінктивних властностей** вивжувать фонологія тыж теорію **бінарного протиставління**.

3.1 Діштінктивны знакы фонем

Кідь мають фонемы быти матеріалом на будованя знакових єдиніць языка, мусять ся од себе зъявні і дуже ясно одлишовати. Тоты розділности фонем не суть єднако великы, дакотры суть менше, дакотры веце зъявны. Все але іде о розділы, што впливають з акустично-артікулячнoй характерістікы як фонем, так і їх звукових реалізацій (звуків), які конштитуують т. зв. діштінктивны знакы.

Цілкове множество діштінктивних знаків не є велике, є омного менше як множество фонем даного языка, хоць з них ся фонемы складають як формації, подобны атомам.

Діштінктивны знакы фонем суть часточно згодні з тыма фонетичныма властностями звуків, на основі яких ся звуки класіфікують. **Ушыткы дотеперішні класіфікації фонем і опис системового сполня міджі фонемами виходять з фонетичных класіфікацій звуків. Тот факт свідчить о тім, же основа фонології є збудована на фонетичній емпірії.**

Єднотливы фонемы ся од себе одлишують розділным множеством діштінктивних знаків. Але в языке є дость много пар фонем, котры суть розділны лем єдным діштінктивным знаком. Єден діштінктивний знак ся даколи повторює в дакількох парах фонем (напр. у согласных, кідь єден член пары ся одлишує од другого лем діштінктивним знаком звонкости). Тогды говориме о **фонологічних кореляціях**. Повторюючий ся діштінктивний знак ся называть **корелячний признак**.

В таких языках як є русинський, ся нукать як найпростіший приступ к становліню інвентаря фонем перевірка через графічну систему.

Зіщують ся найскорше одхылкы од прінципу означовати каждую фонему єднов графемов („графема за фонему“). Такой прінцип не є може все цалком дотримати, зато ся даколи ужывать єдна графема на означованя двох фонем. Є то в припадах, кідь доходить к т. зв. **невтралізації** і **асіміляції** согласных. О невтралізації говориме в позиції на кінці слова перед павзов, о асіміляції – перед парным согласным. Прінцип невтралізації і асіміляції є єднакый. Як при асіміляції, так і при невтралізації ся їднать о субституцію єдной фонемы другов, близков фонемов, але графічно ся то не реалізує, заховує ся прінцип єднакости графічного зображіня даной знаковой єдиніці, напр.: *береза* – *берез* (высловлюєме : [бе'рес]), *гриба* – *гриб* (высловлюєме: [грип]), *бабка* (высловлюєме: [бапка], *стежка* (высловлюєме [стешка]), *хоцьде*, *высловлюєме* [хо'з'де]) і т. п. З уведжених прикладів але мож збачіти, же в послідніх трьх прикладах стоять коло себе дві фонемы, з котрых є єдна звонка, друга глуха. Якраз поставліня коло себе двох фонем (протиставных лем подля критерія звонкость-глухость) є прінципом асіміляції, як ей знаме з дотеперішніх середнєшкольских знань о языку. З такого погляду є яв невтралізації намного шыршым, а асіміляція є лем єднов із сорт невтралізації.

Помічнов процедуров про становліня інвентаря фонем суть т. зв. **комутачны тесты**. Їх основу творить зіщованя розділу значіння груп слов і форм, одлишующіх ся од себе лем єднов фонемов.

3.2 Фонетічна транскріпція

Під фонетічнов транскріпціов треба розуміти так зване звукове письмо, звуковой запис, то значіть, точне переданя звуковой речі до писаной подобы. При транскріпції ся притримуєме прінципу, же каждый звук ся все зазначає єднов а притім все тов істов буквов (графемов). З того нам логічно vyplивать, же знаків фонетічної транскріпції буде вєце, як є букв в русиньскім языку, бо многы буквы ся в розлічных позиціях высловлюють не єднак, то значіть, їх звукова реалізація є не-єднака. Фонетічна транскріпція „копірує“ реалну реч з максіمالнов докладностєв, фіксує вшиткы звуки языка, котры ся высловлюють в данім часовім інтервалі в устній речі.

Русиньскый язык вывживать при фонетічнім записі (транскріпції) главно буквы русиньской азбуки (окрім йотованих букв – **я, ю, є, ї, ё**

- і буквы –щ-). Курты правила транскріпції можеме сформуловати до таких пунктів:

1. Намісто йотованых графем на зачатку слова, по гласных, по непарных подля твердости і мягкости согласных і по розділовім знаку треба ужывати споїня: *j + a* (е, і у, о), напр.: *ярок, Юрко, ябко, моє, з'явити ся, пять* [*'jарок/ jур'ко/'jапко/ 'моје/ 'з'явити с'а/ п'ят'*]....

2. В позиції по согласнім, котрый ся може змягчовати, то значіть, же йотованы сігналізують ёго змягшіня, но самы ся складають з єдного звука, позначуєме лем звук, котрый чуєме /а, е, і, о, у/, а мягкость согласного значіме апострофом, напр.: *бурян, синє, велё, туні, вонюга* [*бу'р'ан/" син'е/ 'вел'о/ ту'н'і/ во'н'уга*]...

3. Притиск значіме рівнов чарков, котру поставиме перед складом, на котрім є притиск напр.: *голос, молоко, печі, зачінаати* [*'голос/ м'ол'о'ко/ п'е'чі/ зачі'наті*]...

4. Транскрібований текст даєме до гранатых скобок: []

5. При фонетічній транскріпції не поужываєме:

- а) знакы: ь (мягкий знак), ъ (твердый знак),
- б) не пишеме великы графемы,
- в) не хоснуєме інтерпункчы знакы.

6. Варіанту фонемы /о/ – (заперте, звужене /о/) значіме стрішков над фонемов /о/ : [ô], напр. *шовдра, полова, доля* [*'ш'о'ўдра/ п'о'л'ова/ 'д'о'л'а*]...

7. Варіанту фонемы /о / (/о/ з наближінём до /у/) значіме за помочи індекса: [oʷ], напр.: *когут, коруна, тобі, собі, повім* [*ко'ʷгут/ ко'ʷруна/ то'ʷбі/, со'ʷбі/ по'ʷвім*]....

8. Варіанту фонемы /е/ – (заперте, звужене /е/) значіме таксамо стрішков над /е/ – [ê], напр.: *теперь, четверь, дебря* [*т'е'п'êр'/' ч'êт'в'êр'/' 'д'êб'р'а*]....

9. Варіанту фонемы /и/, котру висловлюємо з наближінєм до /е/ значіме за помочи індекса: [и^е], напр.: *пирогы, миска, писати* [пи^еро'гы/'ми^еска/'пи^е'сати]

10. Графему –ш– значіме як споїня двох фонем – /ш', ч/, або як довге мягке /ш'/, напр.: *яшурка, іщі, кліщі* ['jaш'чурка/ 'jaш'урка/ i'ш'чі/ i'ш'i/ 'кл'іш'чі/ 'кл'іш'ш'i]....

11. Варіанти фонемы /в/ – значіме перевернутов стрішков над фонемов /у/ – (білабіалный звук [ʏ], другов варіантов фонемы /в/ є лабіоденталный звук [w] : *ходив, знав, лавка, вовк, шовдра* [хо'диʏ/ знаʏ/ 'лаʏка/ воʏк/'шоʏдра/ wз'абнути с 'а/ wмішати/wгѐн'/wдовіц'а]....

12. Фонемы /дз/ і /дж/ позначуємо знаками: [з] і [џ], напр.: *дзявкати, джамити* [з'авкати/џ'ами'ті]

13. Фонему /й/ означуємо латиньсков графемов [j], напр.: *моя, майстер, выяснити* ['mɔja/ 'majстер/, 'vyjasniti]...

14. Варіанту фонемы /н/ позначуємо знаком [ɲ], напр.: ['плаɲка, віɲ'ц'а]

15. Меншу павзу в середині речіня значіме єднов чаров, нахыленов доправа: / , конець речіня двома такыма чарами: //, напр.: *Од рана падать додж, містами ся роблять млакы. [од 'рана 'падад' доч / міс'тами с'а 'робл'ад' 'млакы//]...*

16. Висловностне споїня приназывників, часток, злучників з далшым словом значіме облучіком на спідній части рядка: з *вазы, не знала нянько з мамов, сміє ся* [з'вазы, не'знала/ 'н'ан'ко з'мамов/ 'смієс'а]....

ЗАДАЧІ

1. Позоруйте пары слов, в котрых ся змінов лем єдною фонемою мінить значіня даного слова. В звязи з тым дефінуюте діштінктивну і конштитутивну функцію фонем.

Сало – соло; пес – пас; знати – знати; садь – сидь; помастити

– помістити; часто – чісто; гад – гыд; рак – рык; фара – фура; мотати – метати; село – соло; поре – пере; крок – крик; во-
лы – вилы; боліти – біліти; войти – выйти; моло – міло; роки
– руки; клен – клин; бык – бік; мекати – мыкати; дер – дур;
теркы – туркы; вити – выти; писк – пыск; пили – пилы; жыли –
жылы; гнити – гнути; бык – бук; дых – дух, пышний – пушний;

2. Видільте в словах мягкы согласны. Котры з них ся не находят в словацькім языку? Тренуйте їх vyslovnostь.

*Маціцькый, зїля, насїня, фасоля, кочік, сядь, дзёбнути, шапка, кошуля, терліця, нюхати, зубы, цілованя, малярь, рычати, ниж-
ній, саджа, лыгати, лёгати, потя, місяць, лавча, конї.*

3. Попробуйте на основі попередней задачі вытворити пары консонантів подля крітерії твердость – мягкость. Як бы сьте доказали екзистенцію тых консонантів в русиньскім языку? Як індіція вам можуть послужыти слова в дужках (лаз – лазь; цап – цяп; стан – стань; прут – пруть; лада – ладя; вкус – вкусь; скала – скаля).
4. Транскрібуйте окремы слова, потім окремы речіня, а наслідно цілый текст. Позоруйте розділ в транскріпції: *Цілый день на-
дать додж. Ідеме лісом по стежці і нараз збачіме вовка. Дуб і
граб – то суть добры стромы до лісных школок. Гнали сьме ся
за дідком, жебы го добігнути і попровадити на автобус домів.*

4. ГЛАСНЫ ЗВУКЫ (ВОКАЛЫ) ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ

Основов артикуляції гласных звуків є снажіння утримати проход через голосовый (артикулячный) тракт якнайвольніший. Сконцентруеме ся на артикуляцію вокалів в русиньскім норматівнім языку. На артикуляції русиньских гласных звуків має **найвекший поділ язык**, як єден з основных артикулячных органів. Подля ёго погыбу (переміщення) з неутрального положіння встановлюеме два основны крітерії діління гласных звуків: іде о переміщованя (погыб) **вертікальне і горізонталне**.

З погляду горізонтального переміщованя (погыбу) языка класіфікуеме гласны звуку на ряды: передній, переднє-середній, середній, середнє-задній і задній. З погляду вертікального переміщованя (погыбу) языка ділиме гласны звуку на штири ступні піднятя: високий, середнє-високий, середній і низкий. З того виходить, же русиньскы гласны звуку вытваряють штири ступнёву сістему подля способу творіння, т. є. піднятя языка і пятьрядову сістему подля міста творіння. Далшыма секундарныма умовами класіфікації гласных звуків суть: форма ворг (гамб), угол двигнута нижней челюсти і напята главного артикулячноо органу (языка). Важным артикулячным органом у русиньских гласных попри языку є тыж мнягке піднебья, котре заперать вступ до носовой порожнины (полости), бо русиньский язык не має носовы гласны звуку. Класіфікація гласных звуків може быти графічно зображена так:

Класіфікація/сістема гласных звуків³:

↑ піднятя ↑ способ творіння	місто творіння	Ряд				
		Передній	переднє-середній	середній	середнє-задній	Задній
	Высоке	І				У
	высоко-середнє		и		Ы	
	Середнє	е				О
	Низке			а		
Лабіалізація		Нелабіалізованы				Лабіалізованы

3 Класіфікацію звуків в русиньскім языку з їх характеристіков зробив В. ЯБУР. Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Русиньский язык – Пряшівска Русь. Ін: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2014, с. 153 – 160.

- штириступнєва система
- п'ятьрядова система

З того можемо зробити таку рекапітуляцію:

1. в русиньскім языку маєме 7 гласных звуків;
2. розділ міджі нима залежить:
 - а) од об'єму і форми ротовой порожнини;
 - б) од положіння языка;
 - в) од участи ці неучасти ворг (гамб) на їх творінню;
 - г) од положіння (піднятя) нижньої челюсти;
3. На основі уведженого гласны звуку дїлиме подля:
 - а) участи ворг (гамб) на: – лабіалізованы (од лат. лабія-ворга) – о, у; нелабіалізованы – і, и, ы, е, а;
 - б) подля міста творіння на ряди: передній – і, е; переднє-середній – и; середній – а; середнє-задній – ы; задній – у, о;
 - в) подля способу, творіння на ступні піднятя: високий – і, у; високо-середній або середнє-високий – и, ы; середній – е, о; низкий – а.

4.1 Артікулачно-акустична характеристика гласных звуків

Виходячі із класифікації гласных звуків, они бы ся дали характеризувати з погляду міста і способу їх творіння приближно так:

Звук /а/ – є гласный середнього ряду, нижнього піднятя, нелабіалізований. При його висловности язык ся із спокійной пологы, лежачі на дні ротовой порожнини, дакус посуне дозад, кінчик языка ся лем барз маленько підойме, воздушный ток вольні проходить через ротову порожнину, ворги суть ростворены, але не беруть участь на артікуляції.

Максимально ясно ся тот звук высловлює і ясно ся чує під акцентом в позиції міджі твердыма согласными, на зачатку і на кінці слова, напр.: *ангел, варта, баба, мама, сало, парада, роса, трава, така* [ʼангел/ʼварта/ʼбаба/ʼмама/ʼсало/паʼрада/роʼса/траʼва/таʼка] і т. д.

Неакцентоване /а/ в позиції між твердыма согласными, на зачатку і на кінці слова ся одлишує од акцентованого лем тым, же ся высьовлює з меншов силов, напр.: *наука, дома, корова, кістка, бородавка, команія* [на'ука/ дома/ кѳ'рѳва/ 'кістка/ бѳрѳ'даўка/кома'ніц'а] і т. п.

В фонетичнім окружіню між палаталізованыма согласными ся [а] стає веце запертым і посувають ся веце допереду. З трѳх основных позицій між палаталізованыма Т'АТ, ТАТ', Т'АТ' (де Т – Т' заступують хоцьякий согласный) звук /а/ є найвеце зужений і посунутый допереду в позиції Т'АТ', напр.: *зять, сядь, лячі, нянько, мадьярьскый* [з'ат'/ с'ат'/ л'а'чі/ 'н'ан'ко/ ма'д'ар'скыj] і т. д.

Звук /о/ – є гласный заднього ряду середнього підняття, лабіалізований. Всьовлює ся при середнім отворіню ротового отвору і середнім спущіню нижньої челюсти. При єго всьовности ся язык одтягує кус дозад, єго кінчик падає долов і дакус ся одтягує од нижніх зубів, а єго задня часть ся двигать к мнягкому піднебю. Воргы ся вытягують (посувають) кус допереду, зужують ся і заокруглюють ся.

Максимально ясно ся всьовлює і найясніше чути акцентоване [о] на кінцю слова, в позиції між твердыма согласными і на зачатку слова, напр.: *око, босый, воле, гора, дома, дно, село, зло, вапно* ['око/ 'босыj/ воле/ гора/ дома/ дно/ се'ло/ зло/ вап'но] і т. п.

Неакцентоване /о/ в позиції між твердыма согласными, на зачатку слова і на кінці слова, кідь такой позад них не іде білабіальный [ў] а в наслідуючих складах не суть звуки високого підняття /і, у/ і зужены звуки [ѳ, ѳ], ся якостні не одлишує од акцентованого /о/, лем ся всьовлює з меншов силов.

Таксамо позад м'якого согласного ся всьовность звука /о/ не мінить, напр.: *клѳц, лѳх, з нѳго, дзѳбати, царѳви* [кл'ѳц, л'ѳх, з 'н'ѳго, 'з'ѳбати, 'цар'ѳви] і т. п. В русинській орфоєпії але знаєме і всьовность звука /о/ у варіанті з наближінєм до /у/. Така всьовность настає, кідь ся первісно неакцентоване /о/ в позиції перед акцентованыма гласными високого підняття /і/, /у/ в речовім тоці реалізує як варіант, котрый позначуєме фонетично як [ѳʲ], напр.: *борсуг, коруна, костура, лѳпѳх, кошуля, тобі, собі, повім* [боʲр'сук/ коʲ'руна/ коʲс'тура/ лѳʲпѳх/ коʲ'шул'а/ тоʲ'бі/соʲ'бі/ пу'вім], і т. д.

Яв жування звука /о/ на ёго варіанту, котру позначуємо у транскрипції як [ô] в русиньскім языку ся высвітлює як результат асіміляції⁴ подля способу творіння звуків. Тот яв є натілько силный, же го можемо збачіти в таких позиціях:

1. В позиції перед мнягкым согласным в акцентованім складі, напр. *колька* [‘кôл’ка]; *фасоля* [фа’сôл’а]; *потя* [‘пôт’а]; *доля* [‘дôл’а];

2. На жужене, заперте [ô] ся высловность звука /о/ мінить і перед гласными високого піднятя, таксамо в акцентованім складі: /і/, /у/, напр.: *ходба* [‘ходба] – на *ходбі* [на ‘хôдбі]; *стром* [стром] – в *стромі* [w ‘стрôмі]; *вода* [вода] – *ню воду* [nju ‘вôду]; *коза* [коза] – *веду козу* [веду ‘кôзу];

3. В перевзятых словах з чужжіх языків з довгым /о/, ся виділив білабіалный звук [ÿ] на кінці складу, котрый ся перед гласными звуками мінять на лабіо-денталне /в/, напр.: *мовда*, *совда*, *шовдра*, *чаков*, *факов*, *багов* [‘мôÿда/ ‘сôÿда/ шôÿдра/ча’кôÿ/ ‘багôÿ/ фа’кôÿ] і т. п., але: *чаков/чакова*, *факов/факова*, *багов/багова* [ча’кôÿ/ ‘чакова/ фа’кôÿ / ‘факова/‘багôÿ / ‘багова] і т. д. Як видно, ай перед білабіалным звуком [ÿ] ся /о/ высловлює як жужене заперте [ô].

4. Кідь в дослідку уведжених трёх позицій жуженого звука /о/ в дакотрім складі у слові, тогды ай у складі перед ним (кідь є в нім звук /о/), тот ся таксамо высловлює як жужене, заперте [ô], напр. *солома* [со’лома] – [w сô’лôмі]; *морков* [‘мôркôÿ]; *коноплі* [кô’нôпл’і]; *молоко* [мо’локо] – в *молоці* [мô’лôц’і]; *болото* [бо’лото] – в *болоті* [w бô’лôт’і];

Такий яв ся называє гармонізація складу і у своїх баданнях на нёго вказав норьскый славіста Олаф БРОХ. (*БРОХ, Олаф: Угрюрусское нарѣчіе села Убля Земплинскаго комитата. Санктпетербургъ, 1899*). Можемо сконштатовати, же русиньскы діалекты, взяты за основу кодифікації русиньского языка таку высловность доднесь заховали у своїй бісіді.

Звук /у/ – гласный заднёго ряду, верхнёго (высокого) піднятя, лабіалізований. При ёго высловности є язык скоро в такім самім положіню, як і при высловности звука /о/, але є кус веще посунутый дозад у а

4 Подля Ябура тот яв мож розуміти таксамо як приподобнєваня, або неутралізацію подля міста творіння фонемы [ô]. О яві неутралізації будеме писати в далшых частях.

тыж є высше двигнутый к мягкому піднебю. Воргы при ёго выслownости суть заокруглены і дакус высунуты допереду. Отворіня рота є узке, лем з малым спушчінём нижнёй челюсти.

Максіmalно ясно ся выслownює і чує звук /y/ тогды, кідь є під акцентом в фонетичнім окружію міджі твердыма согласныма, на кінцю і на зачатку слова, напр.: *думка, думати, курити, курка, лускати, пукати, сук, угол, ухо, трясy, пряду* ['думка/' думати,/'курити/' курка/'лускати/' пукати/' сук/' угол/' ухо/' тр'а'су/' пр'а'ду] і т. п.

Неакцентоване /y/ таких самых позіціях не одлічать ся од притиснутого, лем ся выслownює з меншов силов, напр.: *будова, гудаци, дусити, кусати, мука, ударити, упасти, кашу, нашу, кашу, рїжу* [бу'дóва/ гу'даци/ ду'сити, /ку'сати/ му'ка/ у'дарити/ у'насти/ 'кашу/ 'нашу/ 'р'і-жу] і т. д.

В позіції міджі палаталізованыма согласныма а тыж хоць по твердім, але перед мягкым согласным, особітні перед складом з /i/, /y/ можеме позоровати /y/ кус зужене і поснунуте кус допереду, напр.: *куля-кулі* ['кул'а/ 'кул'і], *мучити, плюти, колю, пуцу* ['муч'іті/' пл'уті/ 'кóл'у/'пуш'ш'у] і т. д.

Звук /ы/ – гласный середнё-заднёго ряду, середнё-высокого піднятя, нелабіалізований. При ёго выслownости ся задня часть языка кус знижує і посувать кус назад к гартанці, што му придавать одтінкы гартанкового творіня. Кінчік языка опроти положіню при /y/ ся маленько піднимать і посувать дакус допереду. Звук /ы/ є веце отвореный в порівнаню з /и/ в передній части ротовой порожнины, бо при ёго творіню зістає шырший проход воздушного пруджіня міджі переднёв частёв верхнёго піднебья і языком, але зато задня часть языка є здвигнута веце як при /и/ і посунута дозад к гартанці, што впливать на страту зафарблїня як к /і/, так і к /и/.

Максіmalно ясно ся выслownює і чує звук /ы/ під акцентом міджі твердыма согласныма а особітні по задопіднебных /г, к, г, х/ якы вплинули на ёго приближіня к гартанковому звуку. Ту ся дость ясно одлишує од руського середнёго /ы/, напр.: *быкы, кывати, гыкати, жыла, кыдати, кылы, пыск, сыпати, рыти, тыкати, хыба, хыжа, ушытко* і т. д.

В остатніх позіціях, главні перед мягкыма согласныма ся ёго творіня посувать кус допереду, але і так ся не рівнять руському /ы/ і

нігда ся не допроваджать одтінком /i/ або /и/, (характеристичним про руське /ы/), напр.: *гыря, міхырь, быля, дыня* [‘гыр’а/мі’хыр’/ ‘был’а/ ‘дын’а] і т. д.

Неакцентоване /ы/ ся якостно не одлічать од акцентованого, лем ся высловлює з меншов силов.

Звук /ы/ є выразным знаком русинських діалектів як в порівнянню з українськыма (де абсентує), так і в порівнянню з руськыма, де є омного ближе к /i/.

Звук /i/ – найузьшый (найвеце запертый) гласный переднього ряду, високого піднятя, нелабіалізований. При ёго высловности ся язык з неутралной позиції посувать цілов своёв масов до передньої части ротовой порожнини і едночасно ся двигать к піднебю. Кінчик языка ся скланяють к спіднім переднім зубам (різцям). Утворений проход про воздушный ток міджі языком і піднебєм є найузьшый, найвеце запертый. Воргы не суть ани заокруглены, ани вытягнуты допереду і не беруть участь на творіню того звука.

Максимально ясно, виразно і зрозумітелні ся высловлює і чує акцентоване /i/ в позиції міджі м’ягкыма согласныма. В тій позиції /i/ дістає не дуже виразну (слабу) напнутость, творячу ся в дослідку напнутости передньої части верху языка, напр.: *ділять, дітьський, зіля, лінь, ріни, чістять, в тілі* [‘д’іл’ат’/ ‘д’іц’кыj, ‘з’іл’а/ ‘л’ін’/ ‘р’іни/ ‘ч’іс’т’ат’/ w ‘т’іл’і] і т. д. Акцентоване /i/ перед твердыма согласныма страчать кус свою напнутость, напр.: *білий, віл, гіпс, дідо, діти, каліка, ліс, місто, невіста, пліснити, сіни* [‘білыj/ віл/ гіпс/ ‘д’ідо/ ‘д’іти/ ка’л’іка/ л’іс/ ‘місто/ не’віста/ ‘пл’існ’іти/ ‘с’іни] і т. д.

Кідь не є /i/ під акцентом (притиском), так тогды є кус шырше як акцентоване, напр.: *біда, вісить, ділити, гніздо, рідкий* [бі’да/ ві’сит’/ д’і’лити/ гн’із’до/ р’ім’кыj] і т. д.

У звука /i/ треба підкреслити і тот факт, же єден з ёго варіантів (а то I < Ъ) є єдиным гласным звуком споміджі ушыткых остатніх гласных, котрый в русинськім языку сігналізує м’ягкость передстоячого парного по твердості/м’ягкости согласного звука, напр.: *нести – ніс* [н’іс], *дідо, тіло, бісїда, гнів, літо, рідкий, ціна, діти, ділити, лівый, ліпшый, ліс, літо, німый, гніздо, сніг, сіно, тїнь, стїна, цївка, цїловати, цїль* [‘д’ідо/ ‘т’іло/ бі’с’іда/ гн’ів/ ‘л’іто/ р’ід’кыj/ ц’і’на/ ‘д’іти/

д'іліті/ 'л'івй/ 'л'іпшй/ л'іс/ 'л'іто/ 'н'імй/ гн'із'до/ с'н'іх/ 'с'іно/ т'ін/ 'с'т'іна/ 'ц'іўка/ ц'іло'вати/ ц'іл'] і т. д. Звук [і] іншого походження таку здатність не має, напр.: дім, стіл, сіль, ніс (носа) [дім/ стіл/ сіл'/ ніс] і т. д.

Звук /и/ – гласний переднь-середнього ряду і середнь-високого підняття, нелабіалізований. При його висловності мовний переднь часток є посунутий допереду і дгорі, але не є то так впереді і горі, як при /і/. Дало бы ся повісти, же при звуку /и/ є мовний в положі середини міджі звуками /і/ і /е/. Ворги ся при його висловності незаокруглюють і не посувають ся допереду, т. зн. же не беруть участь на творіню того звука.

Гласний /и/ ся найясніше висловлює під акцентом міджі твердыма согласными, напр.: бити, вити, вилы, дикый, косити, липа, лишка, миска, никто, пити, просити, робити ['бити/ 'вити/ 'вилы/ 'дикый/ ко'сити/ 'липа/ 'лишка/ 'миска/ 'никто/ 'пити/ про'сити/ ро'бити] і т. д. Звук [и] без акцента ся висловлює єднако, лем з меншов силов, напр.: лице, зимовати, минувый, хлопи, попи [ли'це/ зимо'вати/ ми'нуый/ 'хлопи/ 'попи] і т. д.

Як під акцентом, так і безакцентне /и/ в позиції перед мнягкыма согласными і перед складом з /і/ ся жує і висловлює ся переважно з наближінєм до /і/, як напр.: видно – відіти⁵ ['видно/ 'від'іті], видиши – віджу ['видиши/ 'віджу], сидиши – сидіти [си'диши/ си'д'іті], болить – боліти [болит'/ бо'л'іті] т. п. По все мнягкім /ч/ гласний звук /и/ уж цалком перешов до /і/, напр.: чисто, читати, боіти ['чисто/ 'читати/ 'боіті] і т. п., але такий яв можемо позоровати докінця і в позиції перед /ч/, напр. в суфіксі -іч: москвіч, поповіч, кралёвіч і т. д. Звук /и/ сплынув в єднім звуці з /і/ тыж перед мнягкым /ц'/ в суфіксі -іц'а, напр.: служніця, паліця, команія, кланія [служ'ніц'а/ 'паліц'а/ ко-ма'ніц'а/ кла'ніц'а] і т. п. Такий яв позоруєме в суф. -іня, -ище [-ін'а, -іш'че]⁶, напр.: пиловіня, бандурчіня[пило'він'а/ бандур'чін'а]; приз-

5 Тоту висловність дотримує сучасний нормативний мовний і в правописі: видно-відіти, крик-крічати (порівнай з українським: крик-кричати).

6 Треба памятати, же в суфіксі -ище є припустне наближіння до і лем у висловності (в орфоєпії), правопис решпектує вокал и. У суфіксі -іця (на розділ од українського мовного) русинська норма зафіксувала вокал і як у висловності (орфоєпії), так ай у правописі (орфографії).

вище, зимовище, ручище, долище, лісище [п'ризвіш'че/ зи'мовіш'че/ ру'чіш'че/ до'міш'че, л'і'сіш'че]⁷ і т. д.

В кінцевій морфемі часослова на флексію -ти ся /и/ висловлює таксамо як /і/, напр.: *писати, читати, малёвати, положитьи* [пи'сати/ 'читати/ мал'о'вати/ поло'жыти] і т. д.

Споїня /и/ і /і/ до єдного звука /и/ у вище згаданих позиціях єднозначно свідчить о фунгуючій в русиньскім языку тенденції зужованя /и/.

Звук /е/ – гласный переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований. При висловлюванні звука /е/ язык своїм переднім частком тисне допереду і горі к твердому піднебю, але є дакус нижче спущений і не так барз висунутий допереду, як при /и/. Звук /е/ є веце отворений в порівнянню з /и/, зато же при його творінню зістає проход про воздух шырший главні міджі переднім частком твердого піднеб'я і языком. Максимально ясно і зрозуміло ся висловлює і слухово приймає акцентоване (притиснуте) /е/ в таких позиціях:

– на кінці слова

– на зачатку слова

– міджі твердыма согласныма, але лем тогды, кідь в далшій складі не слідуєть /і/, /у/ і заперты [ô, ê] напр.: *берег, береза, дер, жертва, зеленый, зерно, небо, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* і т. п.

В позиціях перед м'ягкыма согласныма, перед складами з гласныма високого підняття /і/, /у/, таксамо перед зуженыма [ê], [ô] і перед білабіалным ʏ ся звук [ê] зужує або заперать і фонетично ся реалізує скоро як /и/, лем з тым маленьким розділом, же кінчик языка є кус (але барз маленько) веце напнутий як при висловности /и/. Але тот розділ є такый незначный, же го учує лем добрі тренуване ухо. Мы ся але прикланяєм к погляду, же зужене [ê] треба у висловности поважувати за єднаке з /и/, напр.: *верьба, мерьва, речи, течі, вечур, четверь, пелевня* [в'ёр'ба/ 'мёр'ва/ р'ё'чі/ т'ё'чі/ в'ёчур/ чёт'вёр'/п'ёл'ёўн'а] і т. д.

Така фонетична реалізація звука /е/ викликає многы етимологічны і орфографічны проблеми.

7 На основі конкретних індіцій мож висловити погляд, же фонема [и] в дакотрых фонетичних позиціях фунгує уж лем як позичный варіант фонемы [і]. Єднов з тых позицій є уведжений приклад в суфіксі -ище.

ЗАДАЧІ

1. Скопіруйте табличку з русиньсков вокалічних системов. Наслідно до ній припиште вокалічну систему двох сусідніх славянських языків (словацького языка і українського языка). Дефініуйте розділ.
2. Переложте словацькы лексеми до русиньского языка. Выдільте в словах вокалы. Позоруйте розділ у словацькій і русиньській вокалічній системі: *medza, býk, chôdza, mlieko, pamät', zips, papier, dážd', desať, zvonček, cirkev, písať, mištička, strýko, kozľa, šťastie, krv, vlna*.
3. Переложены до русиньского языка слова напиште знаками фонетичной транскріпції і позоруйте розділ у транскріпованю азбучного тексту в порівнаню з текстом латиньской графічної системи. Выдільте тот розділ.

5. СОГЛАСНЫ ЗВУКЫ (КОНСОНАНТЫ) І ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ

Артикуляцыйны і акустычны апіс согласных звуков не ё такім простым і аднозначным як ё апіс гласных звуков. Галоўна прычына гэтаго ё факт, же цэлым консонантнай артыкуляцыі ё вытворэння гаты (блокацыі, бар'еры) рэчовымі органамі в галасовым тракці выдыхаванаму току воздуха. Тэрмам гэтаго выдыхаванаго воздушнаго току о гаты настае шум, котрый (на роздзіл од вокалів) поважуемя у консонантів за основны акустычны знак тых звуков.

З погляду перцепцыі аднотливых согласных звуков ё важны нелем шум, котрый ся творить тэрмам выдыхаванаго току воздуха о гаты, але вызначны суть тых переходовы явы (транзіенты), то значіть гэтаго, кадзі пераходзіть ток воздуха. То зато, же на высловность согласных маюць уплыв і сусідні вокалы, галоўна гэтагда, кідзі гласны звук (вокал), наслідуе такой за согласным звуком.

Согласны звуки (консонанты) діліме на основі двох галоўных крытэрыів: подля **способу творэння** і подля **міста творэння**.

Класіфікацыя подля способу творэння

Класіфікацыя подля способу творэння ё залежна од гэтаго, же гаты, котры ставляюць органы речі до драгы выдыхаванаму току водуха, може быці поўна або часточна.

Найвыразнішов блокацiov ё замкнуты (оклузія), пры котрым ся цалком заперать протікання воздуха порожнінов рота. В момэнці зрушэння гэтаго замкнуты, настае шум в падобі выбуху (эксплозіі). Консонанты, котры vznikаюць в дослідку такой эксплозіі, называемя **замкнуты (оклузівы)** або тых **выбуховы (эксплозівы)**.

Другым тіпам перагороджэння току воздуха ё шербіна в галасовым тракці, котра ся вытварять зужінём драгы про выдыхаваны ток воздуха. Кідзі ся воздух тре о таке перагороджэння (о вытворену шербіну), гэтагда vznikать шум, тіпічны про т. зв. тэрты согласны звуки (консонанты). Гэты звуки называемя **шербінны/тэрты**, або **фрыкатівы**.

У малой группы согласных звуків находиме обидва уж споминаны тіпы перегородок (блокацій) – як замкнутя, так ведно з ним і щербину, зато такы консонанты клічеме **полозаперты (семіоклузівы)** або **пощербинны (афрікаты)**. При їх творіню ся повне замкнутя мінить поступно на щербину.

Векшына щербинных согласных ся творить так, же тотя щербинка ся находить в середині речевого органу. Але кідь ся протіканя воздуха загородить (загатить) в середині ротовой порожнини языком, потім ся вытворить щербина по обидвох боках той гати (перегородкы), то значить по обидвох боках языка, чім vznikають **боковы** согласны звуки.

Кідь ся щербина при творіню согласного звука вытварять так, же ся часть языка рострясе, вытворить ся согласный звук **трясучій (вібрант)**.

На основі уведженого можеме конштатовати, же согласны звуки (консонанты) подля способу творіня в русиньскім языку заділюєме до таких категорій:

1. Замкнуты (оклузівы), або выбуховы (експлозівы): **п, б, к, г, т, д, т', д'**;
2. Замкунуто-проходны, котры ся ділять на: а) носовы **м, н, н'**; б) боковы: **л, л'**
3. Полозаперты (семіоклузівы), званы найчастіше афрікаты: **ц, ц', дз, дз', ч', дж'**;
4. Щербинны, подля способы взнику шуму званы тыж терты (фрікатівы) а даколи їх находиме і під назвов спіранты: **ф, в, с, с', з, з', ш, ж, й', х, г**;
5. Трясучі согласны (вібранты): **р, р'**.

5.1 Класіфікація подля міста творіня

Класіфікація консонантів подля міста творіня є завісла од того, же при продукції согласных звуків ся вытварять гать (перегородка, блокація) про протіканя воздуха на різних містах голосового тракту активнов чінностей розлічных артікулачных органів. Конкретно є то так:

1. При ворговых согласных (лабіалах) ся вытварять гать воргами (гамбами), при чім ся продукують такы консонанты:

- а) обоворговы (воргово-ворговы; білабіалны), вытворены гатёв обома воргами: **п, б, м**;
 - б) воргово-зубны (лабіоденталны), вытворены перегорождков верхнёй воргы і спідніх зубів: **ф, в**.
2. Зубно-ясновы (алвеоденталны) суть творены блокаціов переднёй части (кінчіка) языка опертого о область верхніх зубів і ясногово выступу: **т, д, н, с, з, ц, л, р, ш, ж, ч, дз**. Даколи ся з них выдільюють особітні зубны і зубно-ясновы согласны звуки.
 3. Переднёпіднебны (твердопіднебны; палаталны) – суть творены верхнёв частёв языка, котрый є притиснутый к твердому піднебю: **т', д', н', л', й', р', ц', ч', дз', дж'. с', з'**.
 4. Заднёпіднебны согласны (мягкопіднебны; веларны) ся артікулюють заднёв верхнёв частёв языка проти мягкому піднебю: **к, г, х**.
 5. Гартанковый (ларінгалный) согласный звук – ларінгала є твореный в гартани і артікулюючім органом ту суть голосівкы і тзв. придыха-ня. Ту належить єден звук **г**.

5.2 Класіфікація согласных подля участи голосу або шуму (звонкости/ глухости)

При творіню дакотрых согласных суть голосівкы од себе оддалены, не трясуть ся і пропушають выдыхованый ток воздуха без того, жебы вытваряли голос (тон). Іншы согласны звуки суть за цілый час своєї артікуляції допроваджаны голосом, т. зн. же ся при їх артікуляції трясуть і голосівкы і вытваряють тон. Согласны першого тіпу (без тону) называеме глухы согласны а согласны другого тіпу (з участёв тону) называеме звонкы согласны.

Векшыну согласных з погляду глухости і звонкости можеме споїти до пар, в котрых обидва согласны звуки стоячі проти собі суть, в основі, згодні як подля способу, так і подля міста артікуляції, роздільны суть лем подля участи голосу (тону) на їх творіню (єден з пары го має, другый ніт). Таки согласны звуки клічеме парныма согласныма подля звонкости і глухости.

В русиньскім языку є тыж група сонорных (звучных) согласных, котры суть все звонкы, не мають глуху парну согласну і з того погляду

їх клічемо непарныма согласныма.

Парны согласны подля звонкости і глухости суть: **б – п, д – т, д’ – т’, г – к, в – ф, з – с, з’ – с’, ж – ш, г – х, дз – ц, дз’ – ц’, дж’ – ч’** – доведна 12 пар.

Непарны согласны сонорны (звонкі): **м, н, н’, л, л’, р, р’** а все звонкий є тых согласный **й**.

5.3 Класіфікація согласных звуків подля носовости

При творіню векшыны согласных звуків мягке піднеб’я заперать проход выдыхованого течіня (току) воздуха з дыхавіці (дыхаючого) горла до носовой порожнины. Лем у дакількох сонорных согласных ся мягке піднеб’я спустить долов а тым отварять переход на протіканя звукотвораючаго воздушнаго току до носовой порожнины, де ся в дослїдку того вытваряють носовы согласны звуки (назалы): **м, н, н’**. Вшыткы остатні согласны звуки ся творять в устній (ротовій) порожнині (або оралній порожнині), зато ся называють устны (ротовы, оралны) согласны звуки.

5.4 Класіфікація согласных звуків подля акустичнаго сїгналу

Лінгвісты выдїлили дві групы согласных подля акустичнаго сїгналу:

1. Свистячі: **с, с’, з, з’, дз, дз’**
2. Шыплячі: **ш, ж, ч’, дж’**

5.5 Класіфікація согласных звуків подля артікулачнаго органу

Класіфікація согласных звуків подля артікулачнаго органу одповідаць звычайно класіфікації подля міста артікулації ці подля міста творіня. Потім сі взаємно одповідають такы категорії:

місто артикуляції:

ворговы

зубноясновы

переднёпіднебны

задopіднебны

гартанковы

артикулюючі органи:

воргы

передня часть языка, верхні зубы і ясна

верхня часть языка і тверде піднебня

зadня часть языка і м'ягке піднебня

гартанка і голосівкы

Місто творіння															
		Ворговы/ лабіалы			Задопід- небны/ велары		Переднёпіднебны / переднёязычны / зубны / денталы								
Спосіб творіння	Експлозівы		Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	
		Зв.	Б		Г		Д	Д'							
		Гл.	П		К		Т	Т'							
	Фрікатівы	Зв.	В		Г		З	З'	Ж						
		Гл.	Ф		Х		С	С'	Ш						
	Афрікаты	Зв.					ДЗ	ДЗ'				ДЖ'			
		Гл.					Ц	Ц'				Ч'			
	Замкнуто-проход. Боковы	Носовы	Сонорны	М				Н	Н'						
								Л	Л'					Й'	
	Вібранты	Сонорны						Р	Р'						

ЗАДАЧІ

1. Порівняйте русинський консонантизм із словацьким. Котры консонанти суть в русиньскім нормативнім языку наведе опротів словацькому языку?
2. Вычаркнийте двоїці фонем, котры не суть в русиньскім языку корелачнов паров з погляду палаталности і непалаталности: ц – ч, д – д', дз – дж, с – ш, н – н', з – ж.
3. З даних консонантів (з котрых мож) утворьте корелачны пары подля крітерія палаталность-непалаталность. Підчаркнийте пары, котры не суть в словацькім корелачнім протиставлінню: р, дз, л, н, с', дж, ф, д', ц', к, с, з, т', ш, ч, ц, з', т, д, дз';
4. Котры консонанти в русиньскім языку суть характерізованы як все тверды, а котры як все мягкы?
5. Одповіджте, чом не є таблічці русиньской фонологічної сістемы консонантів зазначена графема **щ**?

6. НЕВТРАЛІЗАЦІЯ

6.1 Обща характеристика яву неутралізації

Єдним з фунгуючих явів у фонології є неутралізація. Высвітління того понятя має важне значіня про справне порозумління вопроса реалізації фонемы як штурктурной єдиніці з ровины языка одповідаючіма звуками в речовій ровині (в розуміню: язык як сістема, а реч як реалізація сістемы в говоренім/бісіднім або писанім тексті). Дало бы ся повісти, же іде о важну, хоць своїм россягом невелику проблематіку в фонології.

Як є нам знаме, фонема, морфема, лексема і речіня як єдиніці єднотливых языковых ровин вытваряють штурктуру языка, котра вытварять якбы „скрыту“ основу языка, реалізуючу ся через звуки, форми слов і выповіджіня в речі. Самотна проблематіка неутралізації належить к фонології, т. є. к сістемовій - скрытій области, зато є к ній з боку єднотливых лінгвістів неєднаке одношіня. Єдны єй выдїлюють до особітных капітол (напр. Трубецкой, Якобсон, Пауліні, Сабол і т. д.), іншы о ній говорять лем окраёво, дакотры єй заміняють іншыма понятяма і термінами.

Уведеме, як є дефінована неутралізація дакотрыма лінгвістами. Любомір Дюровіч: Є то нероспознаня реалізації істых фонем за істых комбінаторных подмінок. (Під комбінаторныма подмінками треба розуміти таку реалізацію фонем звуками, котра є подмінена істыма фонетічныма чінителями в своїм окружіню, в дослідку чого дістаєме позічны комбінаторны варіанти фонем.). То значіть, же іде о такы припады, кідь комбінаторны варіанти двох фонем суть тоты самы звуки, што значіть, же з таких реалізацій тяжко зістити фонематічне зложіня даной лексеми. Як приклад уводить неутралізацію протиставління Т – Д (*пруд* - *прут*). З чого выводить, же при неутралізації іде о такы комбінаторны варіанти фонем, котры суть тотожнов реалізаціов двох в сістемі выразно одлишных фонем.

Е. Пауліні дефінує неутралізацію як „явліня, кідь в істых позіціях дакотры фонологічны властности страчають свою діштінтівну силу, што называєме неутралізаціов фонологічного протиставління“. То зна-

чіть, же є то явління, при котрім в істім положіню іста властность фонемы ся не вивжывать на розлішіня значіння.

А. Ергарт характеризує неутралізацію як фонологічний яв, при котрім ся в істых позиціях рушить звуковий розділ міджі двома фонемами.

Подобні і Ю. Степанов під неутралізаціов розумить „зрушіня“ (знятя) фонематічных протиставлінь в речі при істых подмінках.

Н. Трубецкой поужывать неутралізацію як єден з критеріїв класифікації опозицій. Розуміє ей як явління, при котрім „фонологічна протиставность в дакотрых позиціях ся неутралізує“. Таки позиції называють **неутралізачными**. Справно твердить, же не ушыткы фонологічны опозиції ся можуть неутралізовати. Там, де доходить к неутралізації опозиціных членів, там ся страчають шпеціфічны знакы членів даного протиставліня, там они страчають свій фонологічний вызнам і зістають лем тоты знакы, котры суть сполочны про обидва члены опозиції. В споїню з тым высвітліньм неутралізації Трубецкой поужывають термін „**архіфонема**“. Нёв ся стає єден з членів опозиції в позиції неутралізації. Што треба розуміти під „архіфонемов“, высвітлює Трубецкой (одкликуючі ся на Якобсона) так: під архіфонемов розумієме споїня (згорнутя) вшыткых тых змыслороспознаваючіх знаків, котры суть сполочны про обидві фонемы.

Высвітлиме сі ближе, што ся розуміє під т. зв. „архіфонемов“. Напр. при протиставліню фонем **т**, **д** ся од себе одлишуют тоты дві фонемы признаком звонкости (ничім іншым). Кідь ся при неутралізації тот диференціачный признак стратить, vznikне звук, котрый має вшыткы сполочны властности фонем **т** – **д**, але властность звонкости/глухости не є про нёго діштінктивна. Не є то ани звук [т], ани звук [д], але є то лем того, што є обидвом звукам сполочне, звук з погляду звонкости неутралный, а то є архіфонема „Т“. То значіть, же неутралізація є явління, кідь єден з членів опозиції ся стає представителём архіфонемы.

Так розуміє і высвітлює понятя неутралізації Н. Трубецкой, представитель Празького лінгвістичного кружка.

Лемже з терміном „архіфонема“ не суть согласны вшыткы лінгвісты. З нима ся стотожнює і лінгвіста Василь Ябур, котрый твердить: „З понятём архіфонемы тяжко сугласити і зато, бо оно бы предпкла-

дало, же при ушыткых неутралізавателных парах бы ся мусило про фонологічну штруктуру раховати іщі з єднов респ. з двома архіфонемами (напр. при парі / п – б/ бы ся мусило раховати з архіфонемами П, Б; напр.: *хліб(н) свіжый* – /n/; *сніп(б) жыта* – /б/ і т. д.)“.

В чім є властно значіня неутралізації? Припоюєме ся к поглядам тых лінгвістів, котры твердять, же неутралізація з псіхологічного погляду бы ся дала назвати якимесь економным законом речі, кідь в істых подмінках ся не выживають ушыткы фонематічны властности фонемы. Тота властность фонемы, котра є моментално неактуална, ся выхаблять. Неутралізачны позіції не суть єднакы про вшыткы языки, не суть універзалны. Іде фактічно о економічність при розпознанню діштінктівных властностей і протиставлінь в говорінню (бісіді) і слуханню (перцепції). Тот яв, котрый ся указує з даного погляду надбыточным, в позіції неутралізації ся страчать. Зато понятя „архіфонемы“ не є потребне.

Руськы фонологічны школы (московска і петроградська) не говорять ани о неутралізації, ани о архіфонемі, але уваджають понятя сильных і слабых фонем. Василь Ябур ся скорше прикланяє к тому, же в языку фунгує неутралізація, котрій підлігають не вшыткы фонемы, лем тоты, што ся дістають до **слабых позіцій**, на розділ од позіцій сильных, де не підлігають неутралізації. Также не говориме о сильных і слабых фонемах, але о слабых і сильных позіціях про дакотры фонемы. Тримать ся погляду, же каждая фонема в языку є натілько силна або слаба, накілько то є потребне про єй фунгованя.

Професор Ян Сабол конштатує, же асімілація – то є зміна, выликана звуковым оточінєм фонемы, котра ся наслідком того оточіня асімілує. Платить то і про яв неутралізації, ку котрому властно патрить і асімілація (она є істым тіпом неутралізації, таксамо як і і приподобнёваня, о котрім будеме писати ниже). У вшыткых высше названых явів ся **не мінить значіня** слова (ёго змысел). Наспак, реалізаціов алтернацій (о котрых будеме писати в далшій части) у словах ся **мінить змысел** (значіня) слова. То є главный розділ міджі процесами неутралізації, асімілації протів алтернацій⁸.

8 Ян Сабол конштатує: „Neutralizácia a asimilácia je vyvolaná zvukovým okolím, alternácia významovým okolím“. Близше позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. Úvod do štúdia jazyka. Bratislava, SPN, 1981, 313 s.

6.2 Типы неутралізаціі

Як уж было павіджэне, з неутралізаціоў ся стрічае лем в дакотрых пазіціях. Неутралізація ся рэалізуе звычайна на граніці морфемы (корінь, прэфікс, суфікс) або слова, на іх зачатку або кінці, пд впливом сусіднэй морфемы або слова.

Єднотливы авторы выдільюють роздільны (неєднакы) тпы неутралізаціі. Можеме сугласіти з конштатаціоў Н. Трубецкога, же неутралізація ся дасть роздільти на дві векшы групы: 1. Неутралізація падмінена контекстом (завіслость од фонематічнаго акружыня); 2. Неутралізація падмінена штурктуры (завіслость од поставліня в слові), в рамках котрых ся в єднотливых языках выдільює неєднаке множество тпів неутралізаціі. Кідь перейдеме канкретно к нашому языку, так можеме конштатовати, же неутралізація мае рэгресівный характэр, т. зн. же неутралізуючов фонемов є зачаточна фонема другой (заднэй, наслідуючой) морфемы або слова, а неутралізаванов фонемов є кінцёва фонема першой (передстоячой) морфемы або слова. Місто, де ся стрічаць неутралізуюча фонема з неутралізаванов фонемов ся называць **неутралізачным містом**.

6.3 Неутралізація кансонантів

6.3.1 Неутралізація звонкості (глухый – звонкый)

Неутралізація є залежна од формы і поставліня. Што до формы, іде о то, ці неутралізуючов фонемов є звонка (тогда настає озвінчіня), а таку неутралізацію азначае за неутралізацію по звонкості. Кідь неутралізуючов фонемов є глуха фонема (настає оглушіня) і таку неутралізацію азначае як неутралізацію по глухості. Што до поставліня, іде о дві пазіціі, а то:

а) в рамках єднога слова – на граніці корія (або асновы) + адводжуючого (дерівачнога) суфікса;

б) на граніці слова (кідь кінчіть єдне слово і зачінаць друге) і на граніці прэфікса + корія;

Розобереме сі даны пазіціі падробніше:

а) Озвінчіня (в рамках єднога слова), або: **неутралізація звонкості (тпу „глухый – звонкый“)**

Тип неутралізації (глухий – звонкий) на границі коріння або основи і дериваційного суфікса настає лем перед звонкими консонантами⁹ *просьба* [‘проз’ба], *косьба* [‘коз’ба], *платба* [‘пладба]. Перед сонорними консонантами і вокалами тота неутралізація не настає, напр.: *мок-нути*, *руч-ний*, *выс-от-а*, *хлоп-ами* – і т. д. Як видно, в уведжених словах фонемы /к/, /ч/, /с/, /п/ не підлігають неутралізації.

Виймков з того правила є форма 1-ой особи мн. ч. імперативу, де неутралізація настає: *куп* – *купме* [‘кубме], - але уж *купте* [‘купте]; *нось* – *носьме* [‘ноз’ме], але уж – *носьте* [‘нос’те] і т. д.

б) Озвінчіння настає нелем тогды, кідь є неутралізуючов фонемов на границі слов (*косить далеко* [‘косид’ далеко]) або на границі префікса і коріння *розбігнути*, *роздавити*¹⁰ [роз’бігнути/розда’вити] **звонкий** консонант, але таксамо і **сонорный** консонант або **вокал** а кідь є неутралізованов фонемов глухий консонант, тогды тот глухий консонант приберать властность **звонкости**, напр.: *хлоп одышов* [хл**о**б оды’шоў], *хлоп давать* [хл**о**б ’дават’], *хлоп носить* [хл**о**б ’носит’]; *пять лип обышли* [п’яд’ ли**б** обыш’ли]; *пять лип зрізали* [п’яд’ ли**б** ’з’р’ізали]; *пять лип нало’жыли* [п’яд’ ли**б** нало’жыли]; *потік опав* [п’отіг’ о’паў]; *потік гучить* [п’отіг’ гучіт’]; *потік малый* [п’отіг’ ма’лы]; *ліс умерать* [л’із у’мерат’]; *ліс засыхать* [л’із за’сыхат’]; *ліс рідне* [л’із ’р’ідне]; *куп іглу* [ку**б** і’глу]; *куп дыню* [ку**б** ’дрывно] *куп масло* [ку**б** ’масло]; *наш отець* [на**ж** ђ’тѐц’]; *наш замок* [на**ж** ’замок] *наш народ* [на**ж** ’нарот]; *ніч істого* [ні**ж** ’істого]; *ніч великого* [ні**ж** ве’ликого]; *ніч не мам* [ні**ж** не ’мам]; *покошь овес* [поко**з**’ о’вес]; *покошь зерно* [по’ко**з**’ ’зерно]; *покошь луку* [по’ко**з**’ ’луку]; *пять овець* [п’яд’ о’вѐц’]; *пять дівок* [п’яд’ ’д’івок]; *пять невіст* [п’яд’ не’віст] і т. д.

Звонкостна неутралізація в нашім языку настає (на розділ од подібних прикладів в словенчині) і перед сонорними, напр.: *к ній* [г н’ій], *к ним* [г ним], *к нам* [г нам], *з нѐв* [з н’оў], *з нима* [з нима] (є то проявлене в дакотрых припадах і в правописі: *нигде*¹¹, *дагде*, *з*¹² *нима*, *з мамов*...).

9 Такый тип неутралізації мож розуміти як асіміляцію по звонкости.

10 Русинський нормативний язык при правописі префіксів роз-, рос-, і без-, бес-, до-тримує фонетичний принцип, напр.: *ростати*, *розбрызнути*, *бесправный*, *безбранный*...

11 Словацький язык в припадах *niekde*, *nikdy*, *nikde* решпектує неутралізацію у высловности, в припадах приназвника к в споїню зо словом зачінаючим на сонорный, або вокал, попередній глухий консонант ся не неутралізує: [k ñenu/k ñej/k tame/ k ujovi, k aŷtu].... Блишче позерай: KRÁĽ, A.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin, Matica slovenská: 2009, 423 с.

12 Русинський язык на розділ од словенчини не має препозицію с, лем з, котра ся вживать як з генітивом, так з інструменталом.

6.3.2 Невтралізація глухости (звонкий – глухий)

Невтралізація типу „звонкий – глухий“ настає:

а) В рамках єдної лексеми, кідь неутралізуючов фонемов є глухий консонант. Невтралізований звонкий консонант неутралізаціов страчатъ признак звонкости і оглушує ся. Тот тип неутралізації знаєме тыж під назвов **асіміляція по глухости**, напр.: *везьте* [ˈвєсˈтє]; *грядка* [ˈгрˈатка]; *стежка* [ˈстєшка]; *бабка* [ˈбанка], і т. д.;

б) кідь є неутралізована фонема на абсолютнім кінці слова (перед павзов). Невтралізована фонема страчатъ признак звонкости і мінить ся у высловности на свою глуху пару, напр.: *дуб* [дуп], *народ* [нарот], *запад* [ˈзапат], *берег* [ˈберєх], *жолудь* [ˈжоблутˈ], *ліз* [лˈіс], *везь* [вєсˈ] і т. д.;

в) кідь неутралізованов фонемов є звонкий консонант на кінцю посліднєй морфємы єдного слова, а неутралізуючов фонемов глухий консонант в першій морфємі наслідуючого слова, напр.: *дуб схне* [дуп схнє], *народ худобніє* [нарот худобˈнˈіє] *запад сонця* [ˈзапат ˈсбѣцˈа], *жолудь кормить звірята* [ˈжоблут ˈкормидˈ звіˈрˈата];

Як можеме збачіти, тот тип неутралізації ся реалізує нєлем в рамках єдної лексеми, але ай на границях вшитких морфєм, а тыж на кінці слова.

Не подлігають тій неутралізації непарны сонорны консонанты і лабіденталный консонант /в/, але дало бы ся повісти, же на кінці слова і по гласных перед согласным ся неутралізує на білабіалне [ʋ], напр.: *встав*, *Русинів*, *дівка*, *правда*, *рівный*, *домів* [встаʋ/ руˈсиніʋ/ ˈдˈіʋка/ праʋда/ ріʋˈній/ дбˈміʋ], і т. д.

З історічного (діахронного) погляду є звук [ʋ] архаїзмом; є то властно заховале старє білабіалнє звучаня консонанта /в/. Зо сінхронного погляду (погляду сучасного языка) є [ʋ] варіантом фонємы /в/.

6.3.3 Невтралізація консонантів типу „твердый – мягкий“

Неутралізовати ся можуть лєм фонємы, парны подля твердості і мнягкости, то є девять пар фонєм: т – тʹ, д – дʹ, н – нʹ, р – рʹ, с – сʹ, з – зʹ, ц – цʹ, л – лʹ, дз – дзʹ. Кідь є неутралізуючов фонемов єдна з па-

латалних фонем а палаталізованих єдна з парних непалаталних, так парна непалатална фонема дістає признак палаталности, напр.: *пісня* [ˈpʲisˈnʲa], *тесть* [tʲɛsˈtʲ], *контя* [ˈkɔnˈtʲa], *Настя* [ˈnasˈtʲa], *зліва* [zʲlʲɪva], *последній* [posˈlʲidnʲij], *яслі* [ˈjasˈlʲi], *гвозді* [ˈgʲvɔzˈdʲi], *в місті* [wʲmʲisˈtʲi], *(коцка) в коці* [wʲkɔt͡sʲi], *здіти* [zʲdʲiti], *дванадцять* [dʲvaˈnaʲt͡sʲatʲ], *стягне* – [sˈtʲagne], *спалня* [spaˈlʲnʲa], *хустя* [ˈxusˈtʲa], *до сонця* [doˈsɔnˈt͡sʲa], *стати* [sˈtʲatʲi], *зрізати* [zʲrʲɪzatʲi], і т. д. Невтралізація настає векшынов і перед все м'ягкыма дж', ч', напр.: *фінджа* [ˈfʲinˈʒa], *серенча* [sʲɛrʲɛnˈt͡ʃa] і т. д.

6.3.4 Невтралізація зубних консонантів перед переднєпіднебныма

Зубны /с – с'/, /з – з'/, /т – т'/, /д – д'/, /ц – ц'/ ся неутралізують в позиції перед переднєпіднебныма ж, ш, ч'. Невтралізація проходить приблизно так:

– /з, з', с, с'/ перед /ш/ ся реалізують як ш, напр.: *низший* [ˈniʃɨj]; *узіший* [ˈuʃɨj]; *без шаблони* [bʲɛʃ ʃabˈlonʲi]; *ніс шайты* [nʲiʃ ˈʃajtʲy]; *без шампанського* [bʲɛʃ ʃamˈpanˈt͡sʲkɔgɔ], *без шофера* [bʲɛʃ ˈʃɔfʲɛra], *через шыю* [ˈt͡ʃɛrʲɛʃ ˈʃɨjʲu]; *через шкару* [ˈt͡ʃɛrʲɛʃ ˈʃkʲarʲu]; *рошишити* [roʃɨʃʲɪtʲi], *сшити* [ˈʃɨʃʲɪtʲi], *без шапки* [bʲɛʃ ˈʃapkʲi] і т. д.;

– /з, з', с, с'/ перед /ж/ ся реалізує як [жж] або [ж], напр.: *розжалити* [roʒʲʒʲalʲɪtʲi], *розжувати* [roʒʲʒʲuˈvatʲi], *зжати* [ˈʒʲʒʲatʲi], *зжаліти* ся [ˈʒʲʒʲalʲɪtʲi sʲa]; *ніс жабу* [nʲiʒ ˈʒʲabʲu]; *безжалостный* [bʲɛʒʲʒʲalʲostnʲɪj]; *із заліза* [iʒ ʒʲɛˈlʲɪza]; *без жывота* [bʲɛʒʲʒʲɔˈvɔta]; *барз жылавый* [barʒʲʒʲɔˈlavʲɪj]; *без жобраня* [bʲɛʒʲʒʲɔˈbrʲanʲa], *без жупы* [bʲɛʒʲʒʲɔˈpʲy] і т. д.

– /з, с/ перед /ч/ ся реалізує як [ш'ч], напр.: *з черешні долов* [ʃɨˈt͡ʃʲɛʃnʲi dɔˈlɔv]; *з часу на час* [ʃɨˈt͡ʃʲasʲu na ˈt͡ʃʲas]; *счистити* [ʃɨˈt͡ʃʲɪstʲɪtʲi] і т. д.

– споліня -т'с-, -тс'-, -т'с'- висловлюєме як [ц'], або [ц'ц']-, напр.: *дїтський* [dʲɪˈt͡sʲkʲɪj], *люблять ся* [ˈlʲublʲat͡sʲi] і т. д.;

– споліня -дц'- висловлюєме як [ц'], або [ц'ц'], напр.: *дванадцять* [dʲvaˈnaʲt͡sʲatʲ], *двадцять* [ˈdʲvaʲt͡sʲatʲ] і т. д.

– споліня –гч-, –дч- ся звичайно як [чч], напр.: *Хотча* [‘хôчча], *помыток* –*помытча* [‘пoмычча], *молоток* –*молотча* [‘мoлoчча], *Градчаны* [‘гpач’чаны] і т. д.;

– споліня –тц’- , –дц’- ся висловлює як [ц’ц’], напр.: *отця* [‘oц’ц’a], *судця* [‘суц’ц’a];

– споліня –чц’- ся висловлює як [ц’ц’], напр.: *млачка* – *в млачці*, [w ‘млац’ц’i], *мачка* – *мачці* [мац’ц’i]; і т. д.

Ту є істо тых груп веце, треба їх ліпше і глубше проштудовати і описати, што є інтересна робота до будучности.

6.4 Невтралізація вокалів¹³

Невтралізація вокалічної системи русинського языка не є така розшырена як в руськім або словацькім языку. Мы сі думаме, же к ній ся односять лем явління, традично называны позічныма або фонетічныма змінами (алтернаціями), т. зн. змінами, завіслыма од позіції даного вокалу в слові. З того погляду виділюєме:

6.4.1 Невтралізація фонемы /o/

Фонема /o/ , як сьме выше писали, ся звичайно реалізує як гласный звук заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований. Максимально ясно ся висловлює під акцентом на кінці слова і в позіції перед твердыма согласныма, напр.: [моло‘ко/‘бoсьj/‘воле/’горбы/’гора/ ‘до-ма/ ‘дно/ тло/ ‘добро/ зло] і т. д. Якостні ся скоро не різнить, лем є кус слабше і неакцентоване /o/ в позіціях тіпу: *ортовати*, *косити*, *просити*, *робити*, *борона* [орто‘вати/ко‘сити/про‘сити/ро‘бити/боро‘на] і т. д. Невтралізація фонемы /o/ настає:

а) Кідь ся первісно неакцентоване /o/ в позіції перед акцентованыма гласныма високого підняття /i/, /y/ в речовім тоці реалізує як єй варіант, котрый позначаєме фонетічно як [oʷ], напр.: *борсуг*, *коруна*, *костура*, *лопух*, *кошуля*, *тобі*, *собі*, *повім* [боʷp‘сук/ коʷ‘руна/ коʷс‘тура/ лоʷ‘пух/ коʷ‘шул’a/ тоʷ‘бі/соʷ‘бі/ поʷ‘вім], і т. д.

13 Василь ЯБУР означує невтралізацію вокалів як приподобнєвання, або невтралізацію подля міста творіння звука.

б) Кідь ся фонема /o/ находить в чотырѣх позиціях (о котрых сьме уж писали у звязи з звуковов реалізаціов /o/, высловлює ся як звужене [ô], то значить як узкий звук середнѣ-высокого піднятя, заднѣго ряду, лабіалізований. Припомянеме сі тоты позиції: в акцентованім складі, перед мягкыма согласныма, напр.: *воля, потя* [‘vôl’a/ ‘nôt’a]; в акцентованім складі, перед складом з гласныма високого піднятя /i/, /y/, напр.: *скора – скору, вода – пю воду, потік, попіль, лопотіти – лопіт* [‘skôru/‘vôdu/ ‘nôtik/‘nôpil/’lônit]; в складі запертім білабіалным [ÿ], напр.: *кров, товк, вовк, ховзанка, з бабов, багов* [‘krôÿ/ tôÿk/ vôÿk/‘xôÿ-zaŋka/ з ‘babôÿ/‘bagôÿ] і т. д.; перед зуженыма [ô], [ê], напр.: *коноплі, в болоті, вдовець, косець* [kônôpl’i/w bô’lôt’i/wdô’vêç/‘kô’sêç’]....

в) Кідь ся в перевзятых словах з довгым /o/ виділив на кінці складу білабіалный [ÿ], функціонує фонема /o/ як ёго позічний варіант [ô], напр.: *мовда, совда, шовдра, чаков, факов* [môÿda/ sôÿda/ шôÿдра/ чакôÿ/ факôÿ] і т. д.

6.4.2 Невтралізація фонемы /e/

Фонема /e/ ся реалізує звичайно як гласный звук переднѣго ряду, середнѣго піднятя, нелабіалізований. Найясніше ся высловлює під акцентом в позиції на кінці слова, на зачатку слова і міджі твердыма согласныма, напр.: *берег, береза, дер, жертва, клен, зеленый, зерно, небо, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* [‘berex/ бе’реза/ дер/ ‘жертва/ клен/ зе’лены/ ‘зерно/ ‘небо/ ‘пелех/ ‘терен/ ера/ есо/ та’ке/ но’ве] і т. д.

В позиції перед складами з гласныма високого піднятя /i/, /y/, перед мягкыма согласныма, перед зуженыма [ê], [ô] а тыж перед білабіалным ÿ ся фонема /e/ неувтралізує як ёго позічний варіант і реалізує ся як зужене [ê], котре має таку высловность як фонема /и/, лем з тым розділом, же кінчік языка є веце напнутый, т. зн. же ся з нѣго стає звук середнѣ-высокого піднятя і посувають ся іщі веце допереду (десь міджі /i/ і /e/), напр.: *плечі, метати – мечу, верьба, купець, день, теперь, конець, гостець, четверь, на березі, пелевня* [‘плêчі/ ‘мêчу/ ‘vêr’ба/ ку’nêç/дêн/тê’nêr/кô’nêç/гôç’têç/чêт’vêr/на бê’rêz’i/ nê’lêÿn’a] і т. д. Зато даколи дость тяжко становити етімологічне походжіня /и/, /е/ в русиньскім языку в дослідку фонетічний близкості /e/ – запертого як

позічного варіанта фонем */e/ i /и/* – будь як самостатной фонем, або варіанта фонем */i/*.

(І при фонемі */и/* бы ся могло може говорити о ей неутралізації в позиціях перед мягкыма согласныма і на абсолютнім зачатку слова – треба ту але ініціювати подробніше баданя даной проблематікы).

ЗАДАЧІ

1. В кождім з уведжених слов проходить у высловности яв неутралізації консонантів. Найдийте неутралізачны місця в єднотливых словах і попиште як в них проходить яв неутралізації (поможте сі транскрібованём слов): *біб, біг, мороз, пиріг, сніг, берег, брід, садь, павуз, слиж, кров, зуб, мозог, дрозд, жердь*.
2. Дайте слова до такой формы, котра буде доказом єднозначного написаня кождой графемы в слові: *будка, гриб, рідко, березка, борсуг, дівка, солодкий, мыв ся, легкий, додж, мед, мотуз, стежка*.
3. Можете высвітлити принцип асіміляції і неутралізації? Што їх спуює а в чім є міджі нима розділ?

7. АЛТЕРНАЦІЯ

7.1 Алтернація як заміна звуків в языку.

Типы алтернації в русиньскім языку.

Замінов, або алтернаціов звуків называєме повторюючу ся і законo-мірну зміну звуків, котры забирають то саме (єднаке) місто в морфемі в різних припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіню і т. п. Напр.: *нести* – *носити*, *кінь* – *конї*, *сон* – *сна*, *сохне* – *засыхать* – *сухий* – *высхне*, *позерати* – *зріня* – *зорный*, *коза* – *кізій*, *топір* – *топориско* і т. д.

Розпознаєме два главны тіпы алтернації:

а) історічну або традичну, котра є перевзята із змін в історії языка, не є подмінена фонетічнов позиціов звука;

б) позічну алтернацію, котра є завісла і в сучаснім языку од фонетічної позиції звука (ту входять тзв. фонетічны закoны сучасного языка).

7.2 Алтернація вокалів

Буде нас інтересовати першый тіп алтернації. Спoмянеме лем най-росшыренішы з них. Они фунгують як резултат давных фонетічных процесів:

1. Алтернація /e/ з /o/ (e/o), напр.: *нести* – *носити*, *везти* – *возити*, *вести* – *водити*, *позерати* – *зоря* і т. д.

2. Алтернація /o/ з /a/ (o/a), напр.: *гонити* (худобу) – *поганяти*, *зломити* – *поламати*, *стояти* – *стати*, *хопити* – *хапати*, *поклонити ся* – *кланяти ся*, *скочіти* – *скакати* і т. п.

3. Алтернація /o/ з /Ø/ (o/Ø) напр.: *сон* – *сна*, *кілок* – *кілка*, *грунок* – *грунка*, *жовток/жовчок* – *жовтка/жовчка* і т. д.

4. Алтернація /e/ з /Ø/ (e/Ø), напр.: *день* – *дня*, *беру* – *брав*, *Александр* – *Александра*, *пень* – *пня* і т. п.

5. Алтернація /o/ – /ы/ – /у/ – /Ø/ (o/ы/у/Ø), напр.: *схне/сохне* – *засыхать* – *сухий* – *высхне/высохне* і т. д.

6. Алтернація /ы/ з /Ѳ/ (ы/Ѳ), напр.: *называти* – *назвати*, *попыхати* – *попхати* і т. д.

7. Алтернація /о/ з /і/ (о/і), а /е/ з /і/ (е/і) – то є найчастіша алтернація, якій приділимо векшу позорність:

а) алтернація о>і (в дакотрых діалектах о>у або о>ў), є найхарактернішов алтернаціов русиньского языка, што го дость одокремлює од **остатніх славянських языків**. Основа той алтернації спочівать в тім, же /о/ в отворенім складі ся алтернує з /і/ в запертім складі (о/і). Реалізує ся тота алтернація як в розлічньх формах єдного слова, так ай в різньх словах сполочного коріня або основи. І так, можеме тот яв відіти:

- в розлічньх формах того самого слова, напр.: *рока* – *рік*, *кона* – *кінь*, *волы* – *віл*, *носа* – *ніс*, *ночі* – *ніч*, *воза* – *віз*, *попа* – *пін*, *нога* – *ніг*, *росла* – *ріс* і т. д., і в словах єдного коріня або сполочной основи, напр.: *робота* – *робітник*, *батиг* – *батоужиско*, *пасовати* – *пасівный* і много далшых. Не рекомендуєме алтерновати в тых позиціях в таких словах, як: *род*, *вольный*, *гора* – *гор*, *слово* – *слов*, *школа* – *школ* і т. п.¹⁴

- /і/ з /о/ (і/о) ся алтернує в словах, в котрых ся наслідно алтернант /і/ заперать фонемов /й/, напр.: *мого* – *мій* (не *мі*), *стою* – *стій*, *бою* ся – *бій* ся, (*копа*) *гною* – *гній* і т. п.

- алтернація (і/о) в припадах (о>у) в генітиві плуралу присвоєньх придавників муж. роду, напр.: *братового* – *братів*, *нянькового* – *няньків*, *попового* – *попів*, *ковалёвого* – *ковалів*.... і т. п.

б) Алтернація /е/ з /і/ (е/і), напр.: *гребінь*, *камінь*, *ремінь*, *осінь/до осени*, *ровінь*, *шість/шестый*, *сім/семый* (історічно было *гребень*, *камень*, *ремень*, *ровень*, *шесть*, *сем* – порівнай російський язык), *нести* – *ніс*, *вести* – *вів*, *плести* – *плів*, *мести* – *мів*, і т. п.

Але є много позицій, де /о/, /е/ не переходять на /і/ в запертьх складах:

а) в словах чужоязычного походжіня: *бокс*, *кокс*, *шпорт*, *педагог*, *атом*, *готел*, *модел*, *агроном*, *шофер* і т. д.

14 Алтернованя в тых словах є характерне про український норматівный язык: *родити-рідний*, *школа-шкільний*, *слово-слів*, *воля-вільний*, *гора-гірський*.

б) в словах із спойнєм -ор-, -ер-, -ов- міжгі согласныма: *корч, корч-ма, горб, горбатый, борг* (в дакотрых діалектах *бурґ*), *торговати, чорт, смерть, верх, вершок, верба, сердце, перший, сьрп, сьрсть, вовк, повный, довгый, довг, довбати, товк, стовп, жовтый* і т. д.

в) в словах з так званым повноголосєм (-оро-, -оло-, -ере-, -еле-) міжгі согласныма (в лінгвістіці тыж позначуєме ТОРОТ, ТОЛОТ, ТЕ-РЕТ, ТЕЛЕТ, де Т суплує будьякый консонант): *загорода/загород, мороз, порох, молот, солодкий, волос, голос, колос, голод, берег, перед, через, середній, шелест, пелех* і т. д.

Суть але вынятки, де в словах з повноголосєм настає алтернація, такы як: *поріг – порога, волік – волочіти, стеріг – стеречі...* Лемже не алтернуєме тыж (на розділ од українського языка) о>і в таких словах, як: *оборог, борода – бородка/бород, борона – боронка/борон, голова – головка/голов, корова – коровка/коров, береза – березка/берез, ворота – воротка/ворот, долото – долотце/долот, колодка/колодок, сорока/сорок*, порівнай укр. в генітиві сінгулару: *од борід, голів, корів, беріз, воріт; борідка, ворітка, корівка* і т. д.

г) /о/ не переходить на /і/ в ген. плуралу субстантівів жень. роду: *вода – вод, шкода – шкод, будова – будов, субота – субот, фасоль – фасоль, основа – основ, підпора – підпор, істота – істот, підкова – підков* і т. п. Зато не треба алтерновати ани: *школа – школ, особа – особ*; таксамо не треба алтерновати ани /е/ з /і/ в таких словах серед-нєго роду як: *село – сел, мено – мен, чудесо – чудес, веретено – веретен* (порівнай укр. *шкіл, осіб, сіл*) і т. п.

д) не алтернує ся е>і в суфіксі – тель: *учітель, приятель, вихова-тель* і т. п.

е) не переходять /о/, /е/ на /і/ в запертых складах там, де vznikли з ь, ь, (єр, ерь) і в сучаснім языку выпадають: *сон – сна, мішок – мішка, пень – пня, день – дня, вітор – вітра, пес – пса, заперти – запре* і т. д.

ж) не наставать зміна ани в словах закінченых на -вод, -воз, -нос, -роб, -ход: *садовод, паровод, вироб (од výroба), пліновод, поход, пере-ход, допровод, заход* (порівнай укр. *похід, перехід, допровід, захід*) і т. д.

з) не треба алтерновати о/е з /і/ в ряді слов книжного штілу: *народ, верховный, основный, словник* і т. п.

і) не алтернує ся о/е>і в називниках жень. роду на -ость: *радо́сть, грубо́сть, тонко́сть, свято́сть, мягко́сть* (порівнай укр. *раді́сть, грубі́сть, тонкі́сть...*) і т. д.

к) не алтернує ся о/е>і в часословнім закінчіню 2. особи на -еш: *ведеш, пишеш*; і в формах імперативу: *выно́сити – выно́сь, дово́лити – дово́ль* і т. д.

л) не алтернує ся о/е>і во властных особных менах: *Федо́р – Федо́ра, Проко́п, Сидо́р, Миро́н* (порівн. укр. *Феді́р, Прокі́п*) і т. п.

м) не алтернує ся о/е>і по шыплячіх согласных /ж/, /ч/, /ш/, /щ/, /дж/ а тиж по /й/, напр.: *же́нити – же́натый, ше́стый, вече́ря, че́сть, шелест, чело, пчо́ла, чо́рный, жо́втый, чо́ловік, боё́вый [бо́ювы], строё́вый [стро́ювы]* і т. д.

н) не алтернує ся о/е>і ани в суфіксах -очок, -енко, -езный, -енький: *ве́ршочо́к, краё́чо́к, мо́лоточо́к, по́лотенко, ве́лічезный, ма́ленький, ку́ртенький* і т. д.

о) в дакотрых словах зістало /е/ перевзяте із староруського без змін: *коче́рьга, че́рвеньый, че́кати, че́рпать, ше́птать, ще́дрый, сче́знути* і т.д.

ЗАДАЧІ

1. Визначте в уведжених словах вокалічны алтернації: *стіл – од стола, дїтвачого – дїтвачій, день – дня, дім – до дому, водити – одвести, валёк – валька, пес – псиско, ноги – од ніг, носити – рознести, гнати – жену – гнав, мести – мету – вымів, станок – станка, віл – волиско.*

7.3 Алтернація консонантів

О алтернації ся дасть говорити і з погляду сучасного языка. Алтернацію треба вважати як заміну єдної фонемы в коріню або в основі слова іншов фонемов ці т. зв. фонематичнов нулов. З того погляду **консонантічны** алтернації бывають двоякы: а) єден консонант ся замінює другим **корелованым** консонантом; б) єден консонант ся замінює другим **некорелованым** консонантом.

7.3.1 Алтернації корелованих консонантів

а) алтернації т/ т', д/ д', л/ л' (або наopak); приклади:

1. *молот* -и -ти – *молот'*-ба; *смерт'* – *смертка*; *кіст'* – *кіст-ка*; *завист'* – *завист-ливий'*; *маст'* – *маст-ний*; *власст'* – *власст-ний*; *пут'* – *пут-ник*; *лист* – *лист'а*; *квіт* – *квіт'а*; *брат* – *брат'а*, *камарат* – *камарат'а*. (але: *сїт'* – *сїт'ка*);

ход'-ат' – *ход-ба*; *гуд'-ат'* – *гуд-ба*; *чел'ад'* – *чел'ад-ник*; *жолуд'* – *жолуд-ний*; *одповід'* – *одповід-ний*; *лод'* – *лодний* (але: *лод'ка*);

стрїлити – *стрїл'ба*; *хвал-ити* – *хвал'ко*; *волити* – *вол'бы*; в багатьох прикладах – лем асімілацій: *стрїлець* – *стрїлця* [стрїл'ц'а], *палець* – *палця* [пал'ц'а] і т. п.; Даколи не настає ані асіміляція: *неділя*– *неділька* – *недільний* [не'д'іл'а/не'д'іл'ка/не'д'іл'ній]; *кривуля* – *кривулька* – *кривулястий* [кривул'а/кривул'ка/кривул'астий], *приятель* – *приятелько* – *приятельський* [пријател'/пријател'ко/пријател'ський]; *купель* – *купельний* – *купельня* [купел'/купел'ній/купел'н'а] і т. д.;

При здробненнях: *гад* – *гад'а*, *осел* – *осл'а*, *коза* – *кізя* і *кізля*¹⁵ ([кіз'л'а])

2. перед і > ґ: *град* – на *град'і*, *сон* – во *сн'і*; *кіл* – на *кол'і*, *місто* – в *міст'і*, *гн'іздо* – в *гн'ізд'і*, *дно* – на *дн'і*, *їдло* – в *їдл'і*;

– в дативі: *жена* – *жен'і*, *перла* – *перл'і*;

– в присвійних ад'єктивних; *бажант* – *бажант'ий*;

3. в односних ад'єктивних: *дріт* – *дрот'аний*, *глина* – *глин'аний*, *вовна* – *вовн'аний*;

4. перед суфіксом часослова:

– -а (я)- *згорнути* – *згарн'ати*, *минути* – *мин'ати*, *мінити* – *мін'ати*;

– -і- з ґ: *червений* – *червен'іти*, *смутий* – *смути'іти*, *білий* – *біл'іти*;

– перед дакотрима флективними морфемами типу: *молоти* – *мел'у*, *стелити* – *стел'у*, *полоти* – *пол'у* і т. д.

¹⁵ В данім припадді настає алтернація лем у висловности (асімілацій).

б) алтернація н'/н (або наopak); приклади:

1. *свин'а* – *свинка*; *черешн'а* – *черешенка*; *суки'а* – *сукенка*; *ден'* – *денний* і т. д.;
2. даколи позоруєме заміну **н/н'** лем лем у висловности (асімілацій, або сподоблєванєм): *конец'* – *кінця* [кін'ц'а]; *братранец'* – *братранця* [братран'ц'а]; *млинец'* – *млиня* [млин'ц'а]; *ученец'* – *ученця* [учен'ц'а]; *волін'* – *волінча* [волін'ча]; *камін'* – *камінча* [камін'ча]; *ремін'* – *ремінча* [ремін'ча];
3. перед суф. -ьск- /н/ все буде м'яке: *кін'* – *кін'ський*, *бан'а* – *бан'ський*, *Румун'ско* – *румун'ський* (то значить, же алтернація не настає!). Но маме і приклади слів, де алтернація **н /н'** настає: *Берлін* – *берлін'ський*, *жыван* – *жыван'ський*, *пан* – *пан'ський*, *Русин* – *русин'ський* і т. д.

в) алтернації с/ ш, з/ ж, ц'/ч, дз/дж, ст/щ; приклади:

1. Перед дерівачныма суфіксами субстантивів:
 - -ік: *місяц'* – *місячік/місячок*, *заяц'* – *зайчік/заячік*;
 - -іна: *отец'* – *отчіна*, *высокий* – *вышава*, *низкий* – *нижина*, *узкий* – *ужина* (але: лысый – лысина);
 - -арь: *вівц'а* – *вівчарь*, *матіц'а* – *матічарь*, *граніц'а* – *гранічарь* (але *пец* – *пецух*) / (алтернація с/т, з/ж, дз/дж не настає в таких словах на -арь: *гусярь*, *козярь*, *мнясарь* і т. д.);
2. Перед дерівачныма морфемами в ад'єктивіах:
 - -істый: *конец'* – *кончістый*, але *голос* – *голосистый*;
 - -ній/-ный: *высокий* – *вышній*, *низкий* – *нижній*, але: *голос* – *голосный*);
 - -ій: *купец'* – *купчий*, *хлопец'* – *хлопчий*, *дрavec'* – *дравчий*, *мудрец'* – *мудерчий*;
3. Перед основотворчіма суфіксами часослова:
 - -а-, напр.: *скосити* – *скашати*, *згасити* – *згашати*, *вымастити* – *вымащати*, *носити* – *перенашати*, *пустити* – *пуцати*, *звозити* – *звозжати*, *зразити* – *зразжати*, *грозити* – *выгражати*, *переказити* – *перекажати* (але: *домерзити* – *домерзати*).

В тих самих умовах суть і алтернації **т/ч**: *стратити – страчати, крутити – скручати, сплатити – сплачати* і т. д. / а **тыж д/дж**: *охолодити – охолоджати, водити – одваджати, одходить – одхаджати* (позерай і в інших позиціях далше).

Алтернації **к/ч, г/ч** суть при часованю часослов: *мік – мечі, пік – печі, волік – волочі; ліг – лячі, (по)міг – (по)мочі, стеріг – стеречі* і т. д.

7.3.2 Алтернації некорелованих консонантів

Алтернації некорелованих консонантів ся виявляють главно перед дерівачныма і основотворныма морфемами. Зрідкаво ся найдуть і перед формотворныма морфемами. Они (тоты алтернації) суть значно різнородны а розділно засягають єднотливы части речі.

Алтернації к/ч, г/ж, г/ж, х/ш, ск/щ, зг/жд, зг/жд; приклады:

1. При субстантівах:

а) перед дерівачныма суфіксами:

- **-а**: *рука – ручка, нога – ножка, стуга – стужка, муха – мушка, бляха – бляшка, валах – валашка*;
- **-ко**: *око – очко, ухо – ушко*;
- **-ок**: *сміх – смішок, круг – кружок, сніг – сніжок, орїх – орїшок, ріг – рожок, пыск – пыщок, чоловік – чоловічок*;
- **-ік/ -ик**: *хробак – хробачік, чудак – чудачік, першак – першачік, бог – божик, плуг – плужик*;
- **-ник**: *молоко – молочник, мука – мучник, орїх – орїшник*;
- **-іця**: *слуга – служніця, плоскый – площіця*;
- **-іна**: *глубокый – глубочіна, высокый – высочіна, бук – бучіна; друг – дружина, батіг – батожина, тихый – тишина*;
- **-ство**: *монах – монашество, чоловік – чоловічество*;
- **-а**: *бык – быча, вовк – вовча, внук – внуча, бляха – бляша, небогый – небожа, убогый – убожа, боровка – боровча, ліска – лісча*;

б) перед флектівныма морфемами у субст. лем зрідкаво: *бог – боже, отец’ – отче, друг – друже*.

2. При ад'єктивіах перед дерівачныма суфіксами:

- -ный: *молоко* – *молочный*, *рука* – *ручный*, *сміх* – *смішний*, *округ* – *окружный*, *ріг* – *рожный*, *бог* – *побожный*;
- -аный: *татарка* – *татарчанный*, *сливка* – *сливчанный*, *планка* – *планчанный*;
- -истый/ –істый: *конец'* – *кончистый*, *берег* – *бережистый*;
- -ский: *Чех* – *чес'кий*, *монах* – *монас'кий*, *ученик* – *учениц'кий*, *чудак* – *чудац'кий*, *дурак* – *дурац'кий*.

3. При вербах (часословах) ся тота алтернація реалізує часто при часованю перед особныма флексіями, не так часто перед основотворныма суфіксами:

а) перед основотворныма суфіксами:

- -ы-, напр.: *дорогой* – *дорожыти*, *слуга* – *служыти*, *сухой* – *сушыти*;
- -і-, напр.: *отрок* – *отрочіти*, *паробок* – *парібчіти*;
- -а-, напр.: *бляк* – *блячати*, *мрявк* – *мрявчати* і т. д.

4. При часословах ся тыж часто вывжывать алтернація того тіпу поужытём суфікса:

а) при видозміні і при дерівації часослов:

- к/ч: *скакати* – *скочіти*, *крик* – *крічати* – *скрикнути/выкрикнути*, *клячати* – *клякнути* – *клякати*, *гукнути* – *гучати*, *блякнути* – *блячати* і т. д.;
- г/ж: *лежати* – *лігати*, *стругати* – *стружликати*, *біжати*/ *біжати* – *одбігнути*;
- ск/щ: *пискати* – *пищати*, *тріскати* – *тріщати* і т. д.

б) перед формотворныма морфемами – в многих класах і групах часослов:

- к/ч: *пік* – *печу*, *рік* – *речу*, *тік* – *течу*, *товк* – *товчу* і т. д.;
- г/ж: *стеріг* – *стережу*, *ліг* – *ляжу*, *міг* – *можу*, і т. д.;
- с/ш: *писати* – *пишу*, *чесати* – *чешу*, *косити* – *кошу*;

- д/дж: *ходити* – *ходжу*, *бродити* – *броджу*, *судити* – *суджу*;
- б/бл: *любити* – *люблю*, *дробити* – *дроблю*;
- п/пл: *сыпати* – *сыплю*, *спати* – *сплю*;
- в/вл: *славити* – *славлю*, *ословити* – *ословлю*;
- м/мл: *кормити* – *кормлю*, *глумити ся* – *глумлю ся*;

і велике множество dalších.

Алтернації т, т'/ц; д/дж; д'/ч; т/ч; приклади:

Находиме їх лем мало в субстантївах і адьєктивих тіпу: *платити* – *плаца*, *говедо* – *говеджій* і т. д. Дакус частіше їх найдеме при часословах:

1. При основотворній морфемі (суфіксі) -а-, напр.: *стратити* – *страчати*, *крутити* – *скручати*, *сплатити* – *сплачати*, *охолодити* – *охолоджати*, *водити* – *одводжати*, *одходити* – *одхаджати*, *выгладити* – *выгладжати*, *садити* – *саджати* (хліб до пеца), *зрадити* – *зраджати*, *процідити* – *проціджати* і т. д.;

2. При часованю часослов тіпу: *трепотати* – *трепоче*, *рапотати* – *рапочу*, *реготати ся* – *регочу ся*, *метати* – *мечу*, *прятати* – *прячу* і т. д.

Алтернації т, д/с; приклади:

В інфінітиві дакотрых часослов настає алтернація коріньового т, д, на с перед інфінітивнов флектівнов морфемов, напр.: *веду*, *вести*, *плесту* – *плести*, *кладу* – *класти*, *пряду* – *прясти*, *мету* – *мести* і т. д.

7.3.3 Алтернація вокал/консонант

Така алтернація ся обявлять в зрідкавых припадах в часословах, а то при розділі інфінітивной і презентной основы. Найчастіше ся алтернує з вокалом носовый консонант, напр.:

1. а/н: *жа-ти/жн-уть*, *тяти* – *тнуть*, *припяти* – *припнуть*, *зача-ти* – *зачнуть*;
2. а/м: *взяти* – *возьмутъ*, *наяти* – *наймутъ*;
3. а/ој: *зняти* – *здоймутъ* (дуже рідкы) ці: 0/д', напр.: *ім*, *їдять* [jім /jід'ат'].

В дакотрых припадах при зміні виду часослова з незавершеного на завершений помочов суфікса -ну- выпадае з кор'я консонант –к– кідь є міджі двома консонантами: *трэскаці – трэснуті, тискаці – стиснуті, ф(н)ляскаці – ф(н)ляснуті* і т. д.

Прыпадів алтернаціі в области консонанцізма і вокалізма є іщі оного веце. Є задачов лінгвістів іх обявляці і описовати і поступно дати іх повный список так, жебы улегшы в фіксаваня той проблематікы і прыспів к справному хоснаваню форм єднотливых частей речі а тым к здоконаліню літэратурой нормы в устній і писомній формі языка.

ЗАДАЧІ

1. Выберите двоїцю слов, в котрій настала алтернація **вокал/консонант**, двоїцю слов, в котрых настала алтернація **корелованых консонантів**, двоїцю, в котрій настала алтернація **вокал/вокал**. Означте **алтернованы вокалы і консонанты в двоїцях слов** (в дакотрых двоїцях настае і веце алтернаціі. Позор: говориме о алтернаціях, котры ся реалізують в кор'ю, або в основі слова): *зломіти – поламати; нести – носити; смерць – смертка; око – очко; сукня – сукенка; пік – печі; взяти – возьмуть; колоти – колю; бог – побожний*.
2. Дайте уведжены слова до такой формы, в котрій буде алтернація і вызначте алтернуючі консонанты, або вокалы: *ходити, метати, мести, трафіти, дусити, бавити ся, нога, град, гніздо, паробок, стіл, мочі, водити*.
3. Дефінуюте розділ міджі алтернаціов і асімілаціов.

8. СУПРАСЕГМЕНТАЛНЫ ЯВЫ

При сегментації (членінню) звукового речового сігналу ся выділюють комплексны фонічны элементы – склады (сілабы). В рамках складів вычленюеме єднотливы **звуки**, котры ся в языковім кодї транспонують на **фонемы** – найменшы діштінктивны єдиніці конкретного языка. Попри звуках при комунікації фунгують і далшы звуковы явы, котры можеме позоровати лем на высшых єдиніцях речі, як є звук (на складах, словах, словных спойнях, речінях). Тоты явы в языку ся называють супрасегменталны явы, або модуляція речі (у дакотрых лінгвістів ся стрічае з терміном інтонація). Модуляція речі може быти:

- часова
- тонова
- силова

Ід **часовій модуляції** рядиме **квантіту, павзу, темпо, рітм**. Перша з них є характерна про словацкый язык, русиньскый язык **квантітов** (довжков єднотливых фонем) не діспонує. **Павза**, або перерва в речі є звязана з невыгнутостєв надыху (фізіологічна павза), але таксамо выділюеме вызнамову павзу, котра є важна про перціпієнта (пріймателя языкового прояву). **Темпо** речі сі в языковім прояві векшынов не усвідомлюеме, респ. реґіструеме го аж тогды, кідь є напр. барз швыдке, або наспак, барз помале. Є то кількость слов (складів) выповіджєных за істый часовый одрізок. Основов речового **рітму** є черяня акцєнтованых і неакцєнтованых складів. З рітмом ся стрічае найчастіше в поезії, де настає замірне розложіня призывчых і непризывчых складів.

Ід **тоновій модуляції** належить **мелодія** (інтонація). Тоту розознаєме:

а) падаючу (характерну про росповідны речіня, або дакотры тіпы вопросных речінь і росказовых речінь), напр.: *Сестра уж припүтовала з Англії домів. Довго єсь мі не писав. Коли напишеш? Ідьте уж одты!*

б) наростаючу (вопросны речіня), напр.: *Сестра уж припүтовала?*

в) наростаючо-радаючу (вопросны речіня, жєлаючі речіня), напр.: *Сестра уж припүтовала з Англії домів? Гей, уж припүтовала. Лем жебы ся нам тото подарило!*

г) монотонну (характерну про недокінчену речіня; інтонація назначує, же wypowiedь ся іщі не скінчила. Склади перед павзов мають монотонный характер, але тон посліднього складу не є найнижший), напр.: *Сестра уж припוטвала з Англії домів.... і принесла нам дарунки.*

В **силовій модуляції** речі розознаєме **інтензіту голоса** і **акцент** (призвук, притиск). **Інтезіта голоса**, респ. цілковый силовый режістер речі має штілізууючу функцію. Інтезітов голоса можеме подля актуальной потреби модіфіковати звуковий бісідный прояв, стімуловати ёго дінаміку, виділієвати в нїм важны і менше важны части. **Словный акцент** выдвигує акцентований склад у слові, напр. *дї-до, ко-дї-но, стри-чі...* Як видно з прикладів, в норматівній подобі русиньского языка ся акцент не фіксує на конкретный склад у вшыткых словах, так, як є то в сусідніх славянських языках із западного языкового ареала – словацькїм языку (ту є акцент фіксований на першім складі у слові)¹⁶ і польскім языку (акцент є фіксований на передпосліднім складі у слові). Окрім словного акцента лінгвісты виділяють в сінтагматічных конштрукціях і речінях ай **логічний (змысловый) акцент**, то є выразне мелодічно-дінамічне выдвигнута дакотрой части wypowiedжіня. Таким выдвигнутём ся вылучує можность інакшой інтерпретації значіня wypowiedі бісідуючого. Наприклад: *Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи.*

ЗАДАЧІ

1. Утворьте таке розказове речіня, котре мож прочітати з розлічнов інтонаціов. Інтерпретуйте двояке значіня wypowiedжених речінь.
2. Утворьте таке вопросне речіня, котре мож прочітати з розлічнов інтонаціов. Інтерпретуйте двояке значіня wypowiedжених речінь.
3. Демонструйте на єднім речіню за помочи логічного акцента холем два розлічны заміры wypowiedі.

¹⁶ Треба розлишовати акцент і квантіту, котра є характерна нео словацькый норматівный язык, причім русиньский язык не диспонує таким супрасегментальным явом як є квантіта (довжка).

8.1 Акцент в русиньскім языку

Як сьме выше назначіли, западна група славянських языків має акцент фіксований на конкретнім складі у слові, напротив того, про виходну групу славянських языків, (враховано русиньського списовного языка), є характерний **вольный** (різномістний) і **погыбливый** (движный) акцент, то значить, же ся не фіксує на єднакім складі в кождім слові. Як про виходну групу славянських языків, так ай про русиньський нормативний язык має акцент спеціалне значіння, зато му приділиме ай веце позорности, як іншым супрасегментальным явам. Термін акцентологія (із латинського *accentus* – акцент/притиск і грецького *logos* – слово) ся вживать на означіння науки о акцентних (прозодичних средствах языка)¹⁷.

Так як фонетика і фонологія, ай акцентологія має свої початки в 19. сторочу, російська акцентологія аж в другій половині 19. стороча, научне бадання акцентології русиньських діалектів ся датує на кінець 19. стороча. Притиск виходних славянських языків ся став об'єктом наукового выскуму російського лінгвіста А. Х. Востокова, пізніше ся данов проблематіков занимали А. А. Потебня, Л. В. Щерба, Р. І. Аванесов, польський лінгвіста Е. Курілович і другы. Акцентологів у русиньських діалектах ся занимали О. Брох, І. Верхратський, Г. Геровський, пізніше І. Панькевич, В. Латта і другы. З выслідків їх бадань ся мож дізнати, же русиньський діалектний ареал (карпатськы русиньскы діалекты) северовыходной части сучасной Словенської републіки ся подля акцентологічної специфічності ділить на дві основны части – **выходну** і **западну**. **Выходну** часть характеризує **вольный** (різномістний) і **погыбливый** (движный) акцент, який в общім є типічний, як сьме уж выше спомянули, про выходославянську групу языків. **Западну** групу русиньських діалектів характеризує **сталый** (або фіксований) акцент (характерний про западну групу славянських языків), котрый ся стабілізував на другім складі од кінця, на тзв. пароксітоні або пенуліті. Такий притиск є типічний і про выходословацькы діалекты, з вынятком сотацькых.¹⁸ Кідь у виходній групі русиньських діалектів притиск

17 Як перший увів до науки тот термін Р. Ф. Брандт у публікації „Начертание славянской акцентологии“ (1880). In ФИЛИН, Ф. П. (ед.): *Русский язык. Энциклопедия*. Москва, 1979, с. 16-17.

18 ЛАТТА, Василь: Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. In НОВАК, Михайло (ед.): *Наукові записки ч. 8 - 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 - 1981, с. 149.

мать і діштінктивну (змыслорозлишуючу) функцію, што значить, же він є **фонологічно релевантний**, то в западній він стратив тоту особистість, внаслідку чого ся став **фонологічно ірелевантним**, подобно як то є в групі западославянських языків. З вышеуведженого випливать, же западну групу карпатських русинських діалектів мож поважовати подля акцентологічного опису як шпеціфічний діалектний масив в рамках території виходославянських языків. Інакше повіджено, тота група діалектів з погляду акцентології набрала на себе в значній мірі вплив сусіднього западного языкового ареалу, главно польского языка, в котрім є притиск на передпоследнім складі слова.

За основу кодифікованої подобы русинського языка був взятий переходний говор міджі двома територіально найросшыренішыма діалектами – **западоземплінським** і **выходоземплінським**, котры ся поважують за переходны діалекты од лемківських ку середнькарпатським з перевагов языковых явів підкарпатських діалектів, де суть захованы виходославянськы языковы явы, враховано явів акцентологічных. То значить, в кодифікованій подобі языка є **акцент вольный (різномістный) і погыбливый (движный)** а мать, як сьме выше спомянули **змыслорозлишуючу** (*му'ка* і *'мука* – од часолова мучіти ся) і **форморозлишуючу** (*же'ны* – ген. сінг., *'жены* – номін. пл.) **функцію**¹⁹. Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словенськیم языку на першім складі), але в розлічных словах він може быти на розлічных подля порядку складах (на першім – *'вода*, *'нава*, на другім – *ни'сати*, *мо'тати*, на третім – *поли'вати*, *начі'нати*, але і на четвертім – *поне'ре'писовати*, *поне'ре'кручовати*...).

У звязи з позиціов акцента у слові, в языкознательстві суть знамы такы тіпы акцентів:

- **ініціальний** – на першім складі слова (*'покладок*, *'ховзанка*),
- **пенултімовый** або **пароксітонічний** – на передпоследнім складі слова (*ни'сати*, *спі'вати*),
- **оксітонічний** – на последнім складі слова (*ля'чі*, *нача'тый*).

19 Позерай: MAGOCSI, Paul Robert (redaktor naukowy) Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Пряшівска Русь (ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна). Opole: Uniwersytet Opolski, 2004. s. 160.

Ініціальний, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольність (різномістність) акцента в різних словах, котра є типічна про виходну групу славянських мов. Лемже у виходославянських мовах, враховано русинського, суть припади, де притиск в парадімі або і у словозміні переходить з одної частини того самого слова на іншу, що вказує на його погнубливість (двигнність), напр. у парадімі: *'нога* – на *'нозі*, але (*копнути*) з *но'гов*, *'штири* – о *шти'рѣх*; у словозміні: *пи'сати* – *'выписати* – *вы'писувати* – *поза'писувати*. Тим вживателям нормативної подобу русинського мови, котрим є властний такий тип акцента (вольний і погнубливий) не є проблем правильно, подля норми ставляти акценти у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй кождоденній комунікації. Тяжше є привикати на вольне і погнубливе акцентування вживателям западного русинського діалектного ареала, котри фіксують акцент на передостіннім складі у слові (пенултімі), причім пенултімовий акцент ся не мінить ані у парадімі, ці словозміні, або словотворіню. Зато ся зве **фіксьним акцентом**. Порівнай: *'стріляти* – *стрі'ла*, *'выстрілити* протів: *стрі'ляти* – *'стріла* – *выстрі'лити*; *не'чі* – *не'чу* – *нече'ме* протів: *'печі* – *'печу* – *не'чеме*;

ЗАДАЧІ

1. Дефінують терміни: оксітонічний акцент, ініціальний акцент, пароксітоновий (пенултімовий) акцент.
2. Высвітлюють розділ в акценті між виходних груп русинських діалектів і западных груп русинських діалектів на Словакії.
3. Слїдуючій текст запиште знаками фонетичної транскріпції. Прочітайте го з акцентуацій западної групи русинських діалектів. Наслїдно текст прочітайте з нормативних акцентуацій. Позоруйте розділ.

У нашій селі не хыбовало нігда ніч. Вленка жыла бесстаростным жывом, докы ей нянько годовав. Жыв раз худобный Янко, што никого свого не мав. Барз любив ходити до ліса. Все выліз на найвысший стром в лісі і одтам ся роззерав на цалый світ. Тыж біжу даколи до ліса одпочити од старостей. Нараз ся роспадав додж. Дїдо з хлопцём роспрягли коні і повели їх к жолобу. Там їх чекало свіже сїно, пах котрого ся ніс нашыроко.

4. В слідуючій тексті знайдіть слова, в котрих має акцент діштинк-тівну функцію.

Сестра мала вчора високу горячку. Марек побіг аж на насип, жебы відів, коли надийде влак. Вболік няньків терок і чекав на березі рікы, коли му камаратя дадуть сігнал. Од жены ся дізнав, же Петро уж не прийде. Дітвак пережывав тяжкы муки. На березі в недалекім гаю сиділи дві герлічкы і красні воркотіли. Мала Зузка має аж двох няньків. Насип до корыта муки! Жены зачали вишитко наскоро пораїти.

ЛІТЕРАТУРА

БІЛОДІД, І. К.: *Сучасна українська літературна мова. Фонетика*. Київ, Наукова думка, 1969, 435 с.

БРАХНОВ, В. М.: *Явища асиміляції в консонантизмі української мови*. Видавництво: Наукова думка, Київ, 1970, 96 с.

VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns/ Jazyk slovenských Rusínov*. Columbia University Press, New York, 2000. 121 с. ISBN 0 – 88033 – 437 – 1.

ІHNÁTKOVÁ, N. – BAJZÍKOVÁ, E. – KRÁLIK, E.: *Slovenský jazyk pre I. – 2. ročník stredných škôl*. Bratislava: SPN, 1997.

KRÁĽ, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989.

КОПОРОВА, К.: *Орфоенічна характеристика русинського языка на границі виходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів. З основних принципів русинської висловності*. Dizertačná práca, Prešov: 2012, 119 с.

LIPTÁK, Š.: О výskume akcentu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní. In: ІЛЮК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 18*. Пряшів: 1993, 236 с. 113 – 120.

LIPTÁK, Š.: K prízvukovým pomerom Na rozhraní západoslovenského jazykového územia. In BLANÁR, V. (ed.) *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, str. 19 – 34.

MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy) *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, 482 с. ISBN 83-86881-38-0.

ОČENÁŠ, I.: *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2003.

ONDRUŠ, Š. – SABOL J.: *Úvod do štúdia jazykov*. SPN, Bratislava, 1981, 313 s.

ПАНЬКО, Ю. – ЯБУР, В.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994, 128 с., ISBN 80-88769-09-04.

PAULÍNÝ, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: SPN, 1979.

ПЛІШКОВА, А. (ед.): *Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*. Пряшів: ПУ – ІРНШ, 2007, 176 с. ISBN 978-80-8068-710-6.

SÍČÁKOVÁ, Ľ.: *Fonetika a fonológia pre elementaristov*. Prešov: Náuka, 2002, 118 s.

ЯБУР, В.: *Русиньський язык (Вибрати капітолы)*. Пряшів: Методічно-педагогічний центр, 2004, 104 с. ISBN 80-8045-337-3.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. класу середніх шкіл із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. – 4. класы середніх шкіл з навчалным языком русиньским і з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007, 288 с. ISBN 978-80-88769-77-4.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык в зеркалі новых правил русиньского правопису*. Пряшів: Русин і народны новинки, 2005, 128 с. ISBN 80 – 88769 – 61 – 2.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык – Пряшівска Русь*. Ін: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2014, 482 s. ISBN 83-86881-38-0.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русиньський списовный язык*. Пряшів: ПУ ІРЯК, 2009, 212 с. ISBN 978-80-555-0046-1.

II. 3 ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ РУСИНЬСКОЙ ОРФОЕПИИ

1. ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ВОКАЛІВ

Про каждый літературный язык має велике значіння єднака высловность каждого конкретного звука і спойня звуків в устній речі вживателями языка. Справнов высловностей звуків в залежности од їх позиції в слові, або в спойню слов, ся занимають орфоєпія (з грецького *orthos* – справный, *epos* – реч). Хоць правила высловности фунгують лем в устній речі, їх дотримованя є повинне про вшыткых ужывателїв літературного языка. На высловность гласных і согласных фонем впливають розлічны факторы. Вшыткы не будеме аналізувати, зосередиме ся на порушования орфоєпічных норм, котрых ся вживателї русиньского списовного языка допускають найчастіше.

При слуханю говореного слова і наслідній аналізі мож сконштатовати, же главныма причінами порушования орфоєпічных норм списовного языка суть русиньскы діалекты. Русиньскый списовный язык є молодой, розвивать ся і култівує, зато природно зареєстровали сьме на нїм вплив сусідніх славянських языків (з выходославянських то є передовшыткым український, часточно російський, із западославянських словацький, часточно польський язык). Тоты впливы суть очівісны в тых поужывателїв, котры ся в школі учіли український язык, який в минулости був офіціально поважований за материнський язык Русинів, або язык російський, котрый ся учів як світовий язык в рамках повинных предметів на основных і середніх школах. Абсолвенты тых школ потім у своїм професіоналнім животі вживали або єден – редакторы в українських медіях, главно реоптанты з України, або другый з них – учітелі російского языка в школах. Молода генерація Русинів, котра і в домашній середі не говорить своїм материнським языком (або холем дакотрым з русиньських діалектів), при навертаню ся ід русиньському языку, допускають ся хыб під впливом словенського языка. З найчастішых порушінь правил высловности гласных, де ся найчастіше роблять хыбы, мож увести такы:

1. При высловности гласного [i], який є выслідком історічної алтернації з [o] в новозапєртім складі, треба памятати, же перед ним стоячий согласный ся не змягшує, напр.: [ніс] (Г. носа), [дім] (Г. до-

му), [pik] (Г. рока), але [p'ik] (інф. речі), [n'is] (інф. нести). Ту треба підкреслити, же в доповнюючих правилах русинського правопису²⁰ была заведена помягшующа функція йотованого /i/, яке є частёв сістемы йотованых вокалів (графем) на передаваня звуків [j + a] – **я**, [j + y] – **ю**, [j + e] – **є**, [j + o] – **ё**, [j + i] – **ї**. Якраз послідня з них дістала і другу функцію – сигналізуючу мягкость попереднёго консонанту²¹, напр.: *дїдо, сїно, тїло, хотїти* [d'ido, s'ino, t'ilo, xot'iti] і т. д. Тото выліпшіня норм бы мало помочи главно вжывателям списовного языка з теріторії части тзв. лабірських і маковіцьких діалектів, котры у своїх діалектах тверды консонанты в позиції перед і < о помягшуют: [n'is, d'im, st'il]. Проблематиков высловности йотованых ся будеме занимати іщі шпеціално, бо і ту ся вказали дакотры хыбы у высловности.

2. Гласный **[и]** высловлюєме як /и^е/ (/и/ з приближінєм до /е/), на-пр.: *долина, битка, гостина, дикый, зима, липа, сила, пироги, тихо, двоми, трёми* [доли^ена, би^етка, гости^ена, ди^екыј, зи^ема, ли^ена, си^ела, пи^ерогы, ти^ехо, двоми^е, тр'оми^е...]. Інакша є высловность /и/ в інфінітивнім суфіксі **-ти** часослов, котру мож охарактерізовати як /и^і/. Тота высловность ся заховала як остаток староруського інфінітива –ти (де была чїста высловность –ті). При кодифікації русинського языка ся дакотры языкознателї приклоняли к правопису інфінітивного суфікса часослов на **-ті** (*ходити, робити*), аргументуючі фактом, же **і** в данім суфіксі походить із староруського /и/, таксамо як **і** в суфіксі **-іця**. Наконець, з оглядом на цілорусинський аспект ся лінгвісты приклонили ід правопису інфінітива часослов закінченого на **-ти**, хоть орфоепічна норма словенських Русинів допущать высловность /и^і/, напр. *писати, ходити, варити, молоти* [писати^і/ ходити^і/ варити^і/молоти^і].

3. Фонема **[о]** ся максіمالно ясно (як лабіалізований звук заднёго ряду, середнёго піднятя) высловить під акцентом на кінцю слова, міджі твердыма согласныма, але і на зачатку слова, напр.: *молоко, воле, горбы, дно, босый, облак...* Суть штири позиції, в котрых ся фонема **[о]** заперать і высловлює як вузке (заперте) /ô/:

20 ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

21 Помягшіня настає лем в припадах, коли –і- походить з староруського ѣ.

а) в позиції перед складом з гласними високого підняття – **і**, **у**: *росіл, пю воду* [rôsil/ пю вôду],

б) перед м'якими согласними або перед складом зачінаючим на м'який согласный: *потя, фасоль, моя* [pôt'a/фасôл'a/môja],

в) перед білабіальним **в** [ÿ]: *вовк, стовка* [вôÿк], [стôÿка],

г) перед складом, в котрім уж суть зужені **ê**, **ô**, напр.: *коноплі* [kônôpl'i], але *конопелка* [конопелка], *скора, вода*, але *скору, воду* [скôру/ вôду], *морков, долов* [мôркôÿ/ дôлôÿ], *болото*, але [w бôлôт'i], *молоко*, але [w мôлôц'i] і под. Тот закон є у фонетичі знамый як закон вокалічної гармонізації складу.

Тот істый закон платить і про высловность фонемы [e], котра є класифікована як гласный звук переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований. То значить, же у выше спомянутых позиціях ся высловлює як звужене (заперте) **е** [ê],²² напр.: *верьба, купець, теперь, на березі, терня, в зерні, кешень, день, перстін, ремінь, серня, пелевня, плечі, черьпати* [вêр'ба/купêц'/тêпêр'/на бêрêз'i/тêрн'a/в зêрн'i/кêшêн'a/дêн'/пêрстін'/рêмін'/сêрн'a/пêлêÿн'a/плêчi/чêр'ати]..., на розділ од списовного українського языка, де ся і в таких позиціях **е** высловлює ясно: [зерн'a/купец'/терн'a]. Зато дакотры вживателі языка якраз під впливом українського языка мають тенденцію к такій высловности. Або настає інакше порушіння, а то в правописі, кідь під впливом звуженой высловности намісто вокалу **е** пишуть **и**, напр. *динь* (місто *день*, бо в силній позиції – під акцентом высловлюєме *денный*), *сирня* (місто *серня*, бо *серна*), *тирня* (місто *терня* бо *терен*). Аналогічно, в інтенціях закона вокалічної гармонізації складу і в таких словах як *зерня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстін, пелевня, на-бєрати, днесь* пишеме **е**, хоць чуєме звужену высловность вокалу: *зер-ня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстін, пелевня, днесь* [зêрн'a/купêц', клинêц'/пêчатка/сêгін'/рêмін'/пêрстін'/пêлêÿн'a/днêс'].

Што ся тькать діфтонгів, у звуковій системі русинського языка їх не є, але екзистує звукова реалізація споїня гласных, котра є їм дость подобна, наприклад споїня [аÿ, оÿ, еÿ, иÿ, іÿ, ыÿ, уÿ], як наслідок спої-

22 При формах минулого часу часослов типу *пити, бити* – *пив, бив* высловность є подобна: „и“ до „е“: [пи^еÿ, би^еÿ], но ту не пишеме **е**, але **и**.

ня гласного з білабіалним **в** /ѣ/ (в многих припадах із староруського тѣрт, тѣлт), напр.: [жѣѣтыѣ] – жовтый, [цѣр'кѣѣ] – церьков, [праѣда] – правда, [криѣда] – кривда, [биѣ с'а] – бив ся, [віѣц'а] – вівця, [ѣбуѣ с'а] – обув ся, [приѣн'із дрыѣ] – приніс дров...

2. ОЗНАЧОВАНЯ ФОНЕМЫ [j]. ЗНАЧІНЯ І ВЫСЛОВНОСТЬ ЙОТОВАНЫХ

Темов даной части публікації є орфоепія – то значить нормативна высловность. В тых інтенціях в центрі нашої позорности є фонологічна система языка. Представили сьме систему гласных (вокалів) і їх высловность. У звязи з системою согласных (консонантів) зачнеме з консонантом і фонемов [j]. Ту мусиме зайти і до русиньской графічної системи і представити далшых пять графем, а то: **я, ю, є, ї, ё**, котры vznikли споїнем двох фонем [j + a], [j + e], [j + i], [j + y], [j + o].

Еквівалентом фонемы [j] в русиньській графічній системі є графема **й**, напр.: *дай, мій, твій, мыйте, байка...* Окрем того маме пять позицій, в котрых фонема [j] ся высловлює ведно з гласным звуком (а, у, е, о, і), выслідком чого суть йотованы **я, ю, є, ї, ё**, котры ся в такій подобі вживають в писанім языковім прояві. Суть то такы позиції:

1. На абсолютнім зачатку слова: *ябло, еден, ідак, юбілант, ёго* [jab-ko/jeden/ jidak/ jubilant/ jogo].

2. В позиції по гласных: *моя, мую, двої, кавеевый, твое* [môja/myju/ dvôji/kavêjový/tvoje]. У тых двох позиціях не є проблем з высловностев, гірше то уж є у далшых двох а то:

3. Позиція по непарных по твердости і мягкости согласных, коли дакотры вживателі, главно під впливом російского языка, напр. штуденты, котры ся не учили український язык а дома по русиньскы не комунікують, высловлюють такы слова даколи так, же попередній согласный помягшують, што не є справно, напр.: *пять, перевязати* [n'am' / перев'азати]... Справна высловность має быти: [njat' / перевязати]... Тоты, што ся учили український язык, не мають з таков высловностев проблем, бо она є праві така, як в українськім языку. Варіантность у высловности (таксамо і в писаній подобі) є припустна в словах – *мясо/мясо, память/памнять, вымя/вымня, соломяный/соломняный* і од них одводжених – *памятати/памнятати, памятливый/памнятливый, мясовый/мясовый...*²³ То значить, і у выслов-

23 Позерай даны лексемы у ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава. *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка. Правописны і грама-тичний словник* Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ности не зроблять вживателі хыбу, кідь будуть выдсловлѣвати двояко, як є кому ближе *память /памнять [пам'ят'/памн'ат']*, *мясо/мясо [м'ясо/мн'асо]*, *вымя/вымя [вым'я/вымн'а]*, *соломяный/соломняный [солом'яныj/соломн'аныj]*, *мягкий/мягкий [м'яхкыj/мн'ахкыj]*. Суть то правдоподобно захованы стары формы з даколишніх праславянських форм, в котрых были носовы звуки: *мѣсо, памѣть...*²⁴

4. Кідь фонема [j] стоїть перед гласнов в позиції по согласній, так по парных подля твердости і мягкости согласных ей означуєме споїнем букв ь + я, ю, є, ё, ѓ, ї, або споїнем букв ъ + я, ю, є, ё, ї в залежности од того, ці попередній согласный, окрем розділной высловности ся має высловити мягко, напр.: *карабін'єр/бар'єра/карьєра, Вільям[карабін'єр/бар'єра/кар'єра/віл'ям]* –мягка розділна высловность, або твердо (як видно з прикладів, тот консонант быває заєдно частєв префікса), напр.: *адъютант/одъїсті/конъюнктура/зъявити с'а/розъїсті [ад'ютант/од'їстіi/кон'юнктура/з'явити с'а/роз'їсті]* – тверда розділна высловность.

5. Йотованы графемы мають іщі єдну функцію а в залежности од того і інакшу высловность. Є то функція помягшуюча, в котрій йотований гласный сїгнализує мягкость передстоячого согласного, але він сам означує лем єден гласный звук. Быває то в єдиній позиції – по парных подля твердости і мягкости согласных в таких словах як: *ся, ряба, хрю-хрю, конї, пінязї, конячка, колядка,бляха, фляшка, кліщї, колїно, ключка, клювати [с'а/р'аба/хр'у-хр'у/кѡн'ї/пін'аз'ї/кѡн'ач'ка/кѡл'адка/бл'аха/фл'ашка/кл'їш':ї/кѡл'їно/кл'уч'ка/кл'увати']...* І ту часто чуєме порушования нормы у высловности, главно рефлексівной часткы *ся*, котру дакотры вживателї языка (главно в конфесіоналній сферї) высловлюють як [сja], што не є справне. Зареєстровали сьме і несправну высловность слов, очівісно під впливом маковіцьких діалектів, в котрых ся находить споїня -*ря-* [p'a], де йотований має функцію змягшуючу. Місто правилной высловности *розгваряти, порядок, варять [розгвар'атї/пор'адок/вар'ат']* высловлюють несправно [розгвар'ати'/пор'адок/вар'ят']...

24 Подробніше позерай ЛАТТА, Василь. Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии. In РИЧАЛКА, Михайло (ед.): *Наукові записки* 8 - 9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у Чехословацькій соціалістичній республіці, 1979-1981, с. 55-63.

3. ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСОНАНТІВ

У висловності єднотливих груп согласных є namного вецє орфоепічних проблемів, як при висловності гласных зо согласныма. Є то зато, же інвентарь согласных є namного шыршый, то значить же взникать вецє можных комбінацій согласных а то нелем в рамках єднотливих слов – лексем, але і при орфоепічнім споїню граніці двох лексем. Треба брати до увагы і факт, же русинський язык, як і другы славянські языки, є флективним, то значить, же далшы можности стрічі розлічньх фонем взникають при склонёваню, часованю, ступнёваню єднотливих частей речі.

Висловність согласных, так як і висловність гласных залежить од фонетічного окружія. Іде ту о фонетічны позічны зміны (не будеме аналізувати історічны алтернації), котры суть найчастішы. Фонетічны позічны зміны ся можуть реалізувати в розлічньх фонологічньх споїнях. При висловності согласных звуків в русиньскім языку треба дотримувати такы фонетічны закони:

3.1 Оглушіня звонких согласных на кінці слова

Іде властно о неутралізацію. Тот закон треба розуміти так, же фонема, котра ся в інших позіціях реалізує як звонкий согласный, в позіції на кінці слова ся реалізує як ёго глуха пара, то значить: *з – х, з – с, з' – с', жс – ш, д – т, д' – т', г – к, дз – ц, дз' – ц', джс – ч* (доведна 10 пар). Не піддає ся тому закону фонема [в], котра в такій позіції дістає подобу білабіального *ў*: [*мыў с'а*] (*мыв ся*). К оглушіню на кінцю слова (неутралізації) доходить, наприклад, в таких словах: *порога/porig* [*porix*], *мужа/муж* [*муш*], *стадо/стад* [*стат*], *грибы/гриб* [*грин*], *клягати/кляг* [*кл'ак*], *доджу/додж* [*доч*], *дуба/дуб* [*дун*], *воза/віз* [*віс*], *голуба/голуб* [*голун*]... Інакша сітуація є, кідь тоты лексеми выступають в синтагмах, або в цілх речінях, напр.: *Єй муж, був хлоп як дуб* [*jej муш быў хлоп јат дун*];

3.2 Асіміляція по глухости

В позиції перед глухим согласным може wystупати лем глухий согласный. Кідь в тій самій морфемі стрічать ся перед глухим парный звонкий согласный, так ся высловлює як ёго глуха пара: *мягонь-кый/мягко, легонький/легко, близонький/близко, дїдо/дїдко, баба/бабка, їджія/їджте* [мјагôn'кыј/ мјахко//легôнькыј /лехко//близôнькыј/ блиско//д'ідо/д'ітко//баба/бапка//јідžін'а/јічте] і т. д, напр.: *Дідкови было на траві мягко.*/[д'іткôви было на траві мјахко]. В русиньскім языку ся оглушує і приназывник „з“ перед глухыма, напр.: *з хыжы* – чітаме [с хыжы], *з піску* – [с піску], *з конём* – [с кôн'ом]. Што ся тыкать писаной подобы, была прията норма²⁵, же в русиньскім кодифікованім языку фунгує лем приназывник „з“, то значить і в генітиві (з *кого*, з *чого*), але і в інструменталі (з *кым*, з *чим*), на розділ од словенчіны, де інструментал мать приназывник „с“ (*s kým, s čím*);

3.3 Асіміляція по звонкости

В позиції перед звонким може wystупати лем звонкий согласный. Кідь ся в тій самій морфемі обявить в позиції перед звонким согласным глухий, так він ся у высловности озвінчує, напр.: *ростяти/розвивати, бесправный/бездухый* [рост'ати/розвивати//бесправный/бездухый].

Так і пишеме, бо в припадах префіксів *рос-* і *роз-*, як і *без-*, *бес-* був приятый фонетічний принцип правопису. Асіміляція по звонкости платить в орфоепії (але уж не в орфографії, як в припадах префіксных морфем *рос-*, *роз-*, *бес-*, *без-*) і тогды, кідь ся стрічають дві морфемы, причім перша ся кінчить на глухий согласный а друга зачінає на звонкий, сонорный, або на гласный і в таких припадах, як напр.: *хоцьде/[хоз'де], (хоцькому [хоц'кôму])*. Асіміляція по звонкости платить у высловности нелем в рамках єдної лексеми, але і в випаді стрічі двох морфем, причім каждая з них є сучастёв іншой лексеми, напр.: *снопы – сніп жыта [сніб жыта], ніч довга [ніж доўга], як бы[јаг*

25 ПАНЬКО, Юрко – ЯБУР, Василь: Правила русиньского правопису. Пряшів: Русиньска оброда, 1994. ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: Русиньский язык в зеркалі новых правил русиньского правопису. Пряшів: Русин і народны новинки, 2005, 128 с. ISBN 80-88769-61-2, с. 102 і 104.

бы], як міцно/ як найліпше[*јаг міцно/јагнајл'іше*], як ангел[*јаг ангел*], напр.: *Якбы мі дахто тогды приніс сніп жыта, дораз бы єм дістав дяку жыти.*[*јагбы мі дахто тогды при'н'іс сніб жыта, дораз бы єм дістаў д'аку жыти'*];

3.4 Асімілація по мягкості

Інакшым тіпом є **асімілація по мягкості** на граніці морфем, або на тзв. морфематічным шві (береме ту як прінціп фонологічний протиклад твердость – мягкость). Суть то приклады тіпу: *в зерні, терня* – высловлюєме [*w zér'n'í/ těr'n'a*]..., або глядило – глядилча, *копылець* – *копыля*, *палець* – *палця*, *шмалець* – *шмалцю*, *столець* – *стіля* [*гл'адил'ч'а/копыл'ц'а/пал'ц'а/шмал'ц'у/стіл'ц'а*];

3.5 Приподобнёваня

Роздільным припадом асімілації є тзв. **приподобнёваня** або асімілація в залежности од міста артікулації. Ту не платить прінціп фонологічного протикладу звонкость – глухость як у асімілації, докінця ани фонологічний протиклад твердость – мягкость (як у асімілації по мягкості). Можеме ей розуміти і як істый тіп неутралізації. Найчастіше ся стрічає з такыма:

– **з, с** перед **ш** высловлюєме як [*шиш*] або [*ш*]: *росшырити*[*рош:ырити'*], *шыты*[*ш:ыти'*], *выше*[*выш:е*], напр.: *Каждый фалаток сукні треба росшырити і шыты доведна.*[*каждый фалаток сукн'і треба рош:ырити' і ш:ыти' довєдна*]. Было їх там выше дваство.[*было їх там выше дваство*]. (*Выше* ту выступають у функції часткы. Не є то другый ступінь од адвербія *высоко* – *выше/выше*, де **си** высловлюєме як [*шиш*], напр.: *Славо підскочів выше, як ёго брат.*[*славо піцкоч'іў выш:е јаг јого брат*]);

– **з, с** перед **ж** высловлюєме як [*жж*] або [*ж*]: *розжалити*[*рож:алити'*], *розжувати*[*рож:увати'*], *зжовкнутый*[*ж:оўкнутый*], напр.: *Страву треба добрі розжувати*[*страву треба дѳбр'і рѳж:увати'*];

– **з і с** перед **ч** высловлюєме як [*ш'ч'*], напр.: *Кум – не кум, з черешні долов*[*кум не кум, ш'ч'ѳрѳшн'і дѳлѳў*]; *З часу на час пришов до нас нанашко*[*ш'ч'асу на час пришѳў до наз нанашко*];

– з перед **дж** висловлюємо як [ж'з'], напр.: *Малины треба розд-жамити*[малины треба рож'з'амити^і];

– **ш** перед **с** висловлюємо як [с'с'], напр.: *Смієш ся на мене*[смійес':а на мене];

– спільня **-тс-, -т'с-, -тс'-, -н'с-, -дс-, -д'с-** висловлюємо як [ц] або [ц'] і [ц':]: *дитський*[д'іц'кы], *люблять ся*[л'убляц':а], *градська*[гра-ц'ка], *богатство*[богацтво], *підскочити*[піцкоч'іти^і], *збудь ся*[збу-ц':а], напр.: *Люблять ся мі тоти щіры валальскы дівчата з довгыма косами*. [л'убл'ац':а мі тоты ш'іры вылал'скы д'іц'ата з дбўгыма косами]; *Збудь ся уж конечно, не валюхуй до полудня в постели*[збу-ц':а уш конеч'но, не вал'ухуј дб полудн'а ў постели];

– спільня **-дц-** висловлюємо як [цц'], або [ц'ц']: *судця* [суцц'а], напр.: *Тот судця був все справедливый ку нашій родині*[тот суц':а быў ўсе справедливый ку нашій рбдин'і];

– спільня **-дст-** висловлюємо як [ццт]: *одставати*[оц:тавати^і], напр.: *Вуха ей одставали так міцно, же вызерала як літаюча мыш*. [вуха јей оц:тавали таг міцно, же вызерала јат л'ітајуча мыш];

– спільня **-дчл-** висловлюємо як [ччл], напр.: *одчленити*[оч:ле^и-нити^і], напр.: *Парібци ся одчленили такой на зачатку*[паріпци с'а оч:ле^инили такôј на зачатку];

– спільня **-дч-** висловлюємо як [ч'ч']: *свідчити*[свіч':іти^і], напр.: *На суді виштыкы свідчили проти нёго*[на суд'і ўшытыкы свіч':іли проти н'ого];

Буква (графема) **ш** ся не поважує за самостатну фонему, у висловности ся реалізує за помочі фонем [ш'ч'], [ш'] або [шш'], [ш'ш']: *яцурка*[яш'урка], *іщі*[іш'і], *щербатый*[ш'ербатыј], *кліщі*[кл'іш':і], *нещастя*[неш':аст'а], *спуцати ся*[спуш':ати^і с'а], напр.: *Наш Іван – готове нещастя, де войде, там біды наробить*[наш іван готове неш':аст'а/ де вôјде/ там біды наробит']; Подобна висловність як при **-щ-**, настає і при збігу таких согласных:

Збіг согласных **-жч-** у слові, висловлюємо як [ш'ч'] або і [ш':]: *небіжка* – *небіжчік*[нѣбіш'ч'ік/ нѣбіш':ік];

Приподобнёваня настає і у многих припадах при словотвірїню. При збігу согласных **-тч-** у слові, висловлюємо як [ч':]: *колотка* – *ко-*

лотча/[кôlôч':a], напр.: *На маленькій капурці было маленьке колотча.*
[на малѣн'кіѣ капур'ц'і было малѣн'ке кôlôч':a];

При збігу согласных **-зч-** у слові, висловлюємо як [ш'ч'] або [ш':]:
вобраз – вобразча [вôбраш'ч'a], напр.: *Дівка красна, як святе вобразча.* [ô'іука красна/јат свјате вôбраш'ч'a]; ту наставать в орфоєпії тыж подобный припад, як в пунктї 5 – висловность буквы „щ“.

3.6 Висловность консонантів /р/, /л/, /р'/, /л'/

Висловность согласного [р] на кінці слова в русиньскім языку бывать звычайно мягка (на розділ од українського языка), в словах, котры означують назвы професій, як напр.: *малярь, шапкарь, калапарь, млинарь, школярь, пастырь, писарь, коминарь, дротарь* [мал'ар'/шапкар'/калaпар'/млинар'/школ'ар'/пастыр'/писар'/коминар'/дротар'], але і в таких словах, як: *теперь, черверь, монастырь, провадырь* [têpêr'/ч'êtvêr'/монастыр'/провадыр']... В данных припадах є мягкость позначена на писмі мягким знаком, но дакотры вживателї языка (главно з области маковіцких і шаріських русиньських діалектів) мають тенденцію уведжены слова висловлѣвати з твердым -р-, што не є справно подля орфоєпічної нормы [мал'ар'/коминар'/стол'ар']. Што ся тыкать назвы професій із суфіксами на **-ор-, -ер-** в тых припадах мягкость на кінцю слова із староруського **-ръ-** не є захована, напр.: [кантор/доктор/шофер]. В русиньскім языку маме і слова, в котрых ся согласный [р] на кінці слова тыж висловлює твердо, напр.: [комар/сомар/цібзер], або і в чужіх словах, або в назвах новішых професій, напр.: - *колектор/імітатор/маніпулатор/оратор/монтер/каскадер/іншталатер*. Подобно є то і з висловностѣв фонемы [з] на кінцю слова (тыж ю висловлює мягко) в таких словах, як *пінязь*/[пін'ас'], *коломазь*/[коломас'], (выняток творить слово *фірнайз*, в котрім кінцѣвый согласный висловлюємо твердо – [фірнајс]), хоць ту доходить к оглушваню звонкого /з/ на глухий /с/. В одношіню к согласному /р/ маме і припады мягкой висловности /р/ перед йотованыма графемами я, ю, ї, є (фонетічно суть означованы як *ја, ју, јі, јо*, або у своїй помякшуючій функції як 'а, 'у, 'і, 'о (позн. споїня помягшеного /р'/ з /е/, або графемов „є“ у споїню –ре– сьме в русиньскій лексїції не нашли), но в тых припадах платить праві друга функція йотованых - помягшуюча

(позерай: Значіня і высловность йотованых гласных). Тогды высловлюе́ме каждый согласный перед нима, то значіть і согласный /р/ мягко, напр.: *рябый* [р'абыj], *ряса* [р'аса], *в морю* [w мѳр'у], *покорю* [пѳкѳр'у], *ріпа* [р'іпа], *корінь* [кѳр'ін'], *ріджа* [р'і́жа], *коминаре́ви* [кѳминар'ѳви], *Дзурѳ* [зур'ѳ], *попрѳвый* [пѳпр'ѳвыj], *Марѳ!* [мар'ѳ]...

Высловность фонем [р] і [л] перед суфіксом **–ник**, є тверда, перед суфіксом **–ня** є зась мягка, бо при суфіксі **–ня** настає асімілація по мягкости, напр.: *началник*, *товарник*, *спалня*, *купелня*, *сінарня*, *пекарня* [началник/товарник/спал'н'а /купел'н'а с'інар'н'а/ пекар'н'а]..., але на розуділ од українського языка і тоты слова пишеме без мягкого знака (порівнай українське: *начальник*, *артільник*, *холодильник*).

Высловность при збігу двох согласных [лш, лт] у словах тіпу *дашыый*, *помалшыый*, *мілшыый* [дашыj/ помалшыj/ мілшыj] (але *міл'ишыый* [міл'ишыj]), *култура*, *култовыйый* [култура/култовыйj], є все тверда. Дакотры поужывателі під впливом українського языка выловлюють главно у слові *дашыый* помякшене [л'] : [дал'шыj/кул'турныj/ нормал'ныj], што не є справно подля орфоепічної нормы.

3.7 Высловность консонантів /н/і/м/

Согласны [н] і [м] в середині слов перед лабіалным согласным **б** і перед лабіодентальным **ф** высловлюе́ме як ворговозубный (лабіодентальный) запертый (оклузівный) [ɱ]. Таку высловность чуе́ме главо в словах чужого походжіня, або чужіх властных назв, напр.: *Донбас* [донѳбас], *румба* [руѳба], *самба* [саѳба], *мамба* [маѳба], *сімфонія* [сіѳфоніја], *тріумфальныйый* [тріѳфаныj].. В домашніх русинських словах сьме таке споїня не нашли, про русинський язык є тіпічним споїня **б** з мыгкым [н'], котре высловлюе́ме як мягкопіднебный (палатальный) носовый замкнуто-проходный (семіоклузівный) звук [ɲ], нар.: *ганьба* [гаɲ'ба]....

Далшов реалізаціов [н] в середині слов є середнєпіднебный (велярный), шербинный (констріктивный) [ɳ], котрый высловлюе́ме перед согласным **х**, напр.: *бронхітіда*, *мюнхеньскийый* [бронхитида/мјунхей'ц'кыj].

3.8 Высловность консонантів /ж/, /ш/, /ч/

Высловность согласных [ж, ш] в істих позиціях є намного твердша, як напр.: в словенськiм, або українськiм языку. Суть то позиції перед гласнов **ы** а то як на зачатку, так в середині, або і на кінцю слова, напр.: *шыти, шыло, машына, пожычіти, ножычкы, жыто, [шыті/шыло/машына/пожычіті/ножычкы/ жыто....]*. Мож сконштатовати, же у тых двох согласных настала дослідна діспалаталізація. В кодифікованій подобі русиньского языка (респ. в діалекті, котрый був взятий за основу кодифікації) сьме не зазнаменали слово, в котрім бы было [ж] мягке (Кідь не береме до увагы здомашнілу назву мена Зузана/[зуж'а], або і высловностну варіанту двох фонем [з дж], котра ся высловлює як [ж'з'] - , напр.: *малины треба розджамити [малины треба рож'з'амити], діти прибігли з джавотом за мамов [д'іти прибігли ж'з'авотом за мамо ѝ]* . При фонемі [ш], котра є в кодифікованім русиньскім языку тыж все тверда сьме зазнаменали змякшену высловность – ш', котра є але выслідком высловности графемы **ш** (она ся не поважує за самостатну фонему), о чім сьме уж выше писали, напр.: *ящурка/[jаш'урка], віщун/[віш':ун]...* (Мягке –ш'– можеме тыж зазнаменати в шаріських і маковицьких русиньских діалектах, напр.: *топит шя, кошїня [топит ш'а/кош'ін'а]*, але і в дакотрых укаючіх діалектах, напр.: *впало машя до машянкы [впало маш'а до маш'анкы...]*). Таксамо в земплінських русиньских діалектах сьме зазначіли мягку высёловность фонемы -ш, напр., в словах *мішковати [міш'ковати^і], пішкота [піш'кота], пішкати [піш'кати^і]*. Докладну діспалаталізацію можеме слідовати і при согласнім -ч- у групі лемківських діалектів (на Словеньску села Камюнка, Страняны): *мочы, пачыти шя, сночы, кочык [мочы/пачыти ш'а/сночы/кочык]*, но такы формы слов ся не вживають в кодифікованій подобі русиньского языка, то значіть, в кодифікованій подобі русиньского языка є согласный -ч- все мягкий, напр.: *кочік, мочі, волочі, колачік, мачанка, конячка [кôч'ік/мôч'і/вôлôч'і/колач'ік/мач'аўка/кôн'ач'ка]*, што треба дотримувати при высловности.

3.9 Высловность консонантів /н/ і /н'/

Согласный [н] в русиньскім языку є твердый переднєпіднебный (переднєязычный) замкнуто-проходный (семіоклузивный) носовой звук, согласный [н'] ся характеризує як мягкий переднєпіднебный (переднєязычный), замкнуто-проходный (семіоклузивный) носовой звук но в завіслости од фонетичного окружіння він ся може высловлєвати і як твердый середнєпіднебный (веларный) замкнуто-проходный (семіоклузивный) носовой звук [ɲ], припадно мягкий мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузивный) носовой [ɲ']. Мягкий переднєпіднебный носовой согласный (котрый є паров ку твердому н) – н' высловлюєме ясно і чисто як [н'], або як середнєпіднебный, мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузивный) носовой звук – [ɲ']. Не є ани так важне, яка фонема ся находить перед /н/, як скорше постпозитивна позиція. Тогда настають дві розлічны высловности согласого /н/:

1. Согласный [н] ся высловлює ясно і чисто тогда, кідь позад нєго наслідує гласный, напр.: [они/малины/монах...]. Ту треба памятати і на высловность ясного і зрительного -н- на концю слова, напр.: [винен/жаден/голоден/годен]... Суть то давны архаїчны формы. В русиньскім языку ся вживають паралелно з формами *винный, жадный, голодный*... Форма *годен* не має свою паралелу.

2. Твердый согласный [н] высловлюєме як твердый середнєпіднебный (веларный) носовой [ɲ] в тых словах, де позад нєго наслідують согласны –к-, -г-, напр.: *планка[плаɲка], боденка[бодεɲка], Вленка[влεɲка], подобенка[подобεɲка], струнга[струɲга], манго[маɲго]* ...

3. Твердый согласный [н] ся мінить у высловности на мягкий мягкопіднебный (палаталный) носовой [ɲ'] і неутралізаціов, напр.: *конець – кінця [кiɲ'ц'а], млинец' – млинця [млиɲ'ц'а], вінець – вінця [віɲ'ц'а], братранець – братранця [братраɲ'ц'а], ученець – ученця [учεɲ'ц'а]*.

4. Мягкий согласный [н'] высловлюєме як звучный, сонорный – [н'], напр.: *нянько [н'аɲ'ко], конячка [кон'ачка], вонюга [вон'уга], поніс [пон'іс]*....

5. Мягкий согласный [н'] в подобі свого варіанту мягкопіднебного носового [ɲ'] высловлюєме в словах, в котрых позад мягкого [н']

наслідуює глухий согласный (бывають то суфікс –ськ-), напр.: *паньський* [пaŋ'ц'кыj], *женьський* [жeŋ'ц'кыj], *кінський* [кiŋ'ц'кыj], але і слова типу: *нянько* [н'aŋ'ко], *Манька* [maŋ'ка], *мынька* [мыŋ'ка], *воєньський* [воjeŋ'ц'кыj] (під впливом дакотрих діалектів – села Пыхні, Пчолине, суть поуживателі списовної норми мови схилні висловлювати *воємський*, що не є справне). Тут є потрібне пригадати, що суфікс –**ськ-** є характерний про русинський мову (на розділ од українського мови, де є суфікс –ськ-), проту і при творіню приадавників (ад'єктивів) од називників (номінативів) настає пом'ягшіння н – н' (і в писаній подобі!), напр.: *Берлін* – *Берлінський* [берліŋ'ц'кыj], *пан* – *паньський* [пaŋ'ц'кыj], *жыван* – *жываньський* [жывaŋ'ц'кыj]...

6. Мягкий согласный [н'] ся мінить у висловности на твердый середнєпіднебный (велярный) носовый [ŋ], напр.: *свиня/свинка* [свин'а/свиŋка], *черешня/черешенка* [чeрeш'ин'а/чeрeшeŋка], *сукня/сукенка* [сукн'а/сукeŋка]....

3.10 Висловность консонантів /в/, /ф/

Согласный [в] висловлюєме трояко, таксамо в залежности од навоколишнього оточіння.

1. Як воргово-зубный нешумовый сонорный /в/ в таких позиціях, як *ваза*, *вода*, *овад*, *розвятий*, напр.: *Розвили сьте свої діти*, *куме[розвили с'те свої д'іти/куме]*...

2. Як ворогово-зубный шумовый звонкий – будеме го означувати /w/ і він ся обявлять в позиціях, де пишеме графему /ф/, або /в/ позад котрою наслідують /р/, /р'/, /д/, /д'/, /т/, /м/, /н/, /з/, /з'/, напр.: *вген/шефредактор/трафити-трафме/вдіти/вгадати/внести/взяти* [wɛŋ' / шeфpeдaктop/тpaфитиⁱ-тpaфмe/вд'ітиⁱ/вгaдaтиⁱ/внecтиⁱ/вз'я-тиⁱ], *Осиф закрічав в ночі на брата* [осиw закpічaў вночі на бpaтa], *міф давно запав порохом* [міw давнo зaпaў пoрoxoм]. *Штось ня заболіло в нозі* [штoс' н'а зaбoл'іло w нoз'і].

3. Як воргово-ворговий (білабіалный) нешумовый сонорный звук /ʋ/, а то в припадах, кідь є перед ним гласный. Іде о фонетичный дослідок спієня гласного з согласным „в“: -aʋ-, -oʋ-, -eʋ-, -iʋ-, -yʋ-, -uʋ-, напр.: *лавка* [лаʋка], *дівка* [д'іʋка], *цївка* [ц'іʋка], *довгий* [дoʋгыj],

приніс дрыв [прин'із дрыў] (належать ту і высшеспомянуты припады споїнь, што vznikли на місті праславянських –търт-, -тълт- і о котрых сьме уж выше писали), напр.: *жовтый [жбѣты]*, *вовна [вѣѣна]*, *жовна [жбѣна]*, *шовдра [шѣѣдра]*....

3.11 Протетичне /в-/ і епентетичне /-в-/

Односно согласного [в] треба підкреслити пару слов, котры є припустне в русиньскім кодифікованім языку поуживати в двох формах, з котрых єдна є праві з тзв. протетичным /в-/. Суть то такы слова: *вугор* – *угор*, *вудити* – *удити*, *вухо* – *ухо*, *воко* – *око*, *ворел* – *орел*, *вхабити* – *охабити*, *вхлянути* – *ухлянути*, *вобраз* – *образ*, *вогурка* – *огурка*, *вузкий* – *узкий*, *вугля* – *угля*, *вгень* – *огень*, *воріх* – *вріх* – *оріх*, *влагодити* (*і вылагодити*) – *улагодити*, *взябнути* (*і взябсти*) *ся* – *узябнути ся*..... То значіть, же поуживателі кодифікованого языка не зроблять хыбу, кідь поужують єдну, або другу варіанту. Хыбов але є, кідь дакотры поуживателі несправно, під впливом діалекту вжыють слово *вугерка*, бо кодифікована подоба того слова была прията як *огурка* – *вогурка*. В орфографічнім словнику Русиньска лексика є зафіксована лексема *глядило*. Радили бы сьме доповнити і лексему з протетичным **во-** (*воглядило*, *може і зеркало*), бо і тота форма є дость фреквентована в многых русиньських діалектах.

Што ся тыкать высловности протетичного /в-/ на зачатку слова, зазнаменали сьме несправну высловность в такім слові як: *впасти*, *впало* де фонема [в] бы ся справно мала высловлѣвати як білабіалный согласный – [ўпасти/ўпало], а не з абсенціов в-, як то чуєме у дакотрых вживателів [насти/пало]. Ту платить правило высловности протетичного в- перед глухыма, так , як і в припадах *ўхабити*, *ўхлянути*, або перед вібрантом /р/, /р'/, напр. *вріх* [wріх] а тыж заднєпіднебным звонкым /г/ *вгень* [wген']. І в тих припадах протетичне в- высловлюєме як воргово-зубный шумовый звонкий согласный [w]. Справну высловность порушують (тым, же цалком выхабляють протетичне /в/, як сьме то вказали на прикладі слова **впасти**) дакотры поуживателі під впливом лабірського діалекту²⁶.

26 Хыбам у высловности, іншпірованым конкретныма діалектамы сьме виділили окрему часть, накілька тоты хыбы суть дость фреквентованы.

Односно епентетичного /в/, русинський язык сі поміг з доводу любозвучности (еуфонії) епентетичним /в/ у таких словах, як *павук, павучайкы, авкурат (і акурат), павутиня, павучіна, павуз, павузити*, прото бы сьме мали дотримувати епентетичне /в/ і у висловности. Дакотры поужывателі языка сі тоты слова спрощують і висловлюють несправно: [*пauк, пauчaйкы, пauчiнa*]... При адвербію *акурат, авкурат* ся припушчать двояка форма як в писаній подобі, так ай у висловности.

Вставне /в/ ся находить і в лексемі *бавусы*[*бавусы*], котра тыж має у словнику і другу варіанту – *баюсы*[*бајусы*], то значить, же ту доходить ку заміні фонемы [j] епентетичним [в]. І єдна і друга висловность є подля норми.

3.12 Епентетичне /л/, /л’/

Епентетичне /л/, /л’/ намісто пс. групи лабіала + j ся в русинських діалектах утримало лем в двох назывниках – граблі і земля²⁷, што было решпектоване і в кодифікованій подобі русинського языка. Епентетичне /л/, /л’/ (но уже новшого походжіня) можеме збачити в многих вербалных формах главно у виходной групи русинських діалектів. Тот факт був часточно решпектований і при кодифікації русинського списовного языка, также в русинськім кодифікованім языку ся стрічає і з двояков висловностейв придавників, а то з тзв. вставним, або епентетичним /л/, /л’/, або без нёго. Припустным є вживати обидві форми висловности і в писанім тексті в ад’єктивах, котры суть утворены од часослов, напр.: залюбити ся – *залюбeный (залюблeный)*, нафарбити – *нафарбeный (нафарблeный)*, накормити – *накормeный (накормлeный)*.... (Вставне /л’/ в придавниках тіпу *слав’ан’скый, дeрeвл’аный*²⁸ правописна норма не дозволять, бо тоты лексемы суть росшырены лем в дакількох селах (окр. Бардеїв, Стропков, позерай ЛАТТА, Василь, стр. 82-83). Ку висловности (але і писаню) з епентетичним –л’- ся треба приклонити в часословах : *высловл’овати, на-рабляти [высловл’овати/ нарабл’ати]* (дакторы діалекы хоснують

27 ЛАТТА, Василь: *Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических групп в украинских говорах Восточной Словакии*. Ін РИЧАЛКА, Михайло (ед.) Наукові записки ч. 8-9, Пряшів, 1979-1982, стр. 82.

28 ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в процесі зближованя варіантів*. Ін *Slavistika v premenách času*, Prešov: Katedra slvistiky FF PU, 2009.

нарабяти), *обступляти, обрабляти, облапляти* [обступл'ати/обрабл'ати/облапл'ати], але і таких форм часослов як: *давити* – *давлю* [давл'у], *сыпати* – *сыплю* [сыл'у], *спати* – *сплю* [спл'у] (не даваю, сыплю спю, як то є в лабірському діалекті).

Новшого походжіня є вставне /л'/і в розлічнх формах назывників. З оглядом на місця росшырїня даных форм, ся кодифікаторы приклонили ку вживаню форм назывників з вставным /л/ у назывників женьского роду із закінчїнем на -ов: *кров* – *кровлѣв*, *дратов* – *дратовлѣв*, *брытов* – *брытолѣв*, *церьков* – *церьковлѣв*, *мороков* – *морковлѣв* [кроў/кроўл'оў//дратѳў/дратѳўл'ѳў//брытѳў/брытѳўл'ѳў//цѣр'кѳў/цѣр'кѳўл'ѳў//мѳркѳў/мѳркѳўл'ѳў].

4. УПРОЩІНЯ ГРУП СОГЛАСНЫХ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

1. В русиньскім языку была прыята норма, же групы согласных *-ждн-, -стн-, -стл-, -стн-, -рдж-, -рнц-* ся в писаній подобі заховують (так як то є в словенчині, но словенчина тоты согласны дотримує і в орфоєпії), але їх высловность буде спрощена а то так, же середній консонант выпадує (на розділ од українського языка, де настало спрощіня і в писаній подобі), напр.: *мастный*[масный], *пістный*[пісный], *властный*[власный], *властицтво*[власництво], *властник*[власник], *тыжднёвый*[тыжн'овый], *пестливый*[песливый], *щастливый* [щасливый], *сердце*[серце], *горница*[гор'ця] (генітів од назывника *горнець*). В русиньскім языку є лексема, котра підлегла спрощіню нелем у высловности, але і в писаній подобі – *сонце*. В словенськім языку ся заховала стара подоба *slnce, slnko* (з групов согласных –*лнци-*. Тота група согласных, але уж у формі *-лнк-* із всунутём /о/ ся заховала в лемківських русиньських діалектах у формі *слонко*). Наспак, повну высловность (то значить, без упрощіня в писаній і говореній подобі) сьме нашли в слові – *хвастливый*, но оно є в русиньській лексїці дость мало фреквентоване, найде ся в умелецькій літературі. Намісто нёго ся скоріше хоснує сінонім *хвалько, хвалькош*. Стрїчає ся і з поменованём – *хвастош*, главно у молодшой генерації (вплив словенського языка – *chvastoš*).

2. Спрощіня у высловности чуєме і при збігу согласных *-дн-, -рдн-*, де при высловности выпадує консонант *-д-*, а далшый согласный ся здвоєє напр.: *студник* [стун:ик], *перднув*[перн:ув], *Свідник* [свін:ик], *підлий* [піл:ый], *єдной* [јен:ој]..

3. Упрощіня у высловности платить при творїню адъєктивів од субстантивів (котры ся кінчать на согласный, або на –а (оно при творїню адъєктивів выпадує і доходить ку збігу согласных – *Прага – празький, (ту настає і алтернація г-з')*, *Левоча – левоцький*). Кідь ся слово кінчить на тверды согласны /д/, /т/, /н/, /л/, /з/ они ся в писаній подобі змягшують і дале ся придає суфікс –**ьск–ый** (*Швед – шведський, мулат – мулатський, пан – панський, Егїпт – егїптський*). Так доходить ку стрїчі таких пар согласных: *-т'с-, -д'с-, -н'с-*. Тоты пары соглас-

ных ся высловлюють як /с'/, /ц'/ : *гуницут* – *гуницутьскый*/ [гуницуц'кыј], *пан* – *паньскый*/[пан'ц'кыј], *чорнюх* – *чорнюшскый*/[чорн'ус'кыј], *Швед*–*шведьскый*/[швец'кыј], *Египт* – *египтьскый*/[египц'кыј], *Попрад* – *попрадьскый*/[попрац'кыј], *мулат-мулатьскый*/[мулац'кыј], *опат* – *опатьскый*/[опац'кыј], *кандідат* – *кандідатьскый*/[кандідац'кыј], *світ* – *світськый*/[свіц'кыј]...

4. Спрощія у высловности платить і при творіню адьєктивів, де ся стрічать група согласных -*ньскы-*, ту чуєме у высловности -**н'ц'**, напр.: *дірігент* – *дірігентьскый* [діріген'ц'кыј], *ціркус* – *ціркусант* [ціркусан'ц'кыј]...

5. Спрощія чуєме і при ступнєваню адьєктивів, котры мають збіг согласных -*ртиш-*, -*рдиш-*, причім у высловности выпадають согласны -*т-*, -*д-*, напр.: *куртый* – *куртишый*, *высловлюєме* [куршыј], *твердый* – *твердишый*[твершыј]... Односно ступнєваня придавників сьме заєвідовали і несправну высловность другого (высшого) ступня придавника *мягкий* – *мягшый*. Дакотры поужывателі языка высловлюють несправно – [мјакишыј], намісто [мјахишыј]. Іде ту властно о яв асімілації по глухости.

6. Русиньскый язык прияв норму, подобну, як у словенчині в споїню согласных –*жств-*, котры на писмі не спрощуєме, але спрощія чуєме у высловности (на розділ од словеньского языка, де не спрощуєме ани у высловности), напр. *Дружство*, *мужство* – высловлюєме як [друство, муство]... Спрощія у высловности платить і при творіню од них адьєктивів – *дружественый*[друстевныј]...

7. Упрощія при высловности чуєме і при творіню адвербій од адективів у словах тіпу *скуный* – *скуность*[хворос'], *слабый* – *слабость*[слабос'], *глупый* – *глупость*[глупос'], *жалостный* – *жалость* [жалос'] *хворый* – *хворость*[хворос']....Не припускають ся але высловность із суфіксом -*ість* (під впливом сниньских діалектів – *хворість*, *скупість*, *жалість*)...

8. Так, як і в других языках, і в русиньскім языку ся стрічають тяжко высловителны групи согласных на граніці двох лексем. І ту, само собою, про легшу высловность платить упрощія, напр.: *поліцайт* *прийде*[поліцај пријде], *писав єм* [писавем]...

9. Упрощіня ани на писмі ани у висловности в русиньскім языку не настає у споїню груп согласных – *стк-* : *частка, єденастка, хустка*, напр.: *Сынови припала четверта частка*. (так і висловлюєме).

5. ВЫСЛОВНОСТЬ ЗДВОЄНЫХ СОГЛАСНЫХ НА ГРАНІЦІ ДВОХ ЛЕКСЕМ

Высловность здвоєных согласных може возникати і на граніці самостатных лексем, де ся можуть стрітати два цалком еднакы согласны, або такы, котры ся одлишують лем єдным корелачным протикладом (звонкостѣв-глухостѣв), або і двома протикладами (звонкость-глухость, мягкость-твердость). Суть і припады стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є мягкий, другый твердый, но не творять корелачну пару. Напр.: *перед домом, без зуба, овад далеко, волос стратив, хлопець цуркнув, подь ту, комусь стрілив, пінязь стратив, без шапки, діти з джавотом...* В припаді стрічі еднакых согласных на граніці двох слов ся тоты высловлюють як здвоєны: [без:уба/овад:алеко/ волос:тратиў]. Кідь є то припад корелачного протикладу – мягкость-твердость, высловность ся здвоєє в проспїх мягкого согласного – настає змягшіня, котре у высловности чуєме яз здвоєный согласный, напр.: *хлопець цуркнув, комусь стрілив* [хлопець'ц.уркнуў/комус'с:тілиў]. В припадах стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є звонкий, другый глухий (но не творять корелачну пару) протикладу, напр. в споїнях *без шапки і діти з джавотом* ся стрічає з тзв. приподобнѣванѣм, о котрім сьме уж высше писали. То значіть, споїня -зш- ся высловлює здвоєно як -шш- : [беш:апкы], споїня согласных -здж- ся высловлює як ж'дж' : [д'іти ж'завотом]. В припаді споїня (мягкий звонкий з твердым глухим) *пінязь стратив і подь ту* споїня -зъс- высловлюєме як -с'с- : [піняс'стратив], а споїня -дът- высловлюєме як -т'т- : [пот'ту], де можеме конштатовати оглушіня, о котрім сьме уж тыж писали высше, так як і припады озвінчіня в споїнях тіпу: *сніп жыта*[сніб жыта], або як бы [ягбы]. Озвінчіня і оглушіня сьме называли сполочнов назвов – **асімілація по звонкости і асімілація по глухости**, то значіть вплив наслідуючого согласного на тот, што стоїть перед ним (регресівный яв).

Споминали сьме і термін **приподобнѣваня**, котрый сьме кваліфіковали як тіп неутралізації. Яв приподобнѣваня, котрого выслідком є здвоїня высловности настає в сітуації, кідь ся стрічають в слові, або на граніці двох слов (на морфематічнім шві) согласны -сш-, -зш-. Бывать

то главно при творіню высшого ступня у адъєктивів, напр.: *высокий* – *высый*, *низкий* – *низый*. Тогда настає здвоєна высловность -ш- на -шш- і -зш- на -шш-: *низый*[ниш:ыj], *высый*[выш:ыj]. Здвоєна высловность не настає (ани на писмі ся не реалізує) в припадах высшого ступня адъєктивів тіпу: *чорный* – *чорнійшый*, *білый* – *білійшый*, *темный* – *темнійшый*... В дослідку незнання морфологічных правил творіня высшого і найвысшого ступня у адъєктивів, дакотры поужывателі языка высловлюють в тых припадах здвоєный согласный -ш- [*темн'іш:ыj/валушн'іш:ыj/біл'іш:ыj*], што не є справно подля нормы.

Нашли сьме здвоєну высловность (або і упрощіня у высловности) і в припадах, де ся на граніці двох лексем стрічають два глухы согласны /т'/ , /с/. У высловности в такім припадї чуєме: а) упрощіня – то значіть, лем єден глухый согласный /ц' / , в припадї, же за ним в слові наслідуює согласный, напр.: ...*співать скады пришов*..., высловлюєме: [*співац'кады*], споїня *стоїть спереду* высловлюєме: [*стоїц'педу*]...

б) здвоєну высловность – то значіть здвоєный согласный /ц'ц' / (в писаній подобі т' , с) – в припадї, же за ним (в писаній подобі за двома согласныма т' , с) в слові наслідуює гласный, напр.: *співать собі*, высловлюєме: [*співац':оби*], споїня *плавать собі* высловлюєме як: [*плавац':оби*]...

Здвоєну высловность (але і писаня) мають в русиньскім языку дві базовы часослова, в котрых на зачатку коріньової морфемы звучіть довгий звук. Суть то лексемы **ляти** і **свати**. Суть і далшы припады збігу двох єднакых согласных, котры у высловности можуть робити проблем. Суть то лексемы, котры ся творять споїнем префікса і коріня слова, напр. *заду*, *ввести*, *ззуги*, котрых высловность розобереме ниже. Само собов, маме і другы слова, в котрых суть коло себе два єднакы согласны – *каждоденный*, *молитвенник*, *рівноденность*, *ранній*, *денник*, *сонный*, *піддати ся*, *оддалити*..., і о котрых сьме уж выше писали, но высловность тых слов не робить ниякы проблемы, бо в уведжєных припадах суть здвоєны согласны „забалєны“ з обидвох боків гласныма фонемами. Припады здвоєных согласных /лл/ , /сс/, /зз/, /вв/ ся обявляють на зачатку слова, то значіть, в живій бісіді ся перед нима можуть з'явити розлічны фонємы – гласны, або і согласны, в завіслости од того, на яку фонему ся буде кінчіти слово перед нима. Кідь ся

перед нима находить гласный, ситуація є проста – як і в припадах слов *каждоденный, молитвенник*, де не є ниякий проблем здвоєны согласны высловити. Розоберьме сі высловность споїня із здвоєныма /сс/, /лл/: *молоко ссала, помий выляла*.... Кідь є передстояче слово закінчене на согласный, здвоєна высловность є проблематічна, прото орфоепія дозволять упрощіня таких споїнь і здвоєны согласны высловлюєме як кібы там був лем єден согласный, напр.: [*ц'ілыј ден' л'ало*] (пишеме ляляло), [*молоко треба одсати*] (пишеме одсати) до збірной банки Вынятком будуть присловник *ззаду*, і часослова *ввести* і *ззутти*, де бы ся поужывателі языка мали намагати высловлєвати здвоєне /зз/, і здвоєне **вв**/. То значить, розділно буде звучати высловность здвоєного –з– у споїню [*хлопа з:аду не было видно*] (так і высловлюєме, а не *хлопа заду не было*....), і споїня [*хлопа задуло до снігу*] (так і высловлюєме). Таксамо в словнім споїню: *молоду ввели до хыжы*, мали бы ся поужывателі языка намагати высловлєвати здвоєне -вв-: [*молоду в:ели до хыжы*], што звучить інакше, як споїня [*молоду вели до хыжы*] (а нелем звучить, є ту і інакша семантика даного споїня).

В русиньскім языку абсентує ряд гемінат (здвоєных фонем), котры суть знамы з українського языка і vznikли на місті старых споїнь д - д', л - л', ж - ж', ш - ш', з - з', т - т', ч - ч' (*підпілля, життя* – русинь. *жытя, безробіття, зняряддя, клочья* – русинь. *клуча, роздоріжжя, пониззя, плаття* – русинь. *шматя, вугілля* – русинь. *вугля*...), прото не є в русиньскім кодифікованім языку ани такзваної подовженої высловности, котру знаєме з української орфоепії. В русиньскых діалектах кореляція здвоєных палаталных фонем ся вытратила в дослідку фонологічного злятя зачатку і кінця таких гемінат до простой палаталной фонемы (*жытя, клуча, шматя, вугля*...).

6. ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ ВЫХОДОСЛАВЯНСЬКИХ ЯЗЫКІВ

Неналежащее помягшования согласных в дакотрых лексемах, або наспак – непомягшования согласного, котрый ся має высловлѣвати мягко.

1. Ку тій сортї порушования правил належить несправна высловность слов із суфіксом **-ьск**, о котрім сьме уж выше писали, также у словах типу *паньский, жываньский, піратьский, убляньский, валальский, коданьский, борделярьский*....., высловлюєме так, же помякшуєме передстоячий согласный (перед суфіксом **-ьск**), што є назначене і в писаній подобі. Кус інакша сітуація є при творіню адъєктивів од назывників, котры ся кінчать на [ж], або основа слова ся кінчить на [г] напр.: *Паріж – парізький, Прага – празький*... Высловность таких слов ся піддає впливу асіміляції: [*паріс'кы/прас'кы*].....

2. Высловность согласного [л] в лексемах *культура, культурный, култовый, нормальный, сильный, фалишывый, далишый* і др. є все твердо. Дакотры поуужывателі языка під впливом українського языка, респ. і під впливом властного діалекту высловлюють мягке -л'-: [*кул'тура/кул'турны/фал'шывы/нормал'ны/пул'т/дал'шы*], што ся вымыкає з орфоепічної норми сучасного русинського языка.

3. Під впливом українського языка дакотры вжывателі русинського языка высловлюють несправно слово **дїтми** в інштрументалі плуралу: [*з д'іт'ми*]. Норматівна высловность не є палатална, але согласный [т] ся высловлює твердо [*з д'ітми*]. Подобно ся высловлюють і слова: *люди* – [*з л'удми*], не [*з л'уд'ми*] але *конї* – [*з кін'ми, кон'ами*]...

4. Подобным прикладом є і слово *писмо* – в котрім дакотры вжывателі помягшують консонант [с] і высловлюють [*пис'мо*], што не є норматівне.

5. В субстантївах *спалня, їдалня, купелня, котелня* і подобных, консонант [л] перед складом з мягким консонантом ся высловлює мягко [*спал'н'а, їдал'н'а, купел'н'а, котел'н'а*] наслідком регресівно-го впливу асіміляції по мягкости.

Ку далшым найчастішым порушова́нѣм належать такы:

6. Як норматівну рекомендуєме форму минулого часу од часослов завершеного виду: *дійти – дішов, дішло* (не *дійшло*), *найти – нашов, нашло* (не *найшло*), так як і *піти – пішов, пішло...*

7. Як норматівны формы першой особи сингулару од часослов рекомендуєме: *ле'жати – ле'жыть* (не *лежить*), але *зале'жати – за'лежыть* (не *залежыть*), *бі'жати, біж'ти – бі'жыть* (не *біжить*), акцептуючі бівшу міру діспалаталізації консонанту [ж] в русиньскім языку. Ту сі можеме помочі правилом, же там, де є склад акцентованый, векшынов высловлюєме і пишеме [ы], в складі без акцента звичайно бывають [и], напр.: *'бажыти – 'бажыть, кру'жыти – 'кружыть...*

8. В русиньскім кодифікованім языку в субстантівах женського роду є норматівный правопис суфікса **-іц'а** з [і], і палаталным [ц'] – зато в словах тіпу *танечніця, служніця, палиця, Богородіця* нелем высловлюєме, але і пишеме [і]. Дакотры поужывателі языка під впливом українського языка, або і дакотрых русиньскых діалектів высловлюють тот суфікс з варіантним гласным [и] а часом і без палаталного [ц'] : *[служница/танечница/палица]*, што не корешпондує з платныма правилами правопису, яки при правописі суфікса **-іц'а** рефлектують тзв. цілорусиньскый аспект.

9. Многих хыб, як в орфографії, так і в орфоепії ся допущають вжывателі русиньского списовного языка у взаємній заміні гласных **и, і** в таких словах як *письмо* (не *пісмо*), причім у тім слові сьме зазначіли і высловность *письмо*, што поважуєме за вплив українського языка. Окрем того сьме зазначіли далшы аналогічны приклады, в котрых ся замінює **и, і**: *родичів – родічів, Духновичів – Духновічів, молодеж –* (локал) *о молодежи, в хыжи* (не о *молодежі, в хыжі*), *мір, мірный* (не *мир, мирный*).

В субстантіві **меншына**, утворенім од компаратіву адьєктивіа меншый, по твердім консонанті [ш] ся пише і высловлює **[ы]** *[менишына]*, а не **[и]**, як в українськім языку *[менишина]*, што є звязане з великым ступнѣм стверджіня того консонанту в русиньскім языку, як сьме увели выше.

7. ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ РУСИНЬСКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ДІАЛЕКТІВ

1. Недотримованя алтернацій належить ку фреквентованим порушіням орфоепічних правил. Многы з них мають історичне походжіня як наслідок палаталізацій, котры але не настали у вшиткых русиньських діалектах, напр. абсентують в дакотрых западоземплінських, шаріських, маковицьких і др. Найчастіше порушованя нормы ся вяже з недотримованём таких алтернацій:

- т/ч: *платити – плачіня (Потверджіня о заплаціню нам пошлийте до трѣх днів. – правильно має быти „о заплаціню“);*

- к/ч/ц: *рука – ручка – на руці, сливка – сливчанка – на сливі (напр.: Барз ня болить палець на лівій **рукі**. – правильно має быти – „на руці“); лавка – лавча – на лавці (напр.: Дівчата сиділи на **лавкі**. – правильно має быти „на лавці“);*

- х/ш/с: *муха – мушка – мусі, бріх – брішок – брісі (напр.: Дав єм тій **мухі** приучку! Якось ня крутить по **бріху**. – правильно має быти „мусі“, „по брісі“);*

- с/ш: *ворсити ся – зворшений, просити – прошу, возити – возіня, косити – кошіня, місити – мішу, дусити – душу (напр.: Што єсь такий **зворсений**? Напиши мі, барз тя о то **просю**. Уж мам дость того **місіня**! – правильно має быти – „зворшений, прошу, мішіня“);*

- з/ж: *возити – возіня, морозити – морожу (напр.: Не люблю возіня на автобусі. Зеленину на зиму заморозю. – правильно має быти „возіня“, „заморожу“.);*

- г/ч/ж: *помагати – помочи – помож (напр.: **Помосьте** мі з тым куфром, прошу вас. – справно має быти „поможте“);*

- п/пл: *спати – сплю, копати – коплю (напр.: Каждый день **спю** дополудня. – правильно має быти „сплю“);*

- ф/фл: *трафити – трафлю (напр.: До такого малого ціля не **трафю** – правильно має быти „не трафлю“);*

- ст/д/дж: *класти – кладу – кладжений, пропасти – пропаду – пропаджений, уводити – уводжу – уведжений, вести – веду – ве-*

джений, *впасти – впаду – впаджений, перевести – переводити – переведжений, повісти – повідати – повіджений* (напр.: *Література, уведена на концю статі, є про нас барз цінна. Дітина мусить быти ведена дорослов особов. – правильно, подля нормы, має быти „уведжена“ „, веджена“*);

- ст/ш: *пасти – паши – пашений* (напр.: *Тота лука уж выпасена. – правильно має быти „выпашена“*);

2. Далшы хыбы настаять наслідком заміны дакотрых гласных і согласных в процесі деривації і формотворіня:

– при творіню десубстантивных дериватів: *гребінь – гребінча, камінь – камінча, ремінь – ремінча*, і под. де мож часто зазначіти неадекватну алтернацію вокалів і/е: *гребенча, ременча...*, што не є справно²⁹.

– при творіню десубстантивных адъєктивів: *ярь, літо – ярьній, літній і літушній* неправильно ся вжывать форма з непалаталым консонантом [н] – *[ярный]* – очівісно пів впливом словеньского языка;

– при творіню порядковых чісловників од основных *шtiri, сім вісем* намісто правилных форм *четверый, семы, восьмый* – зась під впливом выходословацьких діалектів сьме зазначіли неправилны формы *[штвартый]*, *[седмы]* *[осмы]* што не є справно;

– при творіню громадных чісловників од основных *шtiri і сім* під впливом словацького языка і выходословеньських діалектів зарегістровали сьме місто правилных форм *четвероякий, семероякий [четверојакыј, семеројакыј]* ненормативны формы *[штворакыј]* і *[семеракыј]* (порівнай словацьке: „štvoraký“, „sedmoraký“). Шпеціфічным знаком громадных чісловників в русиньскім языку є можность вжываня їх поліваріантных форм в споїно з субстантивами мужского роду, напр.: *чотырѐми/штирѐми/штирьме хлопи, пятѐми/пятьме учітелі, шестѐми/шестьме дідове*. Притім треба мерьковати і на правилну высловность поєдных форм: при першых формах *чотырѐми/штирѐми, пятѐми, пјат’ми, шестѐми/шест’ми*, у флексії высловлюєме не чісте преднѐ-середнѐ [и], але -и- до -е- [и^е]: *[чотырѐми^е/*

29 І ту, так як в другых спорных припадах ся операме о факт, же гласный -і- в словах *гребінь, камінь...* походить з староруського-е- (по випаджіню редукованых гласных), зато і в одводжених словах будеме писати і высловлѐвати -і-.

штырёмі^е, п'ятёмі^е/ шестёмі^е], в других формах переднє акцентоване ['e]: [*чотыр' 'ме/ п'ят' 'ме/ шест' 'ме*]

У звязи з чісловниками русинський язык фіксує і назви грошей, котры фунговали в минулости і в котрых молодша генерація (евідентно під впливом словенського словотворіння творить форми: **пятькоруначка, десятькоруначка** (тоты суть і правилны - словник Русиньска лексіка, с. 272), старша генерація фіксує давнішу висловность **пятькорунашка, десятькорунашка**, што не корешпондує з приятых нормов.

– заевідовали сьме у звязи зо сінонімом лексеми *грошы* – *пінязі* і неправилну висловность при творіню плуралу того слова, а то передовшыткым у поужвателїв западного русиньского діалектного ареалу, котры высловлюють кінцевый мягкий консонант неправильно – як ёго тверду корелачну пару: *пінязі* [*пін'азі*], причім правильно має быти: ***пінязь* – *пінязі*** [*пін'ас' / пі'н'аз'і*]

– треба мерьковати і на поужываня двояких форм дакотрых субстантівів, респ. і прономін ці інших частей речі, причім обидві варіантны формы ся поважують за норматівны. В русиньскім літературнім языку суть попри новіших формах захованы історичны формы, бо донесь суть фреквентованы в діалектах, взятых за основу кодифікації. Не основі того вжывателі літературной подобы русиньского языка не зроблять хыбу, кідь будуть як в устній, так і в писомній подобі языка хосновати паралелны формы, наприклад, таких слов: ***овес* – *овса* і *вівса*; *она/вна, оно/вно, они/вни*; *очами* і *очіма, граблями* і *граблїма, дверями* і *дверїма*;**

– в корешпонденції з приятых нормов є і вжываня семантично тождных, хоць формов одлишных сінонімів, як напр.: ***росплюснути* – *росплюснути*; *плеснути* -- *пляснути*; *выплюціти* (очі) – *вытріціти* (очі);**

8. ВЫСЛОВНОСТЬ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ. НАЗВЫ ДАКОТРЫХ МІСТ І СЕЛ

Русиньскый язык мать в писаню чужоязычных слов свої правила³⁰, в котрых є часточно высвітлена і высловность. При высловности дакотрых з них бы сьме ся хотіли приставити і выслітити ей причіны на базі русиньской фонології.

Чужоязычны слова ся до русиньского языка перебрали двояким способом:

1. Без графічної зміны і без фонетічної зміны, то значить, без зміны высловности. Іде о слова, котрых зложіня фонем є тотожне з фонемами в русиньскім языку, без зміны, то значить, без варіантности конктерной фонемы, котра є частёв лексеми, напр.: *мікрофон, графіка, лексіка, каре, ікебана, дізел* і др. пишемо і высловлюємо таксамо, як в чужім языку.

2. З графічних і фонологічних змінёв єдної гласной –**і/и**– у словах, котры в русиньскім языку наслідком високої фреквенції хоснованя здомашніли, напр.: *директор, електрика, фабрика, музикант*..... Дакотры поужывателі русиньского языка під впливом словацького языка ту роблять хыбы і высловлюють в роспорі з нормов: [*директор/музика/музикант*].

3. Абсенція діфтонгів в русиньскім языку, само собов викликала розділный правопис, але і высловность дакотрых слов, котры ся в словацькім языку пишуть напр. з діфтонгом [ia]: *вязати, сміяти ся*.... В русиньскім языку є ясніша высловность першой части діфтонгу [j]. Збіг двох гласных находиме і в многих чужоязычных словах, котры ся перебирають до русиньского языка. Русиньскый язык собі порадив у высловности чужоязычных слов з діфтогами [eў], [aў], [oў], де в графічній подобі другый вокал є награджений консонантом [в], напр.: *невроза* [неў'роза], *неврозал* [неў'трал'ны], *невроком* [неў'роком], *невролгичный* [неўрал'гичны], *кавчук* ['каўчук], *Австралія* [аў'страліја], *автономія* [аўто'номіја], *мода і мовда* ['моўда]..

30 Шырше позерай: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Писаня чужоязычных слов* Ін ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Сучасный русиньскый списовный язык*, ІРЯК, Пряшів, 2009, стр. 42-45).

4. Сигналізація йотації твердим (ѣ) і м'яким (ѣ) знаком в чужіх словах є далшов алтернатівов у висловности, але і в правописі діфтонгів - *кур'єр, бар'єра, об'єсти, ад'єктів, ін'єкція* [кур' 'jer/бар' 'jera/об'істі/ад'єк'тів/ін'єк'ція]...

5. Треба пам'ятати тиж на правилну висловність, але і правопис таких назв міст, як *Бырно, Тырнава, Пылзень*..... Многы поуживателі забувають на факт, же в русинькім языку, на розділ од списовной словенчіны консонанти [л], [р] не суть складотворныма, то значить, же в тых словах мусиме і графічно (нелем у висловности) позначовати склад вокалом [ы] : ['бырно/тыр'нава/'пылзен ']

6. На розділ од словеньского языка слово *діскузія*/ [діскузіја] висловлюєме так, як го і пишеме, хоць під впливом словацького языка ту часто доходить к порушванню норми і висловлює ся як [діс'кусія].

9. ВЫСЛОВНОСТЬ ЗЛОЖЕННЫХ ЧИСЛОВНИКІВ

Про числовники од еденадцять до двадцять, як і числовники тридцять, штиридцять платять правила высловности збігу двох согласных – а то принцип приподобнѣваня, або упрощіня, о котрых сьме выше писали. В числовниках пятьдесят, шістьдесят і девятьдесят настає упрощіня у высловности – консонант /т'/ нам выпадує і высловлюєме ['njadec 'am/ 'uizdec 'am/ 'dêvjadec 'am], причім у числовника шістьдесят можеме позороватги і яв звонкостной асімілації. Подобне упрощіня настає і при числовниках пятьсто, шістьсто і девятьсто ['njaц 'to/ 'uic 'to/ 'dêvjaц 'to].

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы росчленюючих числовників, котры ся вживають лем з особныма назывниками. В дакотрых з тых числовників суть припустны дві (в єднім докінця три) паралелны формы, а то: штири – штирѣми/чотырѣми, але штирьме, ['штири/штур' 'оми/чотыр' 'оми], але [штур' 'ме] (на концю з акцентованым –е–, таксамо пятѣми/пятьме [nja 't 'оми/njat' 'ме], шестѣми/шестьме [шес' t 'оми /шест' 'ме], девятѣми/девятьме [dêvja 't 'оми/dêvjat' 'ме], десятѣми/десятьме [дес' a 't 'оми/дес' am' 'ме] (подобно росчленюючі числовники 11 – 20 і 30)³¹.

Таксамо мож поужывати і варіанти числовника порядкового **штири – четвертый**, де в інструменталі суть припустны аж три формы: з чотырѣма, з штирѣма, з штирьма [с чотыр' o 'ма/с штур' o 'ма/с штур' 'ма].

31 Позерай: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005, стр. 61.

10. ВЫСЛОВНОСТЬ ПРИНАЗЫВНИКІВ

К, КУ, З

В русиньскім языку, подобно як в словенчині і у других славянських языках ся дакотры приназывники вокалізовали (подля Гавлікового правила занику і вокалізації ерїв³²) То значить, же приназывник **к**, котрый ся в русиньскім языку вживать з датівом, вокалізовав ся в дакотрых позиціях на **ку** і высловлює ся як **г**, **гу**. Кідь наслідуює позад приназывника **к** (в далшій лексемі) звонкый согласный (платить закон **асімілації по звонкости**), сонорный, або гласный (ту платить закон **звонкостной неутралізації**), высловлюєме го як **г**, напр.: *к авту* [г авту], *к бабі* [г бабі], *к нѣму* [г н'ому], *к дїдову* [г дїдову], *к мамі* [г мамі], *к облаку* [г облаку]. Закон **асімілації по глухости** (споминали сьме го на стр. 13., пункт 2), як і **звонкостной неутралізації** платить і в припадах приназывника „з“: *з нѣго*, *з нѣй* (в припадах приназывника „з“ ся звонкостна неутралізація реалізує і в правописі, бо в русиньскім кодифікованім языку маме лем приназывник „з“, котрый ся вживать і з генітивом і з інструменталом). Кідь позад приназывника **к** в далшім слові наслідуює глухый согласный, вживать ся форма „**ку**“, но у высловности ся высловлює як „**гу**“, напр.: *ку теті* [гутѣт'і], *ку татову* [гу татову], *ку плугу* [гу плугу]...

32 VOJTEKOVÁ, Marta: Vokalizácia predložiek v spisovnej slovenčine a ukrajinčine v širšom slovanskom kontexte, In.: СОПОЛИГА, Мирослав (ед.): Науковий збірник МУК н. 24, Свидник, 2007, стр. 385 – 394.

11. АКЦЕНТОЛОГІЯ. З ДАКОТРЫХ ПРАВИЛ АКЦЕНТОВАНЯ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

За основу кодифікованої подоби русинського язика був взятий перехідний говор між двома територіально найросширенішими діалектами – **западоземплінським** і **выходоземплінським**, котры ся поважають за перехідны діалекты од лемківських ку середнєкарпатським з перевагов языковых явів підкарпатських діалектів, де суть захованы выходославянськы языковы явы, враховано явів акцентологічных. То значіть, в кодифікованій подобі **язика є акцент вольный (різномістный) і погыбливый (движный)** а мать, як сьме выше спомянули **змыслорозлишуючу** (*му'ка* і *'мука* – од часолова мучіти ся) і **форморозлишуючу** (*же'ны* – ген. сінг., *'жены* – номін. пл.) **функцію**³³. Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словенськім языку на першім складі), але в розлічных словах він може быти на розлічных подля порядку складах (на першім – *'вода*, *'нава*, на другім – *ни'сати*, *мо'тати*, на третім – *поли'вати*, *начі'нати*, але і на четвертім – *попере'писовати*, *попере'кручовати...*).

У звязи з позиціов акцента у слові, в языкознательстві суть знамы такы тіпы акцентів:

- **ініціальный** – на першім складі слова (*'покладок*, *'ховзанка*),
- **пенултімовый** або **пароксітонічний** – на передпоследнім складі слова (*ни'сати*, *спі'вати*),
- **оксітонічний** – на последнім складі слова (*ля'чі*, *нача'тый*).

Ініціальный, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольность (різномістность) акцента в розлічных словах, котра є тіпична про выходну групу славянських языків. Лемже у выходославянських языках, враховано русинського, суть припады, де притиск в парадігмі або і у словозміні переходить з єдної части того самого слова на іншу, што вказує на ёго погыбливость (движность), напр. у парадігмі: *'нога* – на *'нозі*, але (*копнути*) з *но'гов*, *'штири* – о *шти'рѣх*; у словозміні:

33 Позерай: MAGOCSI, Paul Robert (redaktor naukowy) Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Пряшівська Русь (ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна). Opole: Uniwersytet Opolski, 2004. s. 160.

пи'сати – 'выписати – вы'писовати – поза'писовати. Тым вживателям нормативной подобы русиньского языка, котрым є властный такой тіп акцента (вольный і погыбливый) не є проблем правильно, подля нормы ставляти акценты у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй каждоденній комунікації. Тяжше є привыкати на вольне і погыблыве акцентованя вживателям западного русиньского діалектного ареала, котры фіксують акцент на передосліднім складі у слові (пенулітімі), причім пенулітмовый акцент ся не мінить ани у парадігмі, ці словозміні, або словотворіню. Зато ся зве **фіксним акцентом**. Порівнай: *'стріляти – стрі'ла, 'выстрілити* протів: *стрі'ляти – 'стріла – выстрі'лити; пе'чі – пе'чу – пече'ме* протів: *'печі – 'печу – пе'чеме*;

З вышеуведженого можемо зробити таке заключіня:

В діалектах, котры были взяты за основу кодифікації русиньского списовного языка, суть у великій мірі захованы правила акцентованя. Мож їх згорнути до слідуючих тез.

Акцент може быти на розлічнім складі у слові, причім в діалекті взятім за основу кодифікації є значно росшырений акцент **ініціалный** і **оксітонічний**. Ініціалный акцент (попри оксітонічним акценті) ся в языкознательстві поважає за єден з найстаршых славянських акцентів.³⁴ Тот факт нам дає право конштатовати, же русиньський язык (респ. русиньскы діалекты належать к єдным з найстаршых славянських діалектів, котры суть в скоро незмінений подобі захованы до днешніх днів. Кодифікаторы взяли за основу кодифікації якраз групу діалектів з вольным (різномістным акцентом в розлічных словах) і погыбливим (движным – в рамках словозмін і словотворіня), в котрых суть даны акценты все живы.

Різномістность акцента в єднотливых словах в рамках розлічных частей речі была зафіксована як выслідок научного баданя в живых русиньских діалектах, взятых за основу кодифікації русиньского нормативного языка. В рамках словозміны сьме зазначіли переход акцента з єдного складу на інший (характерізований ся як движность акцента). Тот переход має свої логічны правила звязаны з прибиванєм суфіксів при словозміні, або префіксів при словотворіню. Звычайно ся так акцент посувать на дашый склад подля порядку, або ся посувать аж о два

34 Позерай ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори*, с. 329.

склади (даколи і на кінець слова, головні при суфіксальнім словотворі-
ню, кідь на себе тот акцент притягують тзв. сильны суфікси). **Можеме
сконштатовати, же движность акцента в русиньскім языку є спри-
чинена флектівностѣв языка**, то значить, же акцент у словозміні, або
при творіні новых слов переходить на морфемы, котры слова при-
бирають в єднотливых падах, або видах, ці змінах часу... Праві з той
прічины є аплікованый высшеуведжений прінціп означованя акцента
(першый подля порядку – ініціальный, передпоследній – пенультимовый
і акцент на последнім складі у слові, або першим од заду – оксітоніч-
ный). Кідь зволиме такой ключ, можеме конштатовати же і єднотливы
части речі в русиньскім списовнім языку мають свої логічны правила
акцентованя.

Кідь приступиме к становліні правил акцентованя подля частей
речі, найкомплікованішыма односно акцентованя суть назывники, де є
тяжко встановити точны правила про вышиткы роды і деклінації. Треба
знати, же якраз лексікална ровина є із вышиткых языковых ровин най-
менше певна і до нѣй найскорше проникають новы лексеми (в першім
ряді новы поменования), котры даколи із собов приносять ай нове, пе-
ребрате з іншого языка акцентованя (не бісідуючі о впливах западного
языкового ареалу, як і впливах історічної палаталізації при склонѣва-
ню назывників; порівнай: *пу'ляк – пуля'кы – пу'ляци, бор'сур – бор-
су'гы – бор'судзи*). Менше компліковане акцентованя є у часослов, у
котрых ся нам подарило вытворити дакотры акцентологічны группы. У
містоменників, придавників, присловників і числовників є акцентова-
ня дость єднозначне, бо множина лексем в тых частях речі є лімітова-
на. На ілустацию уводиме дакотры правила акцентованя, котры были
вытворены як выслідок баданя русиньских діалектів, взятых за основу
кодифікації русиньского нормативного языка на Словакії.

I. В часословах і в новоутвореных словах із слов базовых сьме
вышпеціфіковали такы акцентологічны группы:

**а) кідь є акцент в інфінітиві часослова ініціальный, зістає такой
і в коньюгації, або при зміні часу**, напр.: *'відіти, 'віджу, 'видиш, 'ви-
дите, 'відять, 'віділа, 'віділи; 'знати, 'знаю/знам, 'зна(є)ш, знав, 'знали
'зна(є)ме 'зна(є)те, 'знають; 'кликати, 'клічу, 'клічеш, 'клічеме, 'кли-
кав, 'кликала, 'кликали; 'чітати, 'чітам, 'чіташ, 'чіта(є)ме, 'плакати,*

'плачеш, 'плачу, 'плаче, 'плачеме, 'плачете, 'плачуть, 'плакала, 'плакали ...

б) кідь є акцент в інфінітиві трійскладового часослова на другім складі³⁵ (пенултімовий акцент, або пароксітон), зістане пенултімовим і в кон'югації, або при зміні часу, напр.: *пи'сати, са'дити* – *'пишу, 'саджу* – *'пишуть, 'садять* (але *'пишете, 'пишете, 'садиме, 'садите* – як видно, прибувають ту далша морфема, зато ту, хоць і акцент не мінить своє місто, уж го не можемо назвати пароксітоном – одражать ся флективність языка).

в) кідь є акцент в інфінітиві штирискладового часослова на третім складі (کیدь рахуєме одпереду), респ. на другім складі одзаду (пенултімовий), зістане пенултімовим ай в кон'югації, або при зміні часу, напр.: *поли'вати, малё 'вати*, – *по'ливам, ма'люю* – *по'ливаи, ма'люєш* – *поли'ваме* – *поли'вають...*

г) в п'ятьскладовых, припадно шість- і вецескладовых часословах акцент при кон'югації і при зміні часу зістає на тім самім складі, на котрім є в інфінітиві (бывають то звычайно одводжены часослова за помочи префіксів або творінём незавершеного виду одводженых часослов) напр.: *вы'писовати, вы'писую, вы'писуєме, вы'мітовати, вы'мітуєте, за'капчовати, за'капчуєме, новы'дільвати, новы'ставлєвати, попере'кручовати, поза'мітовати* (од *ме'тати*)...

д) кідь є акцент в інфінітиві часослов оксітонічний (на посліднім складі у слові), зістає такий і в кон'югації, ці при зміні часу³⁶, напр.: *не'чі* — *не'чу* – *не'чеш* – *не'чуть...*

II. В рамках новоутворених слов сьме визначили тзв. **силны префіксы**, котры фіксують акцент, а то суть префіксы **'вы-** (в називниках – при словотворіню і в часословах при творіню завершеного виду од незавершеного: *'выставка, 'выдумка, 'выгода; пи'сати – 'выписати, ла'мати – 'выламати, 'думати – 'выдумати*), префікс **'за-** (*зап'яток, зап'орт*), **'по-** (*по'кладок, по'мыток*), префікс **'най-** (в суперлативі і

35 В трійскладовых словах ай кідь рахуєме спереду, ай кідь рахуєме одзаду, все є акцент пенултімовий.

36 В практиці то значить, же акцент переходить на першый, або другый суфікс (کیدь є), або на закінчіння.

елативі придавників і присловників: *'найстрашніший* – *'найстрашніше*, як *'найліпший* – як *'найліпше*...).

– **Силныма словотворныма суфіксами**, фіксуючіма акцент, суть в русиньскім языку такы: *-ан, -ян, (-'чан)*, (*Парі'жан, Біл'ян, Белгі'чан, Пряшів'чан*), *-інь* (*высо'чінь, шыро'чінь*), *-і'ня, -є'ня* (*ручі'ня, каче'ня*), - *'ина* (*коча'нина, поло'нина*)...

– **Напівсилныма суфіксами** (они суть носителями акценту, но в парадімі ся акцент посувать на закінчіня, респ. зістає все оксітонічним, то значить, же ся не мінить на пароксітон, як в силных суфіксах) суть: *-ак, -як* (*Пра'жак, пуй'дяк, ванд'рак, чу'дак, серед'няк*), *-ырь* (*пас'тырь, прова'дырь*), *-арь* (*пе'карь, корч'марь*), *-аль* (*ват'раль, ко'валь*), *-ач, -яч*, (*боро'дач, сі'яч*), *-ух, -юх* (*ле'жух, ва'люх*)...

Представили сьме ходем в назнаках акцентованя в русиньскім норматівнім языку, но тота тема сі выжадує омного шырше баданя.

12. ПЕРЕПИС ДО ЛАТИНСЬКОЇ ГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ

Кіріліця (азбука), яку хоснує і русинський язык, може ся, в припадї потреби переписовати до латинського писма, конкретізованого про окремы языки (словенський, польський, німецький і т. п.)

1. Буквы русинської азбуки, які ся переписують все єднако (з конкретізацій на словенську абечеду):

а = a	к = k	т = t
б = b	л = l	у = u
в = v	м = m	ф = f
г = h	н = n	х = ch
г = g	о = o	ц = c
д = d	п = p	ч = č
е = e	р = r	ш = š
ж = ž	с = s	щ = šč
з = z		
дз = dz		
дж = dž		
и = y		
і = i		
ы = ŷ		
й = j		

2. Буквы, які ся не переписують все єднако (з конкретізацій на словацьку абечеду):

Азбука	Латиніка	Позиція	Приклади	
Є, є	je	на зачатку слова	єден, Єрусалим	jeden Jerusalym
		по гласных	гріє, маєток	hr'ije, majetok
		по твердых согласных	пе, бе	pje, bje
		по розділюючих ъ, ь	з'єднотити ся	zjednotyty s'a

де, те	d'e, t'e		синє, кізе	syn'e, kiz'e
не, ле	n'e, l'e			
се, зе	s'e, z'e			
ре, це	r'e, c'e			
дзе	dz'e			
Ё, ё	jo	на зачатку слова	ёго, Ёкогама	joho, Jokohama
		по гласных	моёв	mojov
		по твердых согласных		
		по розділюючих ь, ь		
дѐ, тѐ	d'o, t'o		малёванный	mal'ovanÿj
нѐ, лѐ	n'o, l'o		тінёв	t'in'ov
сѐ, зѐ	s'o, z'o		князёва	kn'az'ova
рѐ, цѐ	r'o, c'o		царёва	car'ova
дзѐ	dz'o		дзёбати	dz'obaty
Я, я		на зачатку слова	яма, Янко	jama, Janko
	ja	по гласных	моя, стояти	moja, stojaty
		по твердых согласных	памнять, вязати	pamn'at', vjazaty
		по розділюючих ь, ь	зъявити ся	zjavyty s'a
тя, дя	t'a, d'a		тягати, дяковати	t'ahaty, d'akovaty
ня, ля	n'a, l'a		нянько, фляшка	n'an'ko, fl'aška
ся, зя	s'a, z'a		волося, зять	volos'a, z'at'
ря, ця	r'a, c'a		кура, паця	kur'a, pac'a
дзя	dz'a		дзявкати	dz'avkaty
Ю, ю	ju	на зачатку слова	юбілант, Юрко	jubilant, Jurko
		по гласных	купую, твою	kupuju, tvoju
		по твердых согласных	пю, бю	pju, bju
		по розділюючих ь, ь	адъютант	adjutant

тю, дю	t'u, d'u		тюкати	t'ukaty
ню, лю	n'u, l'u		нюхати, любити	n'uchaty, l'ubyty
сю, зю	s'u, z'u		сюжет	s'uzet
рю, цю	r'u, c'u		орю, на палцю	or'u, na palc'u
дзю	dz'u			
Ї, ї	ji	на зачатку слова	їсти, їж	jisty, již
		по гласных	наїсти ся	najisty s'a
		по твердых согласных	обіднати	objidnaty
		по розділюючих Ъ, ь	одыїсти	odjisty
Ь	-	-	-	-
ть, дь	t', d'	окрем позиції перед я, ю, є, є, ї	заплать, подь	zaplat', pod'
нь, ль	n', l'		нянько, пулька	n'an'ko, pul'ka
сь, зь	s', z'		принесь, лізь	prynes', l'iz'
рь, ць	r', c'		пастырь, хлопець	pastŷr', chlopec'
дзь	dz'			
ті, ді	t'i, d'i	по ї	тіло, діти	t'ilo, d'ity
ні, лі	n'i, l'i		коні, літо	kon'i, l'ito
сі, зі	s'i, z'i		сіно, на нозі	s'ino, na noz'i
рі, ці	r'i, c'i		грїх, ціпы, мадзіник	hr'ich, c'ipŷ, madz'inyk
дзі	dz'i			
I, i	i	во вшитых позиціях	білий, діван, віра, місяць, піхота, стіл, кінь, ніч, Іван	bilŷj, divan, vira, mis'ac', pichota, stil, kin', nič, Ivan
и	y	во вшитых позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	тинта, колиба, коник, писати, сивый, книжка	tynta, kolyba, konyk, pysaty, syvŷj, knyžka
ы	ŷ	во вшитых позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	кобыла, шпыталь, шына, живот, кыла, гыря, хыжа, мыти	kobŷla, špŷtal', šŷna, žŷvot, kŷla, hŷr'a, chŷža, mŷty

ЛІТЕРАТУРА

- АВАНЕСОВ, Р. И.: *Русское литературное произношение*. Государственно учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, Москва: 1958, 122 с.
- БЕВЗЕНКО, С. Ф.: Українська діалектологія. Фонетика. Одеса: МІН-ВУЗ УРСР, 1974, 50 с.
- БРОХЪ, О.: Угрюрусское нарѣчіе села Убли (Земплинского комитата). Санктпетербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1900, 116 с.
- KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská, 2005.
- KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská 2009, 423 s., ISBN 978-80-7090-907-2.
- KRÁĽ, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989.
- КОПОРОВА, К.: *Орфоепічна характеристика русинського языка на границі виходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів. З основних принципів русинської висловності*. Dizertačná práca, Prešov: 2012, 119 с.
- ЛАТТА, В.: *Система наголосу українських говірок Східної Словаччини*. Ін НОВАК, Михайло (ед.): Наукові записки ч. 8 – 9. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1881. 175 стр. с. 149 – 155.
- ЛАТТА, В.: Українська діалектологія і ономастика (збірник статей), АН УРСР, Київ 1964, стр. 108 – 116.
- ЛАТТА, В.: *Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии*. Ін Дукля, ХІ. Пряшів: 1961.
- ЛАТТА, В.: *К вопросу диспалатализации согласных перед этимологическими е, і в украинских говорах Восточной Словакии*. In Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica XVI. Bratislava: 1964.
- LIPTÁK, Š.: *O výskume akcentu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní*. In: ІЛЮК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 18*. Пряшів: 1993, 236 с. 113 – 120.

LIPTÁK, Š.: K prízvukovým pomerom Na rozhraní západoslovenského jazykového územia. In BLANÁR, V. (ed.) *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, str. 19 – 34.

MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy) *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, 482 s. ISBN 83-86881-38-0.

OČENÁŠ, I.: *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2003.

ONDRUŠ, Š. – SABOL J.: *Úvod do štúdia jazykov*. SPN, Bratislava, 1981, 313 s.

PAULÍNÝ, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: SPN, 1979.

ПЛІШКОВА, А. (ед.): *Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*. Пряшів: ПУ – ІРНШ, 2007, 176 s. ISBN 978-80-8068-710-6.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык – Пряшівська Русь*. Ін: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, 482 s. ISBN 83-86881-38-0.

Kvetoslava Koporová
FONETIKA, FONOLÓGIA A AKCENTOLÓGIA
RUSÍNSKEHO JAZYKA

Vysokoškolská učebnica

Recenzenti: prof. Dr. Mihály Káprály, CSc., doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Jazykový redaktor: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

Počet strán: 116

Rok vydania: 2015

Vydanie prvé

ISBN 978-80-555-1277-8

9 788055 512778